

MEGATREND REVIJA

MEGATREND REVIEW

2 | 2024

MEGATREND REVIJA MEGATREND REVIEW

2/2024

Megatrend univerzitet, Beograd
Megatrend University, Belgrade

MEGATREND REVIJA • MEGATREND REVIEW

№ 2/2024

Izdavački savet / Publishing Council:

Predsednik izdavačnog saveta / President of the Publishing Council:

Professor Mića JOVANOVIĆ, PhD

Članovi iz inostranstva / International Members:

Professor Jean-Jacques CHANARON, PhD, Grenoble Ecole de Management, France Academician

Professor Vlado KAMBOVSKI, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje, North Macedonia

Professor Žarko LAZAREVIĆ, PhD, Institute for Contemporary History, Ljubljana, Slovenia

Professor Norbert PAP, PhD, University of Pécs, Hungary

Professor Sung Jo PARK, PhD, Free University, Berlin, Germany

Professor Budimir STAKIĆ, emeritus Slobomir P Univerzitet, Republika Srpska

Professor Srdjan LALIĆ, Ekonomski fakultet Brčko, Univerzitet Istočno Sarajevo,

Professor Maria POPOVIĆ, Univerzitet Adriatik, Crna Gora

Professor Jovica VASILJEVIĆ, Internacionalni univerzitet Brčko, BiH

Članovi iz Srbije / Members from Serbia:

Professor Miljojko BAZIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Dragan NIKODIJEVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Milivoje PAVLOVIĆ, PhD – Megatrend University, Belgrade

Professor Jelena LUTOVAC, Megatrend Univerzitet, Srbija,

Professor Milan STAMATOVIĆ, PhD – Metropolitan University, Belgrade

Professor Miloš LUTOVAC, Beogradska akademija poslovnih i umetničkih strukovnih studija, Srbija

Dr Marijana ZIMONJIĆ, Megatrend University, Belgrade

Professor Nenad KAPOR, Megatrend University, Belgrade

Izdaje / Published by:

Megatrend univerzitet, Beograd / Megatrend University, Belgrade

Štampa / Printed by:

Tercija DOO, Bor

ISSN 1820-3159

UDK / UDC 33

Svi članci su recenzirani od strane dva recenzenta.

All papers have been reviewed by two reviewers.

Adresa redakcije / Editorial Address:

Megatrend revija / Megatrend Review

Bulevar maršala Tolbuhina 8

11070 Novi Beograd, Srbija

Tel.: (381 11) 220 31 50

Fax: (381 11) 220 30 47

E-mail: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

<http://megatrendreview.megatrend.edu.rs>

Redakcija / Editorial Board:

Glavni urednik / Editor-in-chief:

Professor Vesna BALTEZAREVIĆ, PhD

Pomoćnik glavnog urednika/ Assitant to the Editor in Chief:

Mirjana TOPIC

Članovi iz inostranstva / International Members:

Professor Zijad BEĆIROVIĆ, IFIMES, Ljubljana, Slovenia

Professor Vladimir DAVIDOV, PhD – Institute for Latin America, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Dr. Christophe de JAEGER, Institute de Jaeger, France

Researcher Yury V. KULINTSEV, PhD – North-East Asian Strategic Issues and SCO Center, Institute of Far Eastern Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Professor Jana LENGHARDTOVÁ, PhD – The University of Economics, Bratislava, Slovakia Professor Maria de MONSERRAT LLAIRO, PhD – Faculty of Economic Sciences, Buenos Aires University, Argentina

Research Professor Domenico MORRONE, PhD – LUM Jean Monnet University, Bari – Casamassima, Italy

Professor Kevin V. OZGERCIN, PhD, Department of Politics, Economics & Law, The State University of New York, USA Senior Fellow & the Head of the Stockholm Center for South Asian and Indo-Pacific Affairs (SCSA-IPA), PhD, New Delhi, India

Prof. dr Tatjana BURZANOVIĆ, Fakultet za dizajn i multimediju, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Montenegro

Ass. Professor Natasha SARAFOVA, Faculty of Philology, Goce Delcev University, Štip, North Macedonia

Članovi iz Srbije: / Members from Serbia:

Professor Tatjana CVETKOVSKI, PhD, Faculty of Business Studies, Megatrend University, Belgrade

Professor Vladan PAVLOVIĆ, PhD, Faculty of Economics, Kosovska Mitrovica, University of Priština

Professor Vladimir RISTANOVIĆ, PhD, Research associate, Institute for European Studies, Belgrade

Professor Olja MUNTILAK IVANOVIĆ, PhD, Faculty of Sciences, The Department of Geography, Tourism and Hotel Management, University of Novi Sad, Novi Sad

Professor Slobodan POPOVIĆ, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Univerzitet Privredna akademija, Srbija

Professor Svetislav LUTOVAC, Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade

Professor Nada TORLAK, Faculty of Culture and Media, Megatrend University, Belgrade

Professor Zorana MIHAJLOVIĆ, Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade

---

“Megatrend review” is the leading scholarly journal of national importance,
according to the classification M51 clasiffied by CEON, and M52 classified
by the Ministry of Science of the Republic of Serbia

* * *

“Megatrend Review” is registered
in The International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
produced by the London School of Economics and Political Science
– Pro Quest Michigan USA.

* * *

“Megatrend Review” is registered and published
in EBSCO's (EBSCO Publishing Inc.) Database "Business Source Complete":
<http://www.ebscohost.com/titleLists/bth-journals.xls>

* * *

“Megatrend Review” is registered
in GESIS "Knowledge Base SSEE", Leibniz Institute for the Social Science:
<http://www.cee-socialscience.net/journals/>

The Library of Congress Catalog

Megatrend review: the international review of applied economics.

LC Control No.: 2007201331

Type of Material: Serial (Periodical)

Uniform Title: Megatrend Revija. English.

Main Title: Megatrend review : the international review of applied economics.

Published/Created: Belgrade : ill. ; 24 cm.

Description: v. : Megatrend University of Applied Sciences, [2004]-
Year 1, no. 1 ('04)-

ISSN: 1820-4570

CALL NUMBER: HB1 .M44

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

33

MEGATREND revija = Megatrend Review / glavni urednik Vesna Baltezarević.

- God. 1, br. 1 (2004)- . - Beograd : Megatrend univerzitet, 2004- (Bor : Tercija). - 24 cm

Tekst na srp. i engl. jeziku. - Preuzeo je: Megatrend review = ISSN 1820-4570. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Megatrend revija (Online) = ISSN 2560-3329. - Ima izdanje na drugom jeziku: Megatrend review = ISSN 1820-4570

ISSN 1820-3159 = Megatrend revija

COBISS.SR-ID 116780812

Sadržaj

EKONOMIJA

JELENA LUTOVAC; MARIJANA ZIMONJIĆ; SLOBODAN POPOVIĆ FINANSIJSKO IZVEŠTAVANJE U OKVIRU POSLOVANJA HETEROGENIH PREDUZEĆA KAO OSNOVA ZA DONOŠENJE VALIDNIH POSLOVNIH ODLUKA	1-8
SELMA VIDIMLIĆ LAFEROVA KRIVA NA PRIMJERU PRIHODA OD AKCIZA U BOSNI I HERCEGOVINI	9-22
SNEŽANA B. ALEKSIĆ KAPITALNE INVESTICIJE ZA BUDUĆNOST SRBIJE : DRUMSKA SAOBRAĆAJNA INFRASTRUKTURA I „EXPO 2027“	23-38

MENADŽMENT I MARKETING

RADOSLAV BALTEZAREVIĆ; IVANA BALTEZAREVIĆ DIGITAL GUERRILLA MARKETING: AN INNOVATIVE METHOD OF UTILIZING ONLINE COMMUNICATION CHANNELS TO CONNECT WITH THE TARGET AUDIENCE	39-50
IVONA ZENOVIĆ; SNJEŽANA GLUMAC LOURENCO POJEDINAC KAO PROIZVOĐAČ I POTROŠAČ	51-60
SNJEŽANA ĐOKIĆ; VLADAN JOVIĆ ZNAČAJ PLANIRANJA MARKETINGA U SKLOPU DONOŠENJA UPRAVLJAČKIH ODLUKA U POSLOVANJU PRAVNIH LICA, PRIMER REPUBLIKE SRBIJE	61-70

POLITIKA I BEZBEDNOST

RADOSLAV BALTEZAREVIĆ; IVANA BALTEZAREVIĆ BENEFITS AND RISKS OF CHATGPT IN FUTURE EDUCATION	71-84
MARIJANA ZIMONJIĆ; BORIVOJE BALTEZAREVIĆ DIGITALNA TRANSFORMACIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU	85-92
IVANA ZIROJEVIĆ VEŠTAČKA INTELIGENCIJA – TEHNOLOŠKI, BEZBEDNOSNI I PRAVNI ASPEKTI	93-108
NENAD V. KOVAČEVIĆ; BRANKO M. NIKOLIĆ; ANTONIO A. MAK JEDAN PRISTUP ODREĐENJU UTICAJA ORGANIZOVANOG KRIMINALA PO BEZBEDNOST REPUBLIKE SRBIJE	109-122
TAMARA BRADIĆ SOCIJALNO BODOVANJE KAO MODEL DRUŠTVENE KONTROLE	123-134
VLADIMIR LOVIĆ; MILJANA STOJANOVIĆ ODNOS SISTEMA NACIONALNE BEZBEDNOSTI REPUBLIKE SRBIJE PREMA SAVREMENIM HIBRIDNIM PRETNJAMA	135-152
NEMANJA DANILOVIĆ EVROPSKE INTEGRACIJE I REPUBLIKA SRBIJA U KONTEKSTU KOSOVSKOG PROBLEMA I SPOLJNE POLITIKE PREMA RUSIJI	153-168

POLITIKA I BEZBEDNOST

BORIVOJE BALTEZAREVIĆ; NATAŠA M. SARAFOVA HUMAN FREEDOM IN A TECHNOLOGICALLY MEDIATED WORLD	169-180
SPISAK RECENZENATA / LIST OF REVIEWERS	181-182
OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU I UPUTSTVO ZA AUTORE	183-192
GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL AND THE INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	193-202

Jelena Lutovac*

<https://orcid.org/0000-0001-6995-3297>

Marijana Zimonjić**

<https://orcid.org/0009-0005-6323-0393>

Slobodan Popović***

<https://orcid.org/0000-0002-7884-2051>

UDK: 658.14:005.5

005.915

DOI: 10.5937/MegRev2402001L

Originalni naučni rad

Primljen 15.08.2024.

Odobren 17.10.2024.

FINANSIJSKO IZVEŠTAVANJE U OKVIRU POSLOVANJA HETEROGENIH PREDUZEĆA KAO OSNOVA ZA DONOŠENJE VALIDNIH POSLOVNIH ODLUKA****

Sažetak: *Finansijsko izveštavanje predstavlja deo poslovanja računovodstveno-finan-sijskog sektora u preduzećima, gde se na stručan način uz primenu standarda izvešta-vanja vrši prezentacija nastalih poslovnih promena u određenom vremenskom periodu poslovanja. Planiranje aktivnosti koje se dešavaju u okviru rada brojnih pravnih lica u vezi realnog prikaza finansijskog izveštavanja predstavlja značajnu fazu realnog izveštavanja. Finansijsko izveštavanje predstavlja osnovu prikaza poslovanja u prethodnom periodu i razlikuje se izveštavanje unutar preduzeća, ali i izveštavanje eksternog tipa prema bankama, državnim organima, prema akcionarima, organima upravljanja i drugo. Finansijsko izveštavanje podmiruje potrebe za izveštavanjem organa upravljanja u preduzećima, odnosno najčešće se radi o izveštavanju top menadžmenta preduzeća. Suštinski pravilno i realno finansijsko izveštavanje predstavlja osnovu donošenja validnih upravljačkih odluka u radu brojnih preduzeća, odnosno u radu javnog sektora i državnih organa u jednoj zemlji. Osim toga realno finansijsko izveštavanje omogućava povećanje efikasnosti upravljanja kako raspoloživim sredstvima, tako i raspoloživim sredstvima sa kojima top menadžment može da upravljati u jednom preduzeću. Na taj način posma-trano finansijsko izveštavanje postaje aktivni učesnik u postizanju uspešnosti poslovanja brojnih preduzeća u jednoj ekonomiji.*

Ključne reči: *menadžment, poslovno odlučivanje, finansijsko izveštavanje, ciljevi poslovanja*

---

* Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.

E-mail: jelena.vitomirl@gmail.com

** Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.

E-mail: marijanazimonjic1978@gmail.com

*** Fakultetu za ekonomiju i inženjerski menadžmen u Novom Sadu, Privredna Akademija, Novi Sad, Srbija.

E-mail: slobodan.popovic49@gmail.com

**** Rad je rezultat projekta Fakulteta za poslovne studije (FPSBPS) Budućnost poslovanja u Srbiji

1. UVOD

Efikasan sistem finansijskog izveštavanja je osnova za buduće validno poslovno odlučivanje od strane top menadžmenta brojnih pravnih lica i preduzeća. Finansijsko izveštavanje na taj način postaje važan faktor upravljanja u radu brojnih preduzeća pa samim tim i privrede jedne zemlje ^{1, 2, 3, 4, 5}.

Cilj finansijskog izveštavanja je pružanje pravovremenih informacija o nastalom poslovanju svih delova preduzeća, svih bitnih učesnika u poslovanju u određenom vremenskom periodu poslovanja, što je od velike važnosti u donošenju validnih poslovnih odluka od strane top menadžmenta preduzeća ^{6, 7, 8, 9, 10}.

Finansijsko izveštavanje može se posmatrati kao izveštavanje opšte namene za potrebe preduzeća, ali i kao namensko finansijsko izveštavanje koje se sprovodi u poslovanju brojnih pravnih lica od strane računovodstveno-finansijskog sektora po nalogu top menadžmenta preduzeća ^{11, 12, 13, 14, 15}.

¹ McVay, S., & Szerwo, B. (2021): Preparers and the financial reporting system. *Accounting and Business Research*, 51, 2021: 484–507. <https://doi.org/10.1080/00014788.2021.1932257>

² Ud Din, N., Cheng, X., Ahmad, B., Sheikh, M. F., Adedigba, O. G., Zhao, Y., & Nazneen, S. (2020): Gender diversity in the audit committee and the efficiency of internal control and financial reporting quality. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34, 2021: 1170–1189. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1820357>

³ Wallace, R. S. O. (1988): Corporate Financial Reporting in Nigeria. *Accounting and Business Research*, 18, 1988: 352–362. <https://doi.org/10.1080/00014788.1988.9729382>

⁴ Yamen, A., & Can, G. (2023): The impact of public governance perception on the quality of financial reporting. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36, 2023: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2023.2223264>

⁵ Cordery, C. J., Crawford, L., Breen, O. B., & Morgan, G. G. (2019): International practices, beliefs and values in not-for-profit financial reporting. *Accounting Forum*, 43, 2019: 16–41. <https://doi.org/10.1080/01559982.2019.1589906>

⁶ Baboukardos, D., Gaia, S., Lassou, P., & Soobaroyen, T. (2023): The multiverse of non-financial reporting regulation. *Accounting Forum*, 47, 2023: 147–165. <https://doi.org/10.1080/01559982.2023.2204786>

⁷ Janahi, M., Millo, Y., & Voulgaris, G. (2020): CFO gender and financial reporting transparency in banks. *The European Journal of Finance*, 27, 2020: 199–221. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2020.1801481>

⁸ Shirah, M., Briggs, K., & Wei, S. (2023): International Financial Reporting Standards and Bilateral Accounting Services Exports. *The International Trade Journal*, 37, 2023: 367–388. <https://doi.org/10.1080/08853908.2023.2198270>

⁹ Trombetta, M. (2021): Financial reporting and macroeconomics. *The European Journal of Finance*, 28, 2021: 314–325. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2021.1877166>

¹⁰ Ullah, I., Zhao, Q., Zeb, A., Iqbal, A., & Khan, M. A. (2022): Board diversity and financial reporting quality: evidence from China. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36, 2022: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2142812>

¹¹ Wagenhofer, A. (2023): Sustainability Reporting: A Financial Reporting Perspective. *Accounting in Europe*, 21: 2023: 1–13. <https://doi.org/10.1080/17449480.2023.2218398>

¹² Breijer, R., Erkens, M. H. R., Orij, R. P., & Vergoossen, R. G. A. (2024): Mandatory versus voluntary non-financial reporting: reporting practices and economic consequences. *Accounting Forum*, 2024: 1–33. <https://doi.org/10.1080/01559982.2024.2326334>

2. KORISNICI FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA

Osnovna podela korisnika finansijskog izveštavanja može se posmatrati na eksterne korisnike i interne korisnike finansijskog izveštavanja, odnosno izveštavanja u okviru poslovanja konkretnog preduzeća.

Svi izveštaji pa samim tim i finansijski izveštaji nastaju u okviru odluke top menadžmenta da se poveri računovodstveno-finansijskom sektoru da uradi za potrebe organa upravljanja određeno izveštavanje.

Eksterno izveštavanje preduzeće radi za potrebe: državnih organa, organa upravljanja preduzeća, kontrolnih organa, potrebe banaka i drugih korisnika.

Bitno je istaći da se u finansijskom izveštavanju treba ispoštovati rok sastavljanja i dostave finansijskih izveštaja.

Uticaji okruženja na finansijsko izveštavanje ogledaju se u vrlo ograničenom uticaju, na primer: uz primenu važećih kamatnih stopa, stopa Narodne Banke Republike Srbije, važeće statistike u zemlji i inostranstvu i drugo.

Bitno je istaći da se na bazi finansijskih izveštaja donose:

- Odluke o investiranju u preduzeću,
- Odluke o eksternim investitorima,
- Odluke o zajedničkom ulaganju novčanih sredstava,
- Odluke o povlačenju kapitala i druge odluke.

Takve aktivnosti treba da uvažavaju:

- Postojanje Zakona koji važe u Republici Srbiji,
- Postojanje usvojenih pravilnika preduzeća,
- Potrebe statistike i popunjavanja izveštaja državnih organa,
- Prikaz ostvarene rentabilnosti poslovanja,
- Prikaz efikasnosti pojedinih segmenata u preduzećima,
- Prikaz kretanja napretka u poslovanju u poređenju sa prethodnim izabranim periodima izveštavanja,
- Pripremu za sindikalna razmatranja u vezi donošenja upravljačkih odluka u preduzećima,
- Prikaze datih mogućih subvencija kako radnicima u preduzeću tako i eksterno izdatim i drugo.

Modeliranje finansijskih izveštaja autor je prikazao u slikama 1-2.

---

¹³ Mensah, E. (2020): The effect of IFRS adoption on financial reporting quality: evidence from listed manufacturing firms in Ghana. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34, 2020: 2890–2905. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1860109>

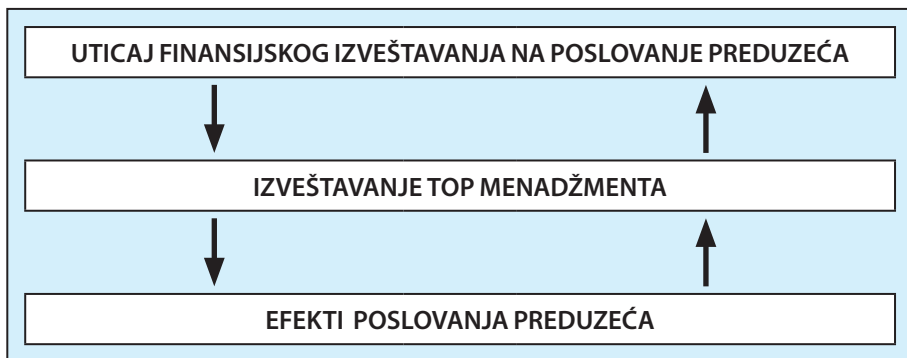
¹⁴ Mirza, A., Malek, M., & Abdul-Hamid, M. A. (2019): Value relevance of financial reporting: Evidence from Malaysia. *Cogent Economics & Finance*, 7, 2019: <https://doi.org/10.1080/23322039.2019.1651623>

¹⁵ Power, M. (2021): The financial reporting system – what is it? *Accounting and Business Research*, 51, 2021: 459–480. <https://doi.org/10.1080/00014788.2021.1932253>

Slika 1: Prikaz osnovnih oblika finansijskog izveštavanja u radu preduzeća u Republici Srbiji

Izvor: Autor, 2024.

Slika 2: Prikaz finansijskog izveštavanja i efikasnost rada u poslovanju preduzeća

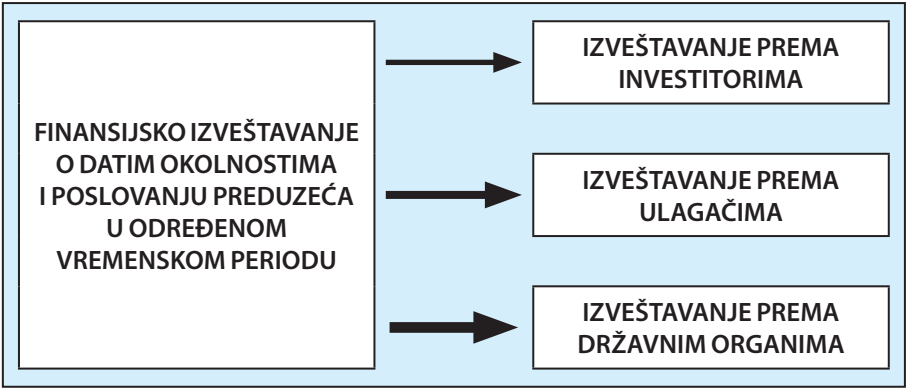
Izvor: Autor, 2024.

3. BITNI KORISNICI FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA U REPUBLICI SRBIJI

Finansijsko izveštavanje obuhvata:

- Izveštavanje prema investitorima,
- Izveštavanje prema poveriocima,
- Izveštavanje prema državnim organima,
- Izveštavanje unutar preduzeća.

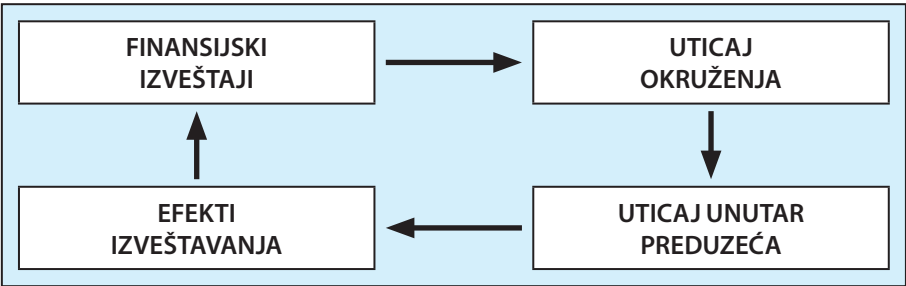
Prikaz finansijskog izveštavanja i uticaj na rad brojnih preduzeća u Republici Srbiji, dat je u slici 3.

Slika 3: Prikaz finansijskog izveštavanja u Republici Srbiji.

Izvor: Autor, 2024.

Prikaz povezanosti finansijskog izveštavanja i mogućeg uticaja, dat je u slici 4.

Slika 4: Prikaz bitnog kretanja finansijskih izveštaja u privredi Republike Srbije.

Izvor: Autor, 2024.

4. ZNAČAJ FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA DRŽAVNIH ORGANA

Državni organi zahtevaju dobijanje finansijskih izveštaja o:

- Efikasnosti korišćenja alociranih resursa sa kojim raspolažu preduzeća,
- Na osnovu finansijskih izveštaja državni organi izrađuju predlog fiskalne politike,
- Pravilno sastavljanje državne statistike,
- Izradu predloga razvoja u određenom periodu posmatranja, i druge izveštaje potrebne za rad državnih organa.

5. ZAKLJUČAK

Studija jasno pokazuje veliki značaj primene realnog, blagovremenog finansijskog izveštavanja u radu kako preduzeća kao pojedinačnog pravnog lica, tako i u radu brojnih državnih organa. Na taj način studija je po mišljenju autora ispunila očekivanja naročito sa stanovišta isticanja važnosti razgraničenja posmatranja finansijskih izveštaja u odnosu na interno i eksterno posmatranje kome su isti namenjeni (prikaz Slike 1-2). Drugo zaključivanje bi bilo da je istaknuta važnost primene finansijskog izveštavanja u odnosu na korisnike finansijskog izveštavanja (prikaz Slika 3-4). Na taj način dat je celovit osnovni prikaz uticaja na buduće donošenje odluka o finansijskom izveštavanju brojnih pravnih lica u privredi Republike Srbije.

Literatura

1. Baboukardos, D., Gaia, S., Lassou, P., & Soobaroyen, T. (2023): The multiverse of non-financial reporting regulation. *Accounting Forum*, 47, 2023: 147–165. <https://doi.org/10.1080/01559982.2023.2204786>
2. Breijer, R., Erkens, M. H. R., Orij, R. P., & Vergoossen, R. G. A. (2024): Mandatory versus voluntary non-financial reporting: reporting practices and economic consequences. *Accounting Forum*, 2024: 1–33. <https://doi.org/10.1080/01559982.2024.2326334>
3. Cordery, C. J., Crawford, L., Breen, O. B., & Morgan, G. G. (2019): International practices, beliefs and values in not-for-profit financial reporting. *Accounting Forum*, 43, 2019: 16–41. <https://doi.org/10.1080/01559982.2019.1589906>
4. Janahi, M., Millo, Y., & Voulgaris, G. (2020): CFO gender and financial reporting transparency in banks. *The European Journal of Finance*, 27, 2020: 199–221. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2020.1801481>
5. Mensah, E. (2020): The effect of IFRS adoption on financial reporting quality: evidence from listed manufacturing firms in Ghana. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34, 2020: 2890–2905. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1860109>
6. McVay, S., & Szerwo, B. (2021): Preparers and the financial reporting system. *Accounting and Business Research*, 51, 2021: 484–507. <https://doi.org/10.1080/00014788.2021.1932257>
7. Mirza, A., Malek, M., & Abdul-Hamid, M. A. (2019): Value relevance of financial reporting: Evidence from Malaysia. *Cogent Economics & Finance*, 7, 2019: <https://doi.org/10.1080/23322039.2019.1651623>
8. Power, M. (2021): The financial reporting system – what is it? *Accounting and Business Research*, 51, 2021: 459–480. <https://doi.org/10.1080/00014788.2021.1932253>

9. Shirah, M., Briggs, K., & Wei, S. (2023): International Financial Reporting Standards and Bilateral Accounting Services Exports. *The International Trade Journal*, 37, 2023: 367–388. <https://doi.org/10.1080/08853908.2023.2198270>
10. Trombetta, M. (2021): Financial reporting and macroeconomics. *The European Journal of Finance*, 28, 2021: 314–325. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2021.1877166>
11. Ud Din, N., Cheng, X., Ahmad, B., Sheikh, M. F., Adedigba, O. G., Zhao, Y., & Nazneen, S. (2020): Gender diversity in the audit committee and the efficiency of internal control and financial reporting quality. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34, 2021: 1170–1189. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1820357>
12. Ullah, I., Zhao, Q., Zeb, A., Iqbal, A., & Khan, M. A. (2022): Board diversity and financial reporting quality: evidence from China. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36, 2022:.. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2142812>
13. Wagenhofer, A. (2023): Sustainability Reporting: A Financial Reporting Perspective. *Accounting in Europe*, 21: 2023: 1–13. <https://doi.org/10.1080/17449480.2023.2218398>
14. Wallace, R. S. O. (1988): Corporate Financial Reporting in Nigeria. *Accounting and Business Research*, 18, 1988: 352–362. <https://doi.org/10.1080/00014788.1988.9729382>
15. Yamen, A., & Can, G. (2023): The impact of public governance perception on the quality of financial reporting. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36, 2023: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2023.2223264>

FINANCIAL REPORTING WITHIN THE BUSINESS OF HETEROGENEOUS COMPANIES AS A BASIS FOR MAKING VALID BUSINESS DECISIONS

Summary: *Financial reporting is a part of the business of the accounting and financial sector in companies, where the presentation of business changes during a certain period of time is carried out in a professional manner with the application of reporting standards. Planning activities that take place within the work of numerous legal entities in connection with the realistic presentation of financial reporting represents a significant phase of realistic reporting. Financial reporting represents the basis of the presentation of operations in the previous period, and there is a difference between reporting within the company and also external reporting to banks, state authorities, shareholders, management bodies, and others. Financial reporting meets the reporting needs of management bodies in companies, i.e. most often it is about reporting to the top management of companies. Essentially correct and realistic financial reporting is the basis for making valid management decisions in the work of numerous companies, that is, in the work of the public sector and state authorities in a country. In addition, realistic financial reporting allows for an increase in the efficiency of managing both the available funds and the available funds with which the top management can manage in one company. In this way, observed financial reporting becomes an active participant in achieving business success of numerous companies in one economy.*

Keywords: *management, business decision-making, financial reporting, business goals*

LAFEROVA KRIVA NA PRIMJERU PRIHODA OD AKCIZA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak: Cilj ovog istraživanja je bio utvrditi da li se teorija Laferove krive (Arthur Laffer) može primijeniti u tranzicijskim zemljama i koji su faktori koji mogu uticati na odnos visine pojedinačnog poreza i ukupno naplaćenih prihoda, odnosno na elastičnost potražnje za cigaretama. Kao primjer uzet je prihod od akciza na cigarete u Bosni i Hercegovini. Istraživanjem je potvrđeno postojanje Laferove krive u tranzicijskim zemljama – povećanjem cijena cigareta kao posljedica povećanih akciza na cigarete porasli su prihodi od poreza koje ubire država, ali do određenje tačke, kada su se isti počeli snižavati. Kao faktori koji mogu uticati na izračunavanje Laferove tačke, vrhunca u kojoj se postiže optimalizacija akciza prepoznati su elastičnost potražnje, inflacija, porezni moral prikazan kroz procenat sive ekonomije, pad/rast broja stanovnika, postojanje supstituta, ali i mnogi drugi, koji zavise od određene nacionalne privrede, što je utvrđeno proučavanjem ranije objavljenih publikacija širom svijeta, te korišćenjem metoda indukcije i dedukcije, analize i sinteze, te opšte spoznajne metode. Ovo istraživanje može poslužiti zakonodavcima pri utvrđivanju optimalne porezne stope, ali i akademskoj zajednici pri utvrđivanju interakcija demografskih faktora i ukupnih naplaćenih poreza.

Ključne riječi: akcize, porezi, Laferova kriva, elastičnost potražnje za cigaretama

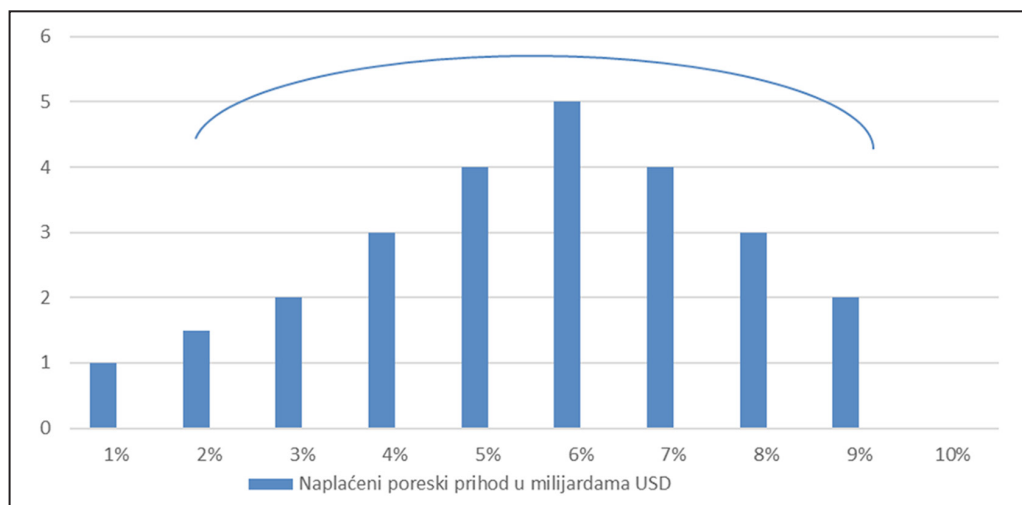
---

* Direktor JP „Tržnica“ doo Zenica, docent na Univerzitetu „Vitez“ Travnik, Bosna i Hercegovina.
E-mail: selma.vidimlic@trznicazenica.ba

1. UVOD

Moderna ekonomija već duži niz decenija pokušava naći odgovore na pitanja potrebne visine poreskih opterećenja i maksimiziranja poreskih prihoda koje ubire država. Jedna od fundamentalnih teorija iz oblasti efikasnosti poreskih aktivnosti, Laferova kriva, teoretski je dala objašnjenje na kojem nivou poreske skale dolazi do najvećeg prihoda koji država ostvaruje. Arthur Lafer je prije više od 40 godina iskazao ovu, naizgled, jednostavnu teoriju. Pri nultoj poreznoj stopi država nema nikakvih prihoda. Uvođenjem određenog poreskog opterećenja, država počinje prikupljati prihode po osnovu dotične privredne aktivnosti. Rastom poreske stope rastu i državni prihodi. Međutim, u određenoj tački, nazvanoj Laferova tačka, ukupni državni prihodi doživljavaju svoj maksimum i daljni porast porezne stope dovodi do pada ukupno naplaćenih prihoda. Teorija je svoju popularnost razvila tokom reganomike, a čak je jedno vrijeme bila, kao analitički alat, eksploatisana od strane stručnjaka MMF-a.

Jednostavan prikaz Laferove krive bi izgledao kao na Slici 1.

Slika 1. Uopšten prikaz Laferove krive

Izvor: Autorov prikaz

Sam Lafer ne ističe da je samostalno spoznao ovaj ekonomski koncept, nego ga pripisuje Ibn Haldunu, arapskom učenjaku iz četrnaestog vijeka, a na istim osnovama svoje teorije su bazirali i Adam Smit (Adam Smith) i Kejnz (Kaynes).

Lafer u svojim radovima ne polazi samo od jednostavnog povećanja ili smanjenja poreskih stopa i naplaćenih prihoda, već naglašava da postoji razlika između aritmetičkog i ekonomskog poreznog efekta. Aritmetički efekat Laferove krive je jednostavan. Smanjenjem stope poreza smanjit će se poreski prihodi. Međutim, ekonomski

efekat može biti znatno veći od smanjenja nastalog aritmetičkim izračunom. Smanjenje porezne stope za određene vrste poreza može dovesti do povećanja proizvodnje, rada i zaposlenosti, pa u konačnici i do porasta drugih vrsta poreznih prihoda. Tako postoji velika mogućnost da će ekonomski efekat nadmašiti aritmetički efekat, te, iako je inicijalno smanjena porezna stopa jednog poreza, ista može u kumulativu dovesti do povećanja ukupnog državnog i privrednog prihoda.

Lafer se tokom svog rada nikada nije bavio izračunavanjem tačke u kojoj dolazi do optimizacije poreznih prihoda. Jedan od razloga zašto se Lafer nije bavio izračunavanjem tačke vrhunca jer to, kako je sam kazao, što svaka ekonomija ima specifičnosti, pa opšta formula nije moguća. Ekonometrijski eksperti širom svijeta pokušavali su dati odgovor na ovo pitanje za pojedinačne nacionalne privrede.

Laferova kriva se kao teorija izučava na svim univerzitetima, iako postoji veliki broj autora koji osporavaju njen značaj. Cilj ovog rada je, kroz primjer poreskog sistema u tranzicijskim zemljama, kao što je Bosna i Hercegovina, na grupi poreza „akcize na cigarete“, provjeriti postulate Laferove teorije, te na osnovu dobijenih zaključaka, poduzeti dalja istraživanja u pogledu zakonitosti između poreskih stopa i nacionalnog budžeta. Akcize na cigarete su uzete u tretiranje iz razloga njihovih promjena u kratkim vremenskim periodima u posmatranoj nacionalnoj ekonomiji, za razliku od ostalih poreznih grupa, te što, kao robe široke potrošnje, imaju djelimičnu elastičnost, po tvrdnjama pojedinih autora, a što će se, također, posmatrati. Ovim istraživanjem ni u kojem slučaju se cigarete ne promovišu kao proizvod, nego služe kao plastičan primjer u dokazivanju postojanosti Laferove krive. Iako je smanjenje potrošnje cigareta jedan od prioritetnih zadataka Bosne i Hercegovine ne samo kao mjera očuvanja zdravlja stanovništva, ovo je jedan od usvojenih zadataka na putu pridruživanja Evropskoj Uniji.

2. PODACI I METODOLOGIJA

U ovom radu su se razmatrala prethodna istraživanja stručnjaka koji su se bavili temom Laferove krive. Dalje, preuzeti su podaci koje godišnje objavljuje Uprava za indirektno oporezivanje Bosne i Hercegovine o iznosima akciza obračunatih po godinama, te ukupno naplaćeni godišnji prihodi po ovoj vrsti poreza. Proučavali su se podaci o elastičnosti potražnje za cigaretama u svijetu i u Bosni i Hercegovini, preuzeti iz prethodnih istraživanja autora iz svijeta, zatim inflatorne tendencije na osnovu godišnjih objava Zavoda za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine, podaci o broju stanovnika i promjenama istih na osnovu istraživanja Unije za održivi povratak BiH, broju legalno prodatih cigareta tokom godine, porezni moral u državi i okruženju, te se metodama indukcije i dedukcije, analize i sinteze, te opšte spoznajne metode, došlo do zaključaka prezentovanih na kraju rada.

3. PRETHODNA ISTRAŽIVANJA

Landberg (Lundberg)¹ je tokom 2017. godine napravio opsežno istraživanje kojim je obuhvatio 27 zemalja OECD. Istraživao je zavisnost poreza na dohodak kod pojedinaca sa višim dohotkom i ukupno naplaćenih poreznih prihoda dotičnih država. Matematičke izračune je bazirao na Sizovoj (Seaz)² matematičkoj formuli. Jedan od načina računanja Laferove krive je moguć u slučaju proporcionalnih poreza, pa tako Siz (Seaz)³, Piketi (Pikkety) i Siz⁴ i Ušer (Usher)⁵ u svojim istraživanjima koriste formulu:

$$R = \tau (1 - \tau) \epsilon$$

Badel (Badel)⁶ je tokom 2013. godine na drugačiji način pokušao riješiti matematički problem, obzirom na brojne efekte koji mogu iskriviti Laferovu krivu. Postavio je jednačinu:

$$R = \tau (Z_o(1 - \tau) \epsilon - b)$$

gdje su

R – ukupan prihod,

τ -porezno opterećenje,

Z_o -potencijalni prihod, a

ϵ – stopa elastičnosti,

b- vrh Laferove krive.

Autori Badel i Haddžet (Hugget)⁷ utvrdili su da Laferova kriva zavisi od elastičnosti vrste poreza koji se ispituju na određenom tržištu, te je drugačija za npr. poreze na dohodak i poreze na kapital.

Laferova kriva se pored pokušaja određivanja iste kroz matematičku formulu, a što je i još uvijek aktuelno, jer unificirane jednačine nema, primjenjivala i za objašnjavanje i dovođenje u vezu sa drugim efektima. Olivera – Tanzi efekat je

¹ Lundberg J. (2017): Cross-National Data Center, *Luxemburg Income Study*

² Saez E. (2001): Using elasticities to derive optimal income tax rates, *Review of Economic Studies*, 68 (1).

³ Ibid

⁴ Piketty T., Saez E. (2013): A Theory of Optimal Inheritance Taxation, *Econometrica*, Vol 8, No5, pp. 1851-1886.

Piketty T., Saez E. (2013): Optimal labor income taxation, *Handbook of Public Economics*, Volume 5. Amsterdam: Elsevier, Working Paper No. 1334.

⁵ Usher D. (2014): How High Might the Revenue-maximizing Tax Rate Be?, *Queen's Economics Department Working Paper No. 1334*, Queen's University, Ontario

⁶ Badel A. (2013): Higher taxes for top earners: Can they really increase revenue?, *The Regional Economist*, 21 (4).

⁷ Badel A. Huggett M. (2015): The sufficient statistic approach: Predicting the top of the Lafer curve, *Federal Reserve Bank of St. Louis, Working Paper 2015-038A*.

polazio od uslova inflacije, pa je se u ekonomiji pojavio pojam inflacionog poreza. Njime je država u kratkom roku povećala svoje prihode, ali u dugom roku je zbog smanjenja novčane mase u opticaju, koja je vremenom više opadala u odnosu na inflacijsku stopu, dolazilo da manjeg ukupnog prihoda.

Pored autora koji su zagovarali Laferov pristup optimizacije nacionalnih budžeta, postoje brojni ekonomisti koji tvrde da primjeri navođeni u korist ovoj teoriji nisu ubjedljivi. Kao primjere koji se koriste kao kritika Laferove teorije su izračuni koje su ekonomisti Kanto (Canto), Džojns (Joines) i Veb (Webb)⁸, koji su izvodili izračune koristeći jednovarijantne vremenske serije. Isti su došli do zaključka da je državni budžet, slijedeći Laferove preporuke za poreske olakšice, stvarao kumulativan gubitak, te da su bili „katastrofalno loši za fiskalno zdravlje zemlje“.

Dobitnik Nobelove nagrade Džozef Stiglic (Joseph Stiglitz) je javno kritikovao polazišta Laferove krive, mada se ne može naći istraživanje koje je proveo i na osnovu kojeg je izneo svoju kritiku.

Zbog, još uvijek, podijeljenog mišljenja ekonomista u svijetu, napravljeno je ovo istraživanje: Da li se postulati Laferove teorije mogu primijeniti u poreskom sistemu tranzicijskih zemalja? Precizan izračun matematičke tačke u kojoj su optimizirani porezni prihodi države može biti predmetom nekog od budućih istraživanja.

3.1. Porezni moral

Porezni obveznici, podjednako preduzeća i individue, bez obzira na ekonomsku snagu, imaju prirodan otpor prema plaćanju poreza. Osnova svakog poreza je derivativnost, prisilnost, nepovratnost i nepostojanja direktne protivnake, što obveznicima stvara averziju. Što je porezna stopa veća, otpor obveznika je veći. Porezima se umanjuje bogatstvo pojedinca ili preduzeća, smanjuje se njegova potrošnja, kao i mogućnost štednje i ulaganja. Koliki će otpor plaćanju poreza biti zavisi znatno od poreznog morala u određenoj nacionalnoj privredi. U javnom diskursu uobičajen je stav da su poreski obveznici u skandinavskim zemljama, Njemačkoj, SAD-u i Japanu znatno porezno odgovorniji, dok se porezni moral u negativnom kontekstu veže za zemlje Francuska, Italija, Španija, te balkanske zemlje. Porezni moral je rezultat više faktora, od kojih se u literaturi izdvajaju: lični stavovi poreznih obveznika o plaćanju poreznih obaveza, visini porezne obaveze, raspodjeli poreznog opterećenja, načinu raspodjele ubranih poreznih prihoda, ali i nivou korupcije u državi.

Izbjegavanje poreza može biti zakonito i nezakonito. O zakonski dozvoljenom izbjegavanju plaćanja poreza govorimo kada porezni obveznik a) smanjuje

---

⁸ Canto V.A., Joines D.A., Webb R.I. (1986): The Revenue Effects of the Kennedy and Reagan Tax Cuts: Some Time Series Estimates, *Journal of Business & Economic Statistics*, Vol. 4. No. 3, pp. 281-288, Published By: Taylor & Francis, Ltd.

potrošnju, odnosno prestane kupovati određenu oporezivu robu, b) mijenja mjesto boravka, sjedišta ili poslovanja i c) pronalazi zakonom nepokrivene oblasti (tzv. „rupe“ u zakonu).

Nezakonita porezna evazija pojavljuje se na različite načine, a najčešći su plaćanje u gotovini i neevidentiranje prometa, i tada govorimo o tzv. „sivoj ekonomiji“.

Procjenjuje se da je udio sive ekonomije u Bosni i Hercegovini prema metodologiji MMF-a, različit po godinama, do 25% do 30%.

3.2. Elastičnost potražnje za cigaretama, procenat konzumenata cigareta i inflacija u posmatranom periodu

Elastičnost potražnje za određenom robom predstavlja karakteristiku robe da se pri promjeni cijene dotične robe mijenja i njena cijena, uz ostale nepromijenjene uslove. Izražava se formulom:

$E = \text{Procentna promjena tražene količine} / \text{Procentna promjena jedinične cijene}$

Pri vrijednostima iznad 1 (jedan), sa pozitivnim ili negativnim predznakom kažemo da se radi o elastičnoj potražnji. Različite robe imaju različite elastičnosti. Potražnja za određenim proizvodima, poput hrane, ne opada kada cijena hrane raste, dok je potražnja za luksuznim robama izuzetno cjenovno osjetljiva. Kod prvih kažemo da je potražnja neelastična, kod drugih da je elastična.

Čalupka (Chaloupka) et al.⁹ tvrde da je elastičnost potražnje za cigaretama između -0,25 i -0,5, nakon proučavanja više od 100 industrijskih zemalja. Isti autori, pozivajući se na istraživanja u SAD, navode da je elastičnost među populacijom mlađom od 18 godina znatno veća, od -1,44 do -1,31, a da je među odraslim osobama elastičnost potražnje -0,27 do -0,42. Za evropske zemlje elastičnost se procjenivala na -0,46. U Indiji je elastičnost cijena cigareta vezana za različite dohodovne kategorije stanovništva, pa je za bogatije stanovništvo ista -0,26, za siromašnije znatnih -0,83.¹⁰

Potražnja za cigaretama je neelastična. Porastom cijena cigareta neće doći do velikog odustanka od kupovine, tvrde Bajo i Primorac.¹¹ Do pada potražnje za ovom robom na određenom tržištu može doći jedino smanjenjem broja stanovnika, a porastom cijene porast će potražnja za jeftinijim brendovima cigareta.¹² (Sakač, 2013). Elastičnija dobra imaju supstitute, a cigarete nemaju pravu zamjenu.

⁹ Fuchs A., Orlic E., Cancho C.A., (2019): Vrijeme je za prestanak pušenja: Povećanje poreza na duhan i dobrobit domaćinstava u Bosni i Hercegovini, *Izvještaj Svjetske banke*

¹⁰ Selveraj S., Srivastava S., Karan A. (2015): Price Elasticity of Tobacco Products among Economic Classes in India, 2011-2012, *British Medical Journal*.

¹¹ Bajo A., Primorac M. (2013): Struktura trošarine na cigarete, *Povremeno lasilo Inistuta za javne financije*, vol. 15, br. 78, pp 1-12

¹² Sakač A. (2013): Ekonometrijski model potražnje duhanskih proizvoda u RH, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci

Istraživanje sprovedeno u Republici Srbiji, kao zemlji sa visokom konzumacijom cigareta, niskim cijenama i visokom uticajem industrije cigareta na ukupan prihod nacionalne ekonomije, od strane Vladislavljevića¹³ pokazalo je elastičnost cigareta u rasponu od -0,76 do -0,62. Slično istraživanje je provedeno u Albaniji, također jednoj od zemalja sa visokom procentom konzumenata cigareta te prihoda stanovništva između klase niskih i srednjih. Istraživači Gjika¹⁴ et al zaključili su da je elastičnost potražnje za cigaretama u posmatranoj državi -0,57.

Prosječna elastičnost cijena cigareta u Bosni i Hercegovini iznosi -0,56, prema Fuhsu (Fuchs).¹⁵ S druge strane postoji istraživanje autora¹⁶ koje govori o velikoj elastičnosti, pa se u istom tvrdi da je prosječna elastičnost cijena cigareta je -1,336. Možemo uočiti da je velika diskrepanca rezultat metodologija, ali nas upozorava na oprez pri korištenju statističkih alata, pa zaključujemo da je drugo istraživanje empirijski potpuno nepotvrđeno.

Prema studiji objavljenoj u žurnalu Američke medicinske asocijacije, procenat pušača u Bosni Hercegovini iznosio je 32%. Prema izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije, procenat pušača u 2020. godini za Bosnu i Hercegovinu je iznosio 34,4%. S obzirom na oscilacije u metodologijama, može se reći da je procenat stanovništva koje konzumira cigarete ostao približno isti. Tačne podatke o promjeni broja stanovnika nemamo, iako su migracije stanovništva prema zemljama razvijenog Zapada u zadnjih nekoliko godina veoma izražene. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine broj stanovnika je iznosio 3,5 miliona. Prema istraživanjima Unije za održivi povratak i integracije BiH, državu je napustilo skoro pola miliona ljudi u proteklih nekoliko godina, pa je na nepromijenjen procenat pušačke populacije broj konzumenata smanjen za 14,39%. Za vrijeme najvećih migracija stanovništva prema evropskim razvijenim zemljama, prihod od naplaćenih akciza je rastao, dakle nije bilo negativnih uticaja na ukupan porezni prihod. Pretpostavljamo da je riječ o dobi populacije koja odlazi, a koja je mlađa, i u kojoj je broj aktivnih pušača manji. Također, države iz okruženja (Hrvatska) su vodile sličnu poreznu politiku, ali sa višim standardom i većom prosječnom cijenom kutije cigareta, što je rezultiralo rastućom krivom naplaćenih prihoda u Bosni i Hercegovini, gdje se prelijevao dio kupovine cigareta.

¹³ Vladislavljevic M., Zubović J., Đukić M. (2020). Tobacco price elasticity in Serbia: evidence from a middle-income country with high prevalence and low tobacco prices *Tobacco Control*, pp.331-336

¹⁴ Gjika et al. (2020): Analysis of tobacco price elasticity in Albania using household level data, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17.2 (2020): 432.

¹⁵ Fuchs A., Orlic E., Cancho C.A. (2019): Vrijeme je za prestanak pušenja: Povećanje poreza na duhan i dobrobit domaćinstava u Bosni i Hercegovini, *Izvještaj Svjetske banke*

¹⁶ Gligorić D., Pepić A., Petković S., Ateljević J., Vukojević B. (2020): Prices elasticity of demand for cigarettes in Bosnia and Herzegovina: microdata analysis. *Tob Prev Cessation* 5.

3.3. Inflacija

Prema izvještajima Zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine, tokom posmatranog perioda bilježila se inflacija kako je predloženo u Tabeli 1.

Tabela 1. Inflacija u Bosni i Hercegovini u periodu 2015-2021. godine

Godina	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Procenat inflacije	4,0	3,6	3,8	1,4	1,2	0,1	2,21

Izvor. Zavod za statistiku FBiH, Izvještaji od 2015-2021. godine

Iz prikaza se vidi da nisu izražena inflatorna kretanja u posmatranom periodu.

4. LAFEROVA KRIVA KOD NAPLATE AKCIZA NA CIGARETE U BOSNI I HERCEGOVINI

Zakon o akcizama stupio je na snagu 01.07.2009. godine, Prema istom, akcize na cigarete sastoje se od dva dijela: ad valorem akcize koja iznosi 42% maoprodajne cijene kutije cigareta i specifične akcize po paklici cigareta, koja zavisi od EU standarda. koji su, do 31.12.2013. godine nalagali visinu akciza na 64 eura po 1000 cigareta, a od 01.01.2014. godine na 90 eura po 1000 cigareta. Tokom 2019. godine okončan je proces harmonizacije sa EU standardima, tj. država je postigla tražene visine specifične akcize. Prema podacima Uprave za indirektno oporezivanje, cijene pakovanja od 20 cigareta su tokom perioda 2010-2019. godine rasla. Povećanje akciza na cigarete je kontinuirano vršeno radi poštovanja preuzete obaveze Bosne i Hercegovine na usklađivanju sa standardima EU.

Tabela 2. Naplaćeni prihodi od akciza na cigarete, specifične akcize na cigarete i minimalne akcize na cigarete

Godina	Naplaćeni prihod u hiljadama KM	Iznos specifične akcize u KM	Iznos	Ukupno specifična
2010	556.0	0.30	0.80	1.20
2011	716.3	0.45	1.08	1.53
2012	758.4	0.60	1.65	2.25
2013	727.9	0.75	1.82	2.57
2014	757.9	0.90	2.09	2.99
2015	811.6	1.05	2.00	3.05
2016	807.7	1.20	2.23	3.43
2017	815.0	1.35	2.42	3.77
2018	814.1	1.50	2.60	4.10
2019	867.0	1.65	2.86	4.51
2020	709.7	1.65	3.04	4.69
2021	812.2	1.65	3.25	4.90

Izvor: Makroekonomski odjel Upravnog odbora Uprave za indirektno oporezivanje, 2022. godine

Na drugoj strani, broj kupljenih pakovanja cigareta po 20 komada je izražavao kontinuirani pad. Dakle, manji broj legalno kupljenih cigareta donosio je viši ukupan porezni prihod. U Tabeli 3. je predstavljen broj legalno prodatih kutija cigareta po 20 komada, izraženo kroz broj markica koje su zvanični distributeri postavili.

Tabela 3. Broj izdatih markica po kutiji cigareta
(broj prodatih kutija cigareta) u 000

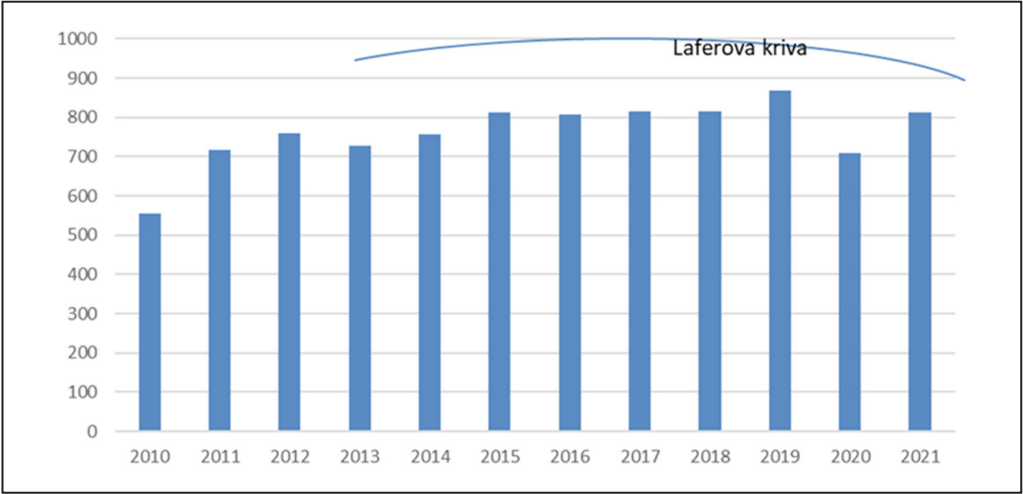
Godina	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
	560900	534890	454524	473481	414214	329091	301597	299171	264385	243255

Izvor: Uprava za indirektno oporezivanje

Na Slici 2. ilustrovan je odnos naplaćenih akciza i ostvarenog državnog prihoda od ove vrste poreza.

Vidan je rast prihoda tokom perioda 2010-2021. godine. U 2019. godini dolazi do vrhunca naplaćenih prihoda, nakon čega slijedi pad. Tokom 2021. godine, prema izvještajima Uprave za indirektno oporezivanje, znatno su pojačani inspekcijski nadzori na prikupljanju prihoda od akciza na cigarete, te je tokom iste godine došlo do ponovnog rasta, ali zbog uložениh znatnih napora inspekcijskih službi, a koji ne mogu opstati istim intenzitetom i organizacijom na dugi rok.

Na Slici 2. vidi se rast i pad prihoda, čime je potvrđeno da teorija Laferove kriva može da posluži kao alat u planiranju nacionalnog budžeta, tj. da prihodi od poreza rastu do tačke maksimuma, nakon čega, uz nepromijenjene porezna opterećenje, dolazi do pada ukupno prikupljenih prihoda od te vrste poreza.

Slika 2. Ukupan prihod ostvaren tokom rasta akciza

Izvor: Autorov prikaz

5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Iako je evidentno da je ukupan prihod koji je država naplatila od akciza povećan sa 556 miliona KM na početku posmatranog perioda, nakon uvođenja akciza na cigarete, što je prikazano u Tabeli 2., te narastao na 867 miliona KM na kraju 2019. godine, također je evidentno da je broj legalno prodatih cigareta u konstantnom padu, kao što se vidi iz Tabele 3, pa je na kraju 2017. godine više nego prepolovljen. Na drugoj strani, svjetske organizacije su iznijele podatke da je broj konzumenata cigareta u laganom padu, ali ne toliko izraženo koliko je broj legalno prodatih cigareta. Procenat konzumenata u ukupnoj populaciji iznosi 34,4%. Apsorbujući smanjeni broj građana, a i uzimajući podatke o procjeni sive ekonomije, zaključujemo da je znatan broj konzumenata svoju potražnju zadovoljio u zoni sive ekonomije ili u konzumaciji djelimičnih supstituta, rezanog duhana ili elektronskih cigareta. Elastičnost potražnje za cigaretama, koja je za Bosnu i Hercegovinu izračunata na -0,57%, a što je približan procenat sa zemljama u regionu, pokazuje da mjere koje se sprovode u svijetu na smanjenje udjela pušačke populacije više djeluju na mlađe naraštaje. Inflatorni pritisci nisu zabilježeni u posmatranim godinama.

Naprijed u tekstu je utvrđeno da postoji zakonitost u povećanjima poreza i ukupnim prihodima koje ta država ostvaruje po osnovu dotičnog poreza. Rast poreza, procentualno ili u apsolutnom iznosu dovodi do rasta ukupnog prihoda do određene tačke, nakon koje dolazi do pada ukupnih prihoda.

Međutim do preciznog izračuna tačke u kojoj dolazi do vrhunca ne može se doći jednostavnim matematičkim formulama. Isti zavisi od specifičnosti privrede. U ovom radu su kao uticajni faktori spomenuti porezni moral, inflacija, elastičnost proizvoda, rast/pad broja stanovnika, ali tu su i mnogi drugi. Interesantna bi bila istraživanja koja pokazuju koliko koji faktor utiče na konačni izgled Laferove krive, što može biti predmet nekih budućih istraživanja.

Također je vidljiv rast prihoda kao posljedica pojačanih kontrolnih nadzora od strane državnih aparata, što upućuje na moguće propuštene prihode tokom proteklih godina, ako posljedica nedovoljno organizovanog kontrolnog mehanizma. Isti bi proizveo efekte i u drugim sferama fiskalnih mjera.

LITERATURA

1. Badel A. (2013): Higher taxes for top earners: Can they really increase revenue?, *The Regional Economist*, 21 (4).
2. Badel A. Huggett M. (2015): The sufficient statistic approach: Predicting the top of the Lafer curve, *Federal Reserve Bank of St. Louis, Working Paper 2015-038A*.
3. Bajo A., Primorac M. (2013): Struktura trošarine na cigarete, *Povremeno lasilo Insituta za javne financije*, vol. 15, br. 78, pp 1-12.
4. Canto V.A., Joines D.A., Webb R.I. (1986): The Revenue Effects of the Kennedy and Reagan Tax Cuts: Some Time Series Estimates, *Journal of Business & Economic Statistics*, Vol. 4. No. 3, pp. 281-288, Published By: Taylor & Francis, Ltd.
5. Chaloupka F.J., Peck R., Tauras J.A., XU X., Yurekli A. (2010): Cigarette excise taxation. The impact of tax structure on prices, revenues and cigarette smoking, *Working paper no 16287, National Bureau of Economic Research (NBER)*, Cambridge, M.A.
6. Fuchs A., Orlic E., Cancho C.A. (2019): Vrijeme je za prestanak pušenja: Povećanje poreza na duhan i dobrobit domaćinstava u Bosni i Hercegovini, *Izvještaj Svjetske banke*.
7. Gjika A., Zhilima E., Rama K., Imami D. (2020): Analysis of tobacco price elasticity in Albania using household level data, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17.2 (2020): 432.
8. Gligorić, D. (2019). The elasticity of tobacco products in BiH–macrodata analysis, *Tob Prev Cessation* 5 (2019): A97.
9. Gligorić D., Pepić A., Petković S., Ateljević J., Vukojević B. (2020): Prices elasticity of demand for cigarettes in Bosni and Hercegovina: microdata analysis. *Tob Prev Cessation* 5.
10. Izvještaj Unije za održivi povratak i integracije Bosne i Hercegovine, 2019.
11. Izvještaji Zavoda za statistiku BiH, od 2015-2021.
12. Lafer A. (2004): The Lafer curve: Past, present, and future, Backgrounder No. 1765, June 1. *The Heritage Foundation*.
13. Lundberg J. (2017): Cross-National Data Center, *Luxemburg Income Study*.
14. Piketty T., Saez E. (2013): A Theory of Optimal Inheritance Taxation, *Econometrica*, Vol 8, No5, pp. 1851-1886.
15. Piketty T., Saez E. (2013): Optimal labor income taxation, *Handbook of Public Economics*, Volume 5. Amsterdam: Elsevier *rrtment Working Paper No. 1334*.
16. Saez E. (2001): Using elasticities to derive optimal income tax rates, *Review of Economic Studies*, 68 (1).
17. Sakač A. (2013): Ekonometrijski model potražnje duhanskih proizvoda u RH, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci.

18. Selveraj S., Srivastava S., Karan A. (2015): Price Elasticity of Tobacco Products among Economic Classes in India, 2011-2012, *British Medical Journal*.
19. Usher D.(2014): How High Might the Revenue-maximizing Tax Rate Be?, *Queen's Economics Department Working Paper No. 1334, Queen's University, Ontario*.
20. Vladisavljevic M., Zubović J, Đukić M. (2020): Tobacco price elasticity in Serbia: evidence from a middle-income country with high prevalence and low tobacco prices *Tobacco Control*, pp.331-336.

Laffer Curve as an Example of Excise Income in Bosnia and Herzegovina

Summary: The aim of this research was to determine whether the theory of the Laffer curve can be applied in transition countries and what are the factors that can influence the relationship between the amount of individual tax and total collected revenues, that is, the elasticity of demand for cigarettes. As an example, the income from the sale of cigarettes in Bosnia and Herzegovina was taken. The research confirmed the existence of the Laffer curve in transition countries - the increase in the price of cigarettes as a result of increased excise taxes on cigarettes increased the tax revenues collected by the state, but up to the point when they started to decrease. As factors that can influence the calculation of the Laffer point, the peak in which the optimization of excise taxes is achieved, the elasticity of demand, inflation, tax morale shown through the percentage of the gray economy, the decline/growth of the population, the existence of substitutes, but also many others, which depend on a certain of the national economy, which was determined by studying previously published publications around the world, the methods of induction and deduction, analysis and synthesis, and general cognitive methods. This research can serve legislators when determining the optimal tax rate, but also the academic community when determining the interaction of demographic factors and total collected taxes.

Keywords: excise taxes, taxes, Laffer curve, elasticity of demand for cigarettes

KAPITALNE INVESTICIJE ZA BUDUĆNOST SRBIJE : DRUMSKA SAOBRAĆAJNA INFRASTRUKTURA I „EXPO 2027“

Sažetak: *Vlada Republike Srbije je svojim građanima predstojeću Svetsku izložbu „Expo 2027“ koja treba da bude realizovana u Beogradu najavila kao događaj koji Srbiji treba da donese prosperitet. U skladu sa najavom, kao jedan od ključnih faktora pripreme Svetske izložbe intenzivirani su projekti modernizacije, obnove i izgradnje savremene putne infrastrukture. Istovremeno, radi održavanja Svetske izložbe „Expo 2027“ Srbija je otpočela realizaciju više infrastrukturnih projekata, računajući i pripreme za izgradnju izložbenog i smeštajnog prostora, za koji je kao najpodesnija lokacija odabrana opština Surčin. U ovom radu nastoji se identifikovati šta su realni benefiti a šta potencijalne opasnosti koje se mogu javiti kao posledica realizacije kapitalnih investicija – izgradnje drumske saobraćajne infrastrukture i kompleksa „Expo 2027“. U cilju iznalaženja odgovora na zadato pitanje, vršeno je empirijsko istraživanje kroz prizmu političke ekonomije, bez finansijske analize, pomoću deskriptivne i deduktivne metode, metode analize i sinteze sa metodom kompilacije, a gde je bilo moguće, radi prikaza kvantitativnih pokazatelja primenjena je i osnovna statistička metoda.*

Ključne reči: *Expo 2027, putevi, saobraćajnice, Republika Srbija, Beograd, Surčin, regioni*

---

* Docent dr, MB Univerzitet, Poslovni i pravni fakultet, Beograd, Srbija.
E-mail: snezanaaleksic3@gmail.com

1. UVOD

Geografski položaj na kome se danas nalazi savremena Republika Srbija, koji je u svetskim razmerama izuzetno važan geostrateški položaj, tokom duge i burne prošlosti, osim u fokusu svetskih političkih i vojnih sila, nalazio se u interesnoj sferi ekonomsko-privrednih činilaca, u prošlosti trgovaca i špeditera razne robe, danas vlasnika kapitala. U burnim istorijskim dešavanjima, kako onim srednjovekovnim, tako i događanjima tokom XVIII, XIX, XX veka, ali i savremenim, Srbija se kao po nekom nepisanom pravilu uvek nalazila između suprotstavljenih zapadnih i istočnih strana sveta. U takvim istorijskim okolnostima, Srbija je na sopstveni geografski položaj gledala kroz prizmu jadikovke: „kuća nam je na sred drumu“. Ne čudi, jer geografski, pa sami tim i geostrateški položaj Srbije tokom prohujalog vremena najčešće je bio razlog osvajачkih pohoda i ratova na srpskim prostorima. Otuda je geografska pozicija Srbije u minulim vremenima percipirana kao njen nesrećni usud. Međutim, u današnjem, globalnom Svetu, baš ono što je Srbiji u prošlosti bilo najveća pretnja za njenu nezavisnost, samostalnost i unutrašnju stabilnost u političkom i ekonomskom smislu, u vremenima koja dolaze, Republici Srbiji treba da bude izvor njenog socio-ekonomskog prosperiteta i političke stabilnosti na mikro i makro planu. Stoga, projekat izgradnje modernih saobraćajnica u granicama Republike Srbije i projekat Svetske izložbe „Expo“ koja će se održati u Beogradu od maja do oktobra 2027. godine, treba posmatrati kao razvojnu šansu i borbu za najbolje moguće geoeкономsko i geopolitičko pozicioniranje Republike Srbije u savremenom, globalnom Svetu, ali i u budućnosti.

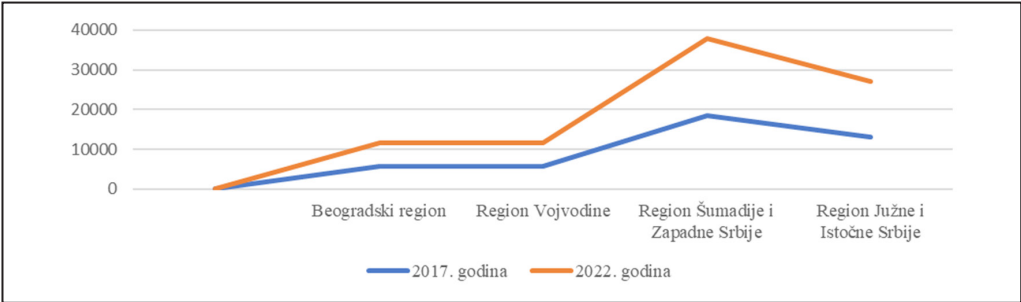
2. KAPITALNE INVESTICIJE ZA BUDUĆNOST SRBIJE

Tokom poslednjih godina Republika Srbija zahvaljujući ubrzanom razvoju sopstvene saobraćajne infrastrukture nastoji da se pozicionira na mesto ključnog činioca svetskih kopnenih koridora. Osim što geografska pozicija Srbije povezuju istok sa zapadom, sever sa jugom, u savremenoj političko - ekonomskoj polarizaciji Sveta, gde se kao ključni izdvajaju ekonomski savezi zapada¹ i istoka², savremena Srbija, bez svake sumnje poučena sopstvenom prošlošću, tokom koje je silom istorijskih okolnosti od srednjeg do kraja XIX veka egzistirala kao razdelnica između hrišćanske Evrope i muslimanske Azije, očito, da u sadašnjosti nastoji da za sebe, na globalnom planu obezbedi što bolju poziciju. Savremena Srbija tokom poslednjih godina intenzivno modernizuje postojeće i gradi nove puteve, sa namerom da polarizovani Svet u dva ekonomska tabora zapada i istoka spoji svojim kopnenim koridorima. Činjenica je da „spoj“ istočne i zapadne ekonomije treba da se dogodi

¹ Evropska unija i Velika Britanija (BREGZIT), Sjedinjene Američke države.

² Brazil, Rusija, Indija, Kina (BRIK).

na Svetskoj izložbi „Expo 2027“, koju će Republika Srbija, kao zemlja domaćin realizovati. Prepoznavši „Expo 2027“ kao svoju šansu za međunarodno pozicioniranje u budućnosti, Srbija je otpočela intenzivne pripreme kako bi se međunarodnoj javnosti predstavila u najboljem mogućem svetlu. U tom maniru, Srbija je intenzivirala svoj ranije otpočeti projekat – modernizaciju i izgradnju drumskih puteva. U periodu 2017-2022. godine Republika Srbija beleži porast u svim kategorijama drumskih puteva, u svim svojim Regionima (bez podataka za Region Kosova i Metohije), ali, najveći skok u kilometrima izgrađenih saobraćajnica uočava se u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije.

Grafikon 1: Sve kategorije puteva u Srbiji 2017. i 2022. godine, po regionima

Izvor: Republički zavod za statistiku (2017): Opštine i regioni u Republici Srbiji, 288-293; Isti (2023): Opštine i regioni u Republici Srbiji, 263-266.

Prema Nacionalnom izveštaju o razvoju autoputeva u Srbiji iz 2012. godine, na dan 31.12.2011. u Republici Srbiji autoputeva i brzih puteva sa naplatom putarine bilo je 603 km.³ Naplata putarine tokom 2022. obavljala se na autoputevima ukupne dužine od oko 829,87 km.⁴ U period 2011– 2022. uočava se povećanje od 226,87 km autoputeva na kojima se naplaćuje putarina, odnosno, u navedenom period zahva-ljujući novoizgrađenim saobraćajnicama Srbija je svoju mrežu putarinske naplate povećala za 27,34 %. Uporedo, sa uvećanjem puteva u Republici Srbiji uočava se i povećanje broja motornih vozila koja saobraćaju tim putevima. Ukupan broj regi-strovanih vozila u Srbiji u 2022. u odnosu na 2017. povećan je za 16,36 %.

Tabela 1: Broj registrovanih vozila u Republici Srbiji 2017. i 2022. godine

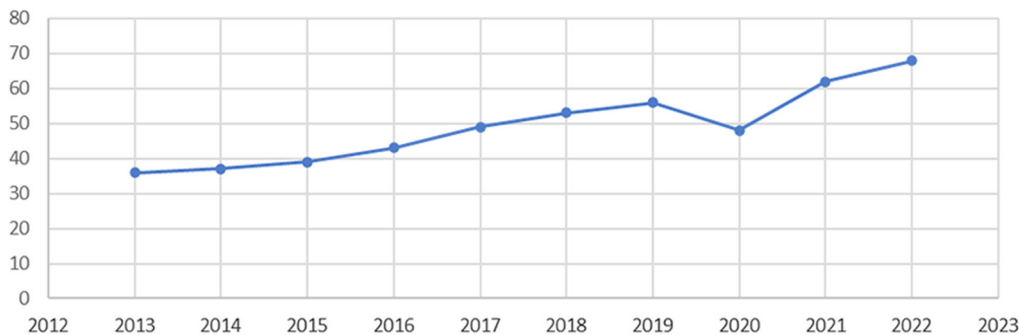
Godina	Putnički automobili	Autobusi	Teretna vozila	Ukupno
2017	1,968,787	9,929	223,629	2,202,345
2022	2,337,498	11,136	284,561	2,633,195

Izvor: Republički zavod za statistiku (2017): nav. delo, 297; Isti (2023): nav. delo, 272.

³ Bez imena autora: „Opšti nacionalni izveštaj: razvoj autoputeva u Srbiji u 2012.“ https://www.putevi-srbije.rs/pdf/nac_torino12_lat.pdf (03.01.2024).

⁴ JP Putevi Srbije (2023): „Godišnji izveštaj za 2022“ <https://www.putevi-srbije.rs/> (03.01.2024).

U vremenskom razdoblju 2013-2022. ukupan broj vozila koja su saobraćala autoputevima Srbije povećao se za 47,38%. Kao ekstrem, uočava se pad broja vozila na srpskim putevima u 2020. godini, a što je posledica pandemije „Covid“. U 2013. na autoputevima Srbije saobraćalo je 36.122.202 vozila, a u 2022. po srpskim autoputevima prošlo je 68.546.420 vozila.⁵

Grafikon 2: Broj vozila na putevima sa naplatom putarine u periodu u 2012-2022. godine

Izvor: JP Putevi Srbije (2023): „Godišnji izveštaj za 2022“ (03.01.2024).

U vremenskom intervalu 2017-2022. godine uočava se dinamičnije povećanje broja vozila na putevima Srbije. Može se pretpostaviti da je to posledica novoizgrađenih autoputeva i brzih saobraćajnica, zahvaljujući kojima je povećan broj vozila stranih državljana koji su se u tranzitu kroz Republiku Srbiju obreli na srpskim putevima. Ujedno, u ukupnom porastu broja vozila na putevima Srbije učestvovala su i vozila u vlasništvu građana Republike Srbije. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u 2020. godini broj putničkih automobila registrovanih u Srbiji bio je 2.164.818,⁶ a u 2023. taj broj je porastao i iznosio je 2.235.794 putničkih automobila.⁷ Iako, sa jedne strane, infrastrukturna modernizacija i izgradnja svih vrsta drumskih puteva i povećanje broja vozila na njima direktno doprinose ekonomskoj dobiti Republike Srbije,⁸ sa druge strane, povećanje broja vozila koja saobraćaju putevima Srbije predstavlja i direktnu opasnost po bezbednost učesnika u saobraćaju ali i

⁵ Ibid.

⁶ Republički zavod za statistiku: „Statistika saobraćaja i telekomunikacije, Saopštenje broj 055 god. LXXIII, 03.03.202: Prvi put registrovana drumska motorna i priključna vozila i saobraćajne nezgode na putevima, IV kvartal 2022.“ <https://www.stat.gov.rs/> Saobraćaj i telekomunikacije | Republički zavod za statistiku Srbije (15.02.2024).

⁷ Republički zavod za statistiku: „Statistika saobraćaja i telekomunikacije, Saopštenje broj 325 god. LXXIII, 01.12.2023: Prvi put registrovana drumska motorna i priključna vozila i saobraćajne nezgode na putevima, III kvartal 2023.“ <https://www.stat.gov.rs/> Saobraćaj i telekomunikacije | Republički zavod za statistiku Srbije (15.02.2024).

⁸ Kroz naplatu putarina, prihoda od akciza na gorivo, poreza na uslužne delatnosti usko vezane za saobraćajni sektor, budžetski prihod od administrativnih naplata – registracije vozila, i dr.

opasnost po životnu sredinu, naročito u uslovima povećanja emisije štetnih gasova. Sa tim u vezi važno je istaći da je Republika Srbija u skladu sa evropskim pozitivnim normama donela Strategiju bezbednosti saobraćaja Republike Srbije za period od 2023. do 2030. godine sa Akcionim planom za period od 2023. do 2025. godine⁹, i Strategiju održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine.¹⁰ Kako bi pospešila što ravnomerniji razvoj Regiona, Republika Srbija u projektima izgradnje puteva koji su već otpočeli ili se tek planiraju, nastoji da što efikasnije poveže određena područja u sopstvenoj zemlji, ali i intenzivno radi na izgradnji puteva koji povezuju područja izvan njenih granica. Svi ovi izgrađeni, u izgradnji, ili planirani putevi treba da obezbede drumsku vezu sa mestom održavanja „Expo 2027.“ Putevi, čiji se potpuni ili delimični završetak očekuje do otvaranja „Expo 2027“ su sledeći:

Autoputevi:¹¹

1. Izgradnja autoputa Beograd-Zrenjanin-Novi Sad dužine 105,4 km otpočela je kod Beograda u decembru 2023. Rok za završetak radova je 5 godina. Deo koji će biti izgrađen do otvaranja „Expo 2027“ biće pušten u saobraćaj.
2. Deonica autoputa „Miloš Veliki“ od Preljine do Požege duga je 30,9 km, planirani rok za završetak radova je jun 2024. Ova trasa je nastavak autoputa „Miloš Veliki“ ka granici sa Crnom Gorom, ali i deo budućeg autoputa Beograd-Sarajevo.
3. Deonica autoputa Kuzmin-Sremska Rača u dužini 18 km, deo je autoputa Beograd-Sarajevo. Povezivaće Beograd sa Banjalukom i Sarajevom.
4. Autoput Niš-Priština-Drač dužine 383 km povezivaće Srbiju sa lukom u Albaniji.

Brze saobraćajnice:¹²

1. Brza saobraćajnica „Osmeh Srbije“ od Bačkog brega na granici sa Mađarskom, do Srpske Crnje na granici sa Rumunijom, koja će u dužini od 186 km spojiti Sombor, Vrbas, Kulu, Srbobran, Novi i Stari Bečej i Kikindu. Izgradnja je otpočela u decembru 2023.
2. Brza saobraćajnica Iverak-Lajkovac u dužini 18,3 km, kao deo državnog puta I reda B razreda Loznica-Valjevo-Loznica, predstavlja poprečnu vezu u putnoj mreži Srbije i povezivaće Valjevo sa autoputem „Miloš Veliki“. Radovi su počeli 2019. godine, planiran je završetak u drugoj polovini 2024. godine. Kada se pusti u promet, putovanje od Beograda do Valjeva i obrnuto trajće samo 35 minuta.

⁹ Strategija bezbednosti saobraćaja Republike Srbije za period od 2023. do 2030. godine sa Akcionim planom za period od 2023. do 2025. godine, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 84/2023.

¹⁰ Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine, *Službeni glasnik Republike Srbije* 47/2019.

¹¹ Spasenov Marijana, Božić Talijan Elena „Sa kraja na kraj Srbije brzim prugama i putevima“ *Večernje novosti* (štampano izdanje), 31. decembar 2023, 1. i 2. januar 2024, 2-3.

¹² Ibid.

3. Deonica brze saobraćajnice Šabac-Loznica dužine 53,88 koja je deo trase Ruma-Šabac-Loznica, odnosno autoputa Šabac-Ruma koji je spojio Srem i Mačvu. To je najkraća saobraćajna veza između Novog Sada i Beograda sa ovim delom zapadne Srbije i Republikom Srpskom. Predviđeno je da se ovim putem od Loznice do Beograda stiže za 1 sat i 15 minuta.

Svi pobrojani autoputevi i brze saobraćajnice, sigurno je, da će i nakon održane Svetske izložbe služiti najboljem interesu građana Srbije, Balkanskoj regiji i putnicima globalnih razmera.

U godinama koje predstoje održavanju „Expo 2027“, tokom kojih je u Surčinu planirana izgradnja kompleksa na kome će se Svetska izložba realizovati, sve do tada izgrađene i u promet puštene saobraćajnice otvaraju mogućnost stanovništvu iz Regiona koje ti putevi povezuju sa Beogradskim regionom, da lako i brzo stignu do gradilišta „Expo 2027“. Ovo gradilište, prema svim ekonomskim teorijama, otvara nova radna mesta, odnosno, pruža mogućnost zaposlenja i zarade. Međutim, primenjeni ekonomski koncept u segmentu izgradnje putne infrastrukture danas u Srbiji, ne može se podvesti pod Kenzijansku teoriju razvoja, jer, poznato je da su danas u Srbiji na gradnji puteva u najvećem delu angažovane strane kompanije.¹³ No ipak, strane firme sa svojim zaposlenima tokom izvođenja radova¹⁴ borave u Srbiji gde neminovno moraju ostvariti i određenu potrošnju. Primarno, strani radnici moraju zadovoljiti osnovne životne potrebe (stan, hrana), tako da se ipak, njihov boravak u Srbiji mora reflektovati na ekonomsku sliku mikro-regiona u kome se radovi realizuju, odnosno, gde strani radnici rade i borave.¹⁵

Tranzit putnika i robe kroz Republiku Srbiju svakako da doprinosi profitu koji Srbija u industriji saobraćaja ostvaruje. Tokom poslednjih godina razgranata putna infrastruktura, u užem smislu doprinela je boljoj povezanosti Regiona Srbije, dok je u širem smislu doprinela boljoj povezanosti međunarodnih putnih koridora. Istovremeno, veća koncentracija stranih državljana na srpskim putevima otvorila je mogućnost zarade u ugostiteljskom i turističkom sektoru Srbije. Stranci su u Republici Srbiji kao turisti ili putnici u tranzitu tokom 2017. ostvarili 3.175.127 noćenja, a u 2022. godini strani državljani su u Srbiji evidentirani sa 4.939.394 noćenja.¹⁶

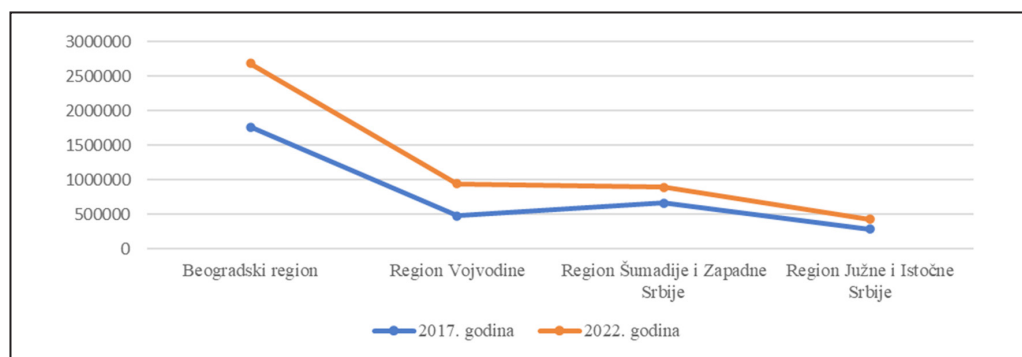
¹³ Obradović Miloš: „Kinezi, Turci, Azerbejdžanci grade autoputeve po Srbiji“ <https://www.danas.rs/> Kinezi, Turci, Azerbejdžanci grade autoputeve po Srbiji - Ekonomija - Dnevni list Danas (15.02.2024).

¹⁴ Zakon o zapošljavanju stranaca, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 128/2014, 113/2017, 50/2018, 31/2019, 62/2023.

¹⁵ Strani radnici privremeno su uticali na demografsko povećanje u mestu boravka, u kome je moralo doći do povećanja potrošnje, bez obzira da li se ta potrošnja očitava kroz maloprodajne trgovinske lance, u ugostiteljskoj i prehrambenoj industriji, potrošnji energenata (struja, gas).

¹⁶ Republički zavod za statistiku (2017): nav. delo, 280; Isti (2023): nav. delo, 256.

No ipak, iako je na teritoriji Republike Srbije (bez podatka za Kosovo i Metohiju) u periodu 2017-2022. godine evidentirano povećanje broja noćenja stranaca, najveći broj noćenja stranih državljana zbio se u Beogradskom regionu.¹⁷

Grafikon 3: Broj noćenja stranaca u Republici Srbiji u periodu 2017-2022. godine

Izvor: Republički zavod za statistiku (2017): nav. delo, 280-282; Isti, (2023): nav. delo, 256-258.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku o demografskim pokazateljima po Regionima Srbije, Beogradski region ne samo da je najmnogoljudniji, već je u Srbiji (bez podataka za Kosovo i Metohiju) jedino u Beogradskom regionu u periodu 2011- 2022. zabeležen demografski porast.

Demografska statistika jasno ukazuje da je u posmatranom periodu do demografskog pada došlo u Regionu Vojvodine, Regionu Šumadije i Zapadne Srbije, Regionu Južne i Istočne Srbije. Demografski pad u pobrojanim Regionima ne može se pripisati isključivo razlici između stope mortaliteta i stope nataliteta, već se u obzir moraju uzeti i migracije stanovništva. Srbija je, nažalost, sada već tradicionalno, zemlja: 1) emigracije : spoljnih migracija, iseljavanja iz Republike Srbije, najčešće ekonomskog karaktera; 2) imigracije: spoljna migracija, doseljavanja u Republiku Srbiju, najčešće kao posledica raspada bivše SFRJ; 3) tokom poslednjih godina i zemlja tranzicionih migracija: prolazak migranata sa Bliskog istoka ka zemljama Evropske unije.¹⁸ Izvesno je da su migracije stanovništva imale značajan uticaj na demografski i ekonomski razvoj Srbije.¹⁹ „Kao posledica izrazito

¹⁷ Podatak da je koncentracija starnih državljana koji su evidentirani kao korisnici smeštajnih kapaciteta – noćenja ipak bila najveća u Beogradskom regionu, može se obrazložiti činjenicom da je Beograd ne samo glavni grad Republike Srbije, već najveći univerzitetski, kulturni i privredni centar, a ujedno pruža i pregršt zabavnih sadržaja, što grad Beograd i čitavu Beogradsku regiju stavlja u bolju poziciju u odnosu na druge Regione Srbije.

¹⁸ Tubić Ćurčić Tijana, Nenad Stanišić (2023): „Međunarodna migracija i dohodovna konvergencija u Evropskim tranzicionim zemljama“, *Ekonomski horizonti*, Vol. 25 (3), 199-213.

¹⁹ Šantić Danica (2018): „Izazovi u populacionoj politici prema migracijama, u uslovima neravnomernog prostornog razmeštaja stanovništva u Srbiji“, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, Vol. 167 (3), 651-662.

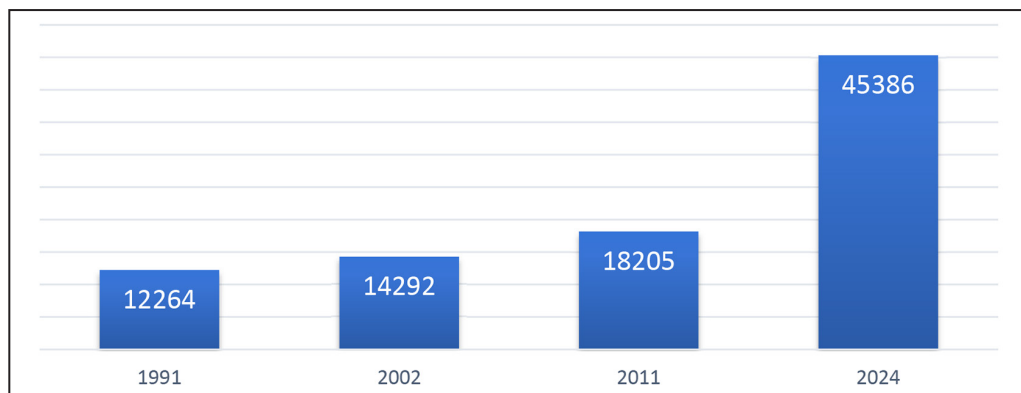
turbulentnih političkih i socio-ekonomskih događaja u Republici Srbiji i okruženju u poslednjih 30 godina, osnovne karakteristike migracionih trendova na ovom prostoru su: iseljavanje mladog i obrazovanog stanovništva u inostranstvo, porast međuregionalnih migracija, sve veća koncentracija radno i reproduktivno sposobnog i obrazovanog stanovništva u regionu Beograda. Osim koncentracije stanovništva u Beogradu i Novom Sadu, prostoru gde je tokom prethodnih godina intenzivirana koncentracija stanovništva „pripadaju i opštine sa značajnom turističkom funkcijom (Vrnjačka Banja), ali i one sa značajnim duelom izbegličke populacije iz 90-ih godina (opštine u Sremu).“²⁰ U delu geografske oblasti Srema koji pripada Beogradskoj regiji (opštine: Zemun, Novi Beograd, Surčin), u periodu 1991-2024, a naročito nakon 2003. godine kada je oformljena današnja Opština Surčin, u administrativnim granicama ove najmlađe Beogradske opštine zabeležen je dinamičan porast broja stanovnika.

Tabela 2: Stanovništvo prema popisima 2022. i 2011, po regionima

Ukupno popisana lica	Broj stanovnika 2022.			Ukupano broj stanovnika, Popis 2011	Apsolutni porast-pad 2022-2011	Indeks 2011=100	
	broj popisanih stanovnika	dopuna iz administra- tivnih izvora	ukupan broj stanovnika				
Demografski podaci Republike Srbije	REPUBLIKA SRBIJA						
	6869504	6472570	218317	6690887	7186862	-495975	93.1
	SRBIJA – SEVER						
	3447234	3303536	131383	3434919	3591249	-156330	95.65
	Beogradski region						
	1668273	1597765	87798	1685563	1659440	26123	101.57
	Region Vojvodine						
	1778961	1705771	43585	1749356	1931809	-182453	90.56
	SRBIJA – JUG						
	3422270	3169034	86934	3255968	3595613	-339645	90.55
	Region Šumadije i Zapadne Srbije						
	1893659	1784892	49899	1834791	2031697	-196906	90.31
	Region Južne i Istočne Srbije						
	1528611	1384142	37035	1421177	1563916	-142739	90.87
	Region Kosovo i Metohija						
bez podataka	bez podataka	bez podataka	bez podataka	bez podataka	bez podataka	bez podataka	

Izvor: Republički zavod za statistiku: „Saopštenje 21.12.2022“ <https://publikacije.stat.gov.rs/> (17.02.2024).

²⁰ Strategija o ekonomskim migracijama Republike Srbije za period 2021-2027. godine, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 21/2020.

Grafikon 4: Stanovništvo opštine Surčin u periodu 1991-2024. godine

Izvor: Republički zavod za statistiku (2014): Upporedni pregled broja stanovnika, 32; Isti, (2024), Surčin, profil januar 2024, 2.

U vremenu 1991-2023, preko poljoprivrednog zemljišta unutar teritorije u administrativnoj ingerenciji Surčinske opštine²¹ kao deo Republičkog infrastrukturnog projekta, izgrađene su moderne, za Srbiju izuzetno značajne saobraćajnice: Obilaznica oko Beograda, autoput „Miloš Veliki“, brza saobraćajnica od Novog Beograda do Surčina, što uz već postojeći autoput koji je sredinom XX veka izgrađen u SFRJ kao put Bratstvo-jedinstvo (Beograd – Zagreb)²², danas u statusu Evropskog koridora (E70), čini izuzetno razgranatu mrežu puteva koji su, ispostavilo se, svojim ukrštanjem na prostoru Surčinske opštine njenim stanovnicima omogućili brz i efikasan drumski transport u svim pravcima. Sa jedne strane, iako je opština Surčin u pogledu drumske saobraćajne veze u prednosti u odnosu na ostale Beogradske opštine, a što je svakako pri odabiru lokacije za izgradnju kompleksa „Expo 2027“ moralo biti uzeto u obzir kao prednost u odnosu na eventualno druge, potencijalne lokacije, sa druge strane, Surčinskoj opštini otvara mogućnost intenzivnog demografskog priliva (imigracije), odnosno, kao negativan efekat mogućnost prenaseljenosti.

* * *

U godinama koje predstoje, do kraja 2026. godine, planirana je izgradnja kompleksa „Expo 2027“. Ova kapitalna investicija otvara mogućnost pokretanja sve privrede Republike Srbije: zaposlenja čitavog građevinskog sektora, i to od visokoobrazovanih (inženjerskih) pozicija do niskokvalifikovanih i visokokvalifikovanih

²¹ Aleksić Snežana (2018): Retrospektiva ekonomskog aspekta produktivnog poljoprivrednog zemljišnog fonda na teritoriji GO Surčin – Prilog ekonomskoj istoriji GO Surčin, *Megatrend revija*, Vol. 15 (1), 1-18.

²² Više v.: Aleksić Snežana (2020): *Jugoistočni Srem sredinom XX veka u dokumentima Istarskog arhiva Beograda: Dobrovoljno silom naterano*, Arhiv Vojvodine, IK Prometej, Novi Sad.

(zanatsko-majstorskih) pozicija, ali i ekspanziju drugih sektora²³ bez kojih građevinski poduhvat ne bi mogao biti realizovan. Izvesno je, „Expo 2027“ pozitivno će uticati na stopu zaposlenosti u Republici Srbiji, ali ujedno, ova kapitalna investicija otvara već identifikovan problem: nedostatak određenih zanimanja, naročito zanatsko-majstorskih. Poznato je da Srbiji nedostaju određena zanimanja, naročito u građevinskom sektoru (zidari, tesari, keramičari, armirači, moleri itd), te je stoga Srbija od školske 2019/2020. godine uvela program Dualnog obrazovanja.²⁴ Međutim, mala je verovatnoća da će generacije tek osposobljenih, mladih zanatlija, naročito iz aspekta njihovog broja, imati dovoljno kapaciteta da podmire potrebe za određenim vrstama poslova, čija se ekspanzija očekuje, naročito tokom realizacije gradnje kompleksa „Expo 2027“. Danas, određene vrste deficitnih zanimanja Srbija zadovoljava uvozom radne snage iz: Indije, Šri Lanke, Pakistana, Avganistana, Turske, Kube.²⁵ Poznato je da je problem nedostatak radne snage u Srbiji nastao kao posledica ekonomske emigracije - odliva dela radnosposobnog stanovništva naročito u zemlje Evropske unije. Prema podacima istraživačkog novinarstva²⁶ u zemljama zapadne Evrope državljani Srbije, u najvećoj meri koncentrisani su u Nemačkoj (od 400.000 do 800.000), u Austriji (oko 122.000), u Švajcarskoj (preko 150.000), u Švedskoj (više od 30.000), u Norveškoj (oko 10.000), što je oko 1 milion ljudi poreklom iz Srbije, sa rasponom zanimanja od niskokvalifikovanih, do fakultetski obrazovanih stručnjaka.

Ukoliko bi se u prvoj fazi gradnje „Expo 2027“ građanima Srbije koji poseduju znanja i veštine koji su potrebni za realizaciju Svetske izložbe (tesari, zidari, armirači i sl.) a nalaze se izvan zemlje, u statusu ekonomskih emigranata, pružile podsticajne, motivišuće mere, u prvom redu adekvatna zarada,²⁷ Srbija bi na taj način mogla uticati na donošenje odluke o povratku bar jednog dela svoje dijaspore. Osim što bi ovim merama kratkoročno rešila problem radne snage u određenim, deficitarnim zanimanjima, Srbija bi na ovaj način, naročito sa povratkom radno

²³ To su: prehrambena industrija, metalurška industrija, drveno-prerađivačka industrija, bankarski i finansijsko-operativni sektor, sektor transporta i špedicije, i druge industrijske grane, koje u realizaciji kapitalnih investicija zauzimaju svoj udeo.

²⁴ Zakon o dualnom obrazovanju, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 101/2017.

²⁵ Čolić Slalvica: „Strane radnike uvozićemo samo po spisku“ <https://biznis.kurir.rs/info-biz/> Pravi se lista deficitarnih zanimanja u Srbiji (17.02.2024).

²⁶ Bez imena autora: „Najviše Srba u Nemačkoj i SAD: Šta kaže statistika koliko ima naših ljudi u dijaspori“ <https://novimagazin.rs/zivot-i-ljudi/312781-najvise-srba-u-nemackoj-i-sad-sta-kaze-statistika-koliko-ima-nasih-ljudi-u-dijaspori> (17.02.2024).

²⁷ Nivelisanje visine zarada za određena zanimanja u zemlji sa visinom do 80% prosečnih zarada za ista zanimanja u zemljama EU. Razlika od 20 % do pune visine prosečnih zarada mogla bi biti deo koji svaki naši ekonomski migrant u EU mesečno izdvaja na ime zakupnine stana. Razlika od 20 % u mesečnom prihodu eventualno bi mogla presudno uticati na donošenje odluke o povratku, jer uglavnom, svi ekonomski migranti, državljani RS, u svojoj domovini imaju imovinu - roditeljsko ili sopstveno domaćinstvo.

i reproduktivno sposobnih građana, posmatrano u dužem roku, uticala na svoje demografske prilike, koje su tokom poslednjih godina u alarmantno - dinamičnom padu. Međutim, sa druge strane, masovni povratak ekonomskih migranata u Srbiju mogao bi dovesti do opadanja priliva deviznih doznaka koje zahvaljujući srpskoj dijaspori stižu u zemlju. Poznato je da deviznim prilivom od dijaspore, Republika Srbija popunjava nedostatke u bruto domaćem proizvodu i donekle smanjuje svoj spoljnotrgovinski deficit. Primera radi, „u 2022. priliv po osnovu doznaka u Srbiji iznosio je rekordnih oko 5 miliona evra, a u 2021, prema podacima Narodne banke Srbije, malo više od 3,6 miliona evra.“²⁸ Stoga, Vlada Srbije, pre donošenja odluke o izboru strategije o načinu na koji će zadovoljiti deficit radne snage i popraviti demografsku sliku, mora u obzir uzeti sve aspekte trenutnog stanja, i po svaku cenu nastojati da donese najefikasniju odluku.

Prema Popisima stanovništva, u Beogradskoj regiji u periodu 1991-2024. nije evidentiran demografski pad. Međutim, ova Regija nema dovoljno kapaciteta u smislu raspoložive radne snage da samostalno realizuju kapitalni projekat „Expo 2027“. Stoga, od neprocenjive važnosti za realizaciju ove kapitalne investicije su već izgrađeni, u izgradnji i planirani autoputevi i brze saobraćajnice, koji već povezuju ili će tek povezati ostale Regione Srbije sa Beogradskim regionom, odnosno, lokacijom „Expo 2027“. Ako se sagleda činjenica da će po okončanju izgradnje i puštanja u promet određenih modernih saobraćajnica vreme putovanja ka Beogradskoj regiji biti značajno skraćeno, primera radi: u jednom smeru od Valjeva do Beograda vreme putovanja će iznositi 35 minuta, od Loznice do Beograda planirano vreme putovanja biće 1 sat i 15 minuta,²⁹ nameće se zaključak da pomenute saobraćajne veze otvaraju mogućnost zaposlenja stanovnika Valjeva i Loznice na području Beogradskog regiona, odnosno, mogućnost zaposlenja na radovima izgradnje izložbenog i smeštajnog prostora „Expo 2027.“ Dnevne ekonomske migracije stanovnika iz jedne u drugu Regiju nisu nepoznat ili neuobičajen fenomen.³⁰ Dužina vremena putovanja međuregionalnih ekonomskih migranata po puštanju u promet ovde kao primer navedenih saobraćajnica od Valjeva i Loznice do Beograda, treba da bude motivišući za radnosposobno stanovništvo i Valjevskog i Lozničkog kraja u donošenu odluku o zaposlenju izvan njihovog mesta stanovanja. Ista, motivišuća slika u donošenju odluke o dnevnim ekonomskim migracijama primenjiva je i kod radnosposobnog stanovništva u drugim Regionima Srbije, koji su već ili će tek biti povezani modernim putevima sa Prestonicom i drugim Regionima zemlje. U prilog rečenog svedoči trenutno, realno stanje unutar Beogradske regije. Primera

²⁸ Elez Zdravko: „Dijaspore šalje sve više novca“ <https://tamodaleko.co.rs/dijaspore-salje-sve-vise-novca/> (18.02.2024).

²⁹ Spasenov Marijana, Božić Talijan Elena: nav. delo.

³⁰ Lukić Vesna (2011): „Dnevne migracije radnika u sistemu naselja Srbije“, *Stanovništvo*, Vol.49 (2), 25-49.

radi, korisnici javnog prevoza na autobuskim linijama koje saobraćaju regionalnim i opštinskim putevima, konkretno stanovnici naselja Progar u opštini Surčin i stanovnici naselja Barič u opštini Obrenovac, svakodnevno putuju od svojih domova do mesta zaposlenja koja su uglavnom pozicionirana izvan Opština u kojima žive. Od mesta Progar u opštini Surčin do Bloka 45 na Novom Beogradu linijom javnog prevoza (autobuska linija 605) vreme putovanja iznosi 50 minuta, a na relaciji od mesta Barič u Obrenovcu do Beograda na vodi u opštini Savski Venac (autobuska linija 860i) vreme putovanja iznosi 1 sat i 20 minuta.³¹ Važno je istaći da značajan broj stanovnika Progara i stanovnika Obrenovca, svakodnevno putuje od svojih mesta stanovanja do svojih radnih mesta, na područjima drugih Gradskih opština, te da je dužina vremena koja im je potrebna da svakodnevno pređu relaciju kućaposa i obrnuto, individualna. Stoga, ako se sagleda realna slika o vremenu koje je jednom čoveku nastanjenom na obodu Surčinske opštine – u naselju Progar, ili Obrenovačke opštine – u naselju Barič potrebno da navedenim autobuskim linijama doputuje do Novobeogradskog bloka 45 ili Beograda na vodi, vreme putovanja koje će do Beograda biti potrebno stanovnicima Valjeva i stanovnicima Loznice izvesno je, odraziće se na svakodnevne ekonomske migracije stanovništva i Valjevskog i Lozničkog kraja. Istovremeno, putovanje radnoangažovanog stanovništva na relacijama Beograd-Valjevo i Beograd-Loznica preduprediće prenaseljenost Beogradske regije, pošto potencijalni ekonomski migranti u mestima svog stanovanja imaju rešena stambena pitanja (svoja ili roditeljska domaćinstva), te nema potrebe za njihovim nastanjivanjem u Beogradu. Sa druge strane, dnevne ekonomske migracije povećaće promet na putevima, pa samim tim i profit, ali, i oportune troškove u segmentu saobraćajne industrije.

3. ZAKLJUČAK

Izgradnjom puteva Republika Srbija ne samo da uzajamno povezuje sopstvene Regione već otvara brze i sigurne drumske pravce koji u globalnom kontekstu savremenog Sveta povezuju istok sa zapadom, sever sa jugom. Iako svojim geografskim položajem Srbija predstavlja izuzetno važnu raskrslu medunarodnih kopnenih saobraćajnica, Srbija kao tranzitna zemlja svetskih trgovinskih i geopolitičkih smerova, danas vodi politiku ulaganja u kapitalne projekte: izgradnju modernih saobraćajnica. Ulaganjem u radove na modernizaciji i izgradnji saobraćajne infrastrukture, u dugom roku, ove kapitalne investicije Srbiji treba da obezbede ekonomski prosperitet. Izgradnjom modernih saobraćajnica Srbija sebe na medunarodnom planu nastoji da pozicionira kao ključnog činioca globalne drumske mreže. Istovremeno, na unutrašnjem planu, svaki novoizgrađeni kilometar puta doprinosi boljoj uzajamnoj

³¹ Bez imena autora: Autobuske linije <https://www.busevi.com/> (18.02.2024).

povezanosti svih Regiona zemlje. Međusobna, dobra saobraćajna povezanost Srpskih regiona može uticati na zaustavljanje ekonomskih migracija stanovništva iz manje privredno razvijenih područja u veće privredno-ekonomske centre, tako što će ove migracije svesti na dnevne ekonomske migracije, ali i preduprediti odliv radnosposobnog stanovništva kao ekonomskih emigranata u inostranstvo. Novoizgrađene, u izgradnji ili planirane saobraćajnice građanima Republike Srbije otvaraju ili će tek pružiti mogućnost dnevnih migracija što umanjuje sadašnju tendenciju prenaseljenosti određenih područja, nasuprot područja u kojima se decenijama kao posledica ekonomskih migracija beleži dinamičan demografski pad. Uz putnu infrastrukturu, kapitalna investicija „Expo 2027“ Srbiji otvara mogućnost da kao domaćin Svetske izložbe sebe najbolje moguće pozicionira na geopolitičkoj mapi Sveta. Uz to, „Expo 2027“ Srbiji pruža mogućnost za konsolidaciju ekonomsko-privrednih prilika u zemlji, u prvom redu kroz apsolutnu zaposlenost svog radnosposobnog stanovništva, ali i otvara mogućnost da ekonomskim merama napravi radikalan zaokret u dosadašnjem načinu vođenja socio-ekonomske politike. U prvom redu, to se odnosi na otvorenu mogućnost da ekonomskim merama utiče na povratak dijas-pore u domovinu. Otuda, može se izvesti zaključak, da se Srbija posle više decenija socio-ekonomske i demografske stagnacije, obrela u situaciji da može donositi odluke i ekonomske mere koje mogu pozitivno uticati, pa čak i zaustaviti negativne društveno-ekonomske trendove, naročito reflektovane kroz demografski pad. Projektom „Expo 2027“ Srbiji se pruža mogućnost maksimalnog uposlenja sopstvene privrede u kratkom roku, kao i mogućnost ekonomskog razvoja koji po održavanju Svetske izložbe u Beogradu, tek treba da se definiše. Otuda, može se slobodno zaključiti da Republika Srbija svojim kapitalnim investicijama: izgradnjom modernih saobraćajnica i organizacijom „Expo 2027“ sebi stvara istorijsku šansu da staru, antičku poslovicu „svi putevi vode u Rim“ preoblikuje tako da ona glasi „svi putevi vode u Srbiju“. Otuda, može se zaključiti da sve kapitalne investicije koje Republika Srbija trenutno realizuje jesu ulaganje u njenu bolju budućnost.

LITERATURA

- Aleksić Snežana (2018): „Retrospektiva ekonomskog aspekta produktivnog poljoprivrednog zemljišnog fonda na teritoriji GO Surčin – Prilog ekonomskoj istoriji GO Surčin“, *Megatrend revija*, Vol. 15 (1), 1-18.
- Aleksić Snežana (2020): *Jugoistočni Srem sredinom XX veka u dokumentima Istorijskog arhiva Beograda: Dobrovoljno silom naterano*, Arhiv Vojvodine, IK Prometej, Novi Sad.
- Bez imena autora: „Najviše Srba u Nemačkoj i SAD: Šta kaže statistika koliko ima naših ljudi u dijaspori“ <https://novimagazin.rs/zivot-i-ljudi/>

- 312781-najviše-srba-u-nemackoj-i-sad-sta-kaze-statistika-koliko-ima-nasih-ljudi-u-dijaspori (17.02.2024).
- Bez imena autora: „Opšti nacionalni izveštaj: razvoj autoputeva u Srbiji u 2012.“ https://www.putevi-srbije.rs/pdf/nac_torino12_lat.pdf (03.01.2024).
  - Bez imena autora: Autobuske linije <https://www.busevi.com/> (18.02.2024).
  - Čolić Slalvica: „Strane radnike uvozićemo samo po spisku“ <https://biznis.kurir.rs/info-biz/Pravi-se-lista-deficitarnih-zanimanja-u-Srbiji> (17.02.2024).
  - Elez Zdravko: „Dijaspore šalje sve više novca“ <https://tamodaleko.co.rs/dijaspore-salje-sve-vise-novca/> (18.02.2024).
  - JP Putevi Srbije (2023): „Godišnji izveštaj za 2022“ <https://www.putevi-srbije.rs/> (03.01.2024).
  - Lukić Vesna (2011): „Dnevne migracije radnika u sistemu naselja Srbije“, Stanovništvo, Vol.49 (2), 25-49.
  - Obradović Miloš: „Kinezi, Turci, Azerbejdžanci grade autoputeve po Srbiji“ <https://www.danas.rs/> Kinezi, Turci, Azerbejdžanci grade autoputeve po Srbiji - Ekonomija - Dnevni list Danas (15.02.2024).
  - Republički zavod za statistiku (2017): *Opštine i regioni u Republici Srbiji*, Republika Srbija, Beograd.
  - Republički zavod za statistiku (2023): *Opštine i regioni u Republici Srbiji*, Republika Srbija, Beograd.
  - Republički zavod za statistiku (2014): *Uporedni pregled broja stanovnika u Republici Srbiji*, Republika Srbija, Beograd.
  - Republički zavod za statistiku (2024): *Surčin, profil januar 2024*, Republika Srbija, Beograd.
  - Republički zavod za statistiku: „Statistika saobraćaja i telekomunikacije, Saopštenje broj 055 god. LXXIII, 03.03.2023: Prvi put registrovana drumska motorna i priključna vozila i saobraćajne nezgode na putevima, IV kvartal 2022.“ <https://www.stat.gov.rs/Saobraćaj-i-telekomunikacije> | Republički zavod za statistiku Srbije (15.02.2024).
  - Republički zavod za statistiku: „Statistika saobraćaja i telekomunikacije, Saopštenje broj 325 год. LXXIII, 01.12.2023: Prvi put registrovana drumska motorna i priključna vozila i saobraćajne nezgode na putevima, III kvartal 2023.“ <https://www.stat.gov.rs/Saobraćaj-i-telekomunikacije> | Republički zavod za statistiku Srbije (15.02.2024).
  - Republički zavod za statistiku: „Saopštenje 21.12.2022“ <https://publikacije.stat.gov.rs/> (17.02.2024).
  - Spasenov Marijana, Božić Talijan Elena „Sa kraja na kraj Srbije brzim prugama i putevima“ *Večernje novosti* (štampano izdanje), 31. decembar 2023, 1. i 2. januar 2024, 2-3.

- Strategija bezbednosti saobraćaja Republike Srbije za period od 2023. do 2030. godine sa Akcioni planom za period od 2023. do 2025. godine, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 84/2023.
- Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine, *Službeni glasnik Republike Srbije* 47/2019.
- Strategija o ekonomskim migracijama Republike Srbije za period 2021-2027. godine, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 21/2020.
- Šantić Danica (2018): „Izazovi u populacionoj politici prema migracijama, u uslovima neravnomernog prostornog razmeštaja stanovništva u Srbiji”, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 167 (3), 651-662.
- Tubić Ćurčić Tijana, Nenad Stanišić (2023): „Međunarodna migracija i dohodovna konvergencija u Evropskim tranzicionim zemljama“, *Ekonomski horizonti*, 25 (3), 199-213.
- Zakon o zapošljavanju stranaca, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 128/2014, 113/2017, 50/2018, 31/2019, 62/2023.
- Zakon o dualnom obrazovanju, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 101/2017.

CAPITAL INVESTMENTS FOR THE FUTURE OF SERBIA: ROAD TRANSPORT INFRASTRUCTURE AND „EXPO 2027“

Summary: *The Government of the Republic of Serbia announced the upcoming World Expo „Expo 2027“ as a development opportunity for Belgrade and Serbia. Although for the needs of holding this exhibition, a location in the youngest Belgrade municipality, Surčin, has been determined, nevertheless, this large infrastructural project is not only closely related to the location where the exhibition will be held, but it is predicted that its economic benefits will be reflected to a greater or lesser extent on all regions of the Republic of Serbia. First of all, this assumption refers to the segment of modernization and construction of Serbian traffic infrastructure, with a special emphasis on road traffic. By building modern high-speed roads and highways, which are integrated into the already existing network of Serbian, but also important European and global land corridors, the Republic of Serbia, thanks to its geostrategic position, without a doubt positions itself as a key factor within the network of global roads that they connect east with west, north with south. Capital investments: investment in road transport infrastructure and works on the construction of the complex where Expo 2027 will be held, as part of the economic development strategy of the Republic of Serbia, entail other key factors of social change, which, in addition to socio-economic improvement, can contribute and suppressing the negative trend of demographic decline, and in a broader, geopolitical sense, can bring the Republic of Serbia a better positioning on the international geoeconomic and geopolitical plane.*

Keywords: *Expo 2027, roads, Republic of Serbia, Belgrade, Surčin, regions*

Radoslav Baltezarević*
<https://orcid.org/0000-0001-7162-3510>
Ivana Baltezarević**
<https://orcid.org/0000-0003-4605-1420>

UDC: 004.738.5:339.138
004.6:658.89
658.8:316.776
DOI: 10.5937/MegRev2402039B
Review scientific paper
Received 18.08.2024.
Approved 07.11.2024.

DIGITAL GUERRILLA MARKETING: AN INNOVATIVE METHOD OF UTILIZING ONLINE COMMUNICATION CHANNELS TO CONNECT WITH THE TARGET AUDIENCE***

Summary: *Guerrilla marketing provides a novel and economical approach to audience engagement through surprise and inventiveness. This marketing strategy uses cognitive and emotional cues to provide unforgettable experiences that appeal to customers. In order to turn audiences from passive recipients of a brand's message into active participants in its story, guerrilla marketing uses the power of surprise, delight, and intrigue. Both online and offline, guerrilla marketing is distinguished by its creative and captivating strategies, which are modelled after the effective and resourceful methods of traditional guerrilla marketing. With the rise of social media and the internet, guerrilla marketing has evolved. To reach a larger audience, it now employs a range of digital tactics, but the core principles remain the same: creativity, resourcefulness, and a limited budget. Nevertheless, the arsenal of tools has expanded. Companies can leverage data, content, real-time engagement, social media analytics, agility, and user-generated material to create innovative and successful guerrilla marketing strategies that engage their target audience in the always-evolving digital landscape. Digital guerrilla marketing is not the same as regular online platform usage. Rather than the physical, frequently public pranks of classic guerrilla marketing, it emphasizes viral content, social media interaction, and digital campaigns. Guerrilla campaigns aim to be creative in order to stand out in the crowded digital space by drawing in viewers with original and inventive content.*

Keywords: *digital guerrilla marketing, marketing strategy, digital landscape, social media*

---

* Full Professor and Senior Research Fellow, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Republic of Serbia.

E-mail: radoslav@diplomacy.bg.ac.rs

** Associate Professor, Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade, Republic of Serbia.

E-mail: ivana.baltezarevic@gmail.com

*** The paper presents findings of a study developed as a part of the research project "Serbia and challenges in international relations in 2024", financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, and conducted by Institute of International Politics and Economics, Belgrade during year 2024.

1. INTRODUCTION

One sort of communication that tries to educate prospective customers about certain goods or services is known as advertising. Advertisers want their message to be clearly seen, believable, and eventually embraced. However, this is more difficult to achieve with traditional advertising methods these days, so marketers are using new forms of communication.¹ Guerrilla marketing is a strategy that maximizes exposure at the lowest possible expense to the business.² The military coined the term “guerrilla.” Guerrilla is a diminutive of the Spanish word “guerra,” which means war. Guerrilla warfare is thus comparable to partisan warfare or small war, both of which aim to undermine the adversary in certain areas.³

Guerrilla marketing is unexpected, ideally stunning, rebellious, and infectious.⁴ Whether at athletic events, concerts, public parks, festivals, beaches, or shopping malls, guerrilla marketing seeks to reach as many people as possible.⁵ Social media and the internet increase the visibility of guerrilla marketing campaigns. Even though effective advertisements can go viral and reach hundreds of millions of viewers through these new mediums, companies still face the risk that their message will be misinterpreted by consumers. A poorly planned campaign or one that targets the incorrect audience might harm a brand’s reputation.⁶ Word of mouth (WOM) has a significant influence on customer behaviour; hence it is especially important to extend it to the digital sphere (eWOM).⁷ Word-of-mouth advertising is more effective than any clever algorithm or celebrity endorsement. By igniting natural dialogues, guerrilla marketing transforms consumers into brand advocates. Businesses may leverage social proof and greatly increase the reach of their message by developing experiences that people want to share. According to Nielsen research, more than 90% of customers place greater trust in word-of-mouth

¹ Baltezarević, I. & Baltezarević, R. (2019): Prikriveno oglašavanje u novim medijima, *Baština*, sv. 48, pp. 171-179. UDK 659.1 doi: 10.5937/bastina1948171B

² Prévot, A. (2007): The Effects Of Guerrilla Marketing On Brand Equity, *The Consortium Journal*, 13(2), 33- 40.

³ Schulte, T. (2007): *Guerrilla Marketing für Unternehmertypen*, 3rd Edition, Verlag Wissenschaft & Praxis, Sternenfels.

⁴ Gokerik, M., Gurbuz, A., Erkan, I., Mogaji, E. & Sap, S. (2018): Surprise me with your ads! The impacts of guerrilla marketing in social media on brand image, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 30(5), 1222-1238. <https://doi.org/10.1108/APJML-10-2017-0257>.

⁵ Davis, S. & Davis, F. (2021): The Effect of Guerrilla Marketing On Company Share Prices: An Event Study Analysis. *Journal of Advertising Research*, 61(3), 346-361.

⁶ Shang, R. A., Chen, Y. C. & Liao, H. J. (2006): The value of participation in virtual consumer communities on brand loyalty. *Internet research*, Vol. 16 No. 4, pp. 398-418. <https://doi.org/10.1108/10662240610690025>

⁷ Baltezarević, R. & Baltezarević, V. (2022): The influence of digital political communication supported by neuromarketing methods on consumer perception towards a tourist destination. *Megatrend revija*, Vol. 19, No 2, 2022: 13-34 DOI: 10.5937/MegRev2202013B

recommendations than in any other type of promotion. A company's key to gaining access to this priceless source of credibility and trust is guerrilla marketing.⁸

The average return on investment (ROI) for guerrilla marketing efforts is nearly 5 times their initial investment. Among consumers who have encountered guerrilla marketing strategies, more than 60% said they will spread the word. By 2030, 90% of all campaigns will be data-driven guerrilla marketing.⁹ Although guerrilla marketing frequently takes place offline, its effects can be amplified and quantified online. Tracking the online buzz created by offline efforts is made easier with tools like Google Analytics 4. To measure the effectiveness of their guerrilla tactics, businesses could track increases in website traffic, social media mentions, and hashtag usage.¹⁰ Digital guerrilla marketing uses a variety of tactics in both the digital and physical worlds to produce one-of-a-kind and unforgettable experiences. By making the most of modern resources, it gives traditional guerrilla marketing a new, digital twist. By combining innovative strategies with digital marketing initiatives, social media campaigns, and online presence, this method improves overall marketing efforts and produces a coherent and powerful plan. Digital guerrilla marketing uses screens, online influencers, and interactive digital displays to get attention rather than flash mobs and outdoor set pieces. With the spillover of guerrilla marketing into the digital environment, consumers can expect campaigns to appear in unexpected places, such as social media feeds, online videos, online games, and even real-world situations.¹¹

2. LITERATURE REVIEW

A collection of non-traditional approaches to achieving traditional objectives is known as guerrilla marketing. Different perceptions and viewpoints regarding the application and purposes of guerrilla marketing arise from the transfer of the guerrilla concept to marketing terminology. It has been shown to be an effective way to make money with little investment.¹² At first, guerrilla marketing was mostly used by small enterprises to compete with bigger, more financially supported corporations. Guerrilla campaigns have also been a good way for non-profits to devote their time,

---

⁸ Taylor, A. (2024): Digital Guerrilla Marketing: Unconventional Tactics for Maximum Impact. Retrieved from: <https://www.crowntv-us.com/blog/digital-guerrilla-marketing/>

⁹ Steven, K. (2024): 29 Guerrilla Marketing Statistics Every Marketer Should Know. Retrieved from: <https://persuasion-nation.com/guerrilla-marketing-statistics/>

¹⁰ Milla, K. (2024): Guerrilla Marketing Tactics to Boost Your Small Business. Retrieved from: <https://emplibot.com/guerrilla-marketing-tactics-to-boost-your-small-business/>

¹¹ Iyiola, M. (2024): Digital Guerrilla Marketing: The What, Why and How? Retrieved from: <https://screencloud.com/marketing/guerrilla-marketing>

¹² Levinson, J.C., Levinson, J. & Levinson, A. (2007): Guerrilla Marketing: Easy and Inexpensive Strategies for Making Big Profits from Your Small Business. Houghton Mifflin.

effort, and inventiveness.¹³ The research indicates that it can be utilized to distinguish between three primary strategies. It can be used as a small- and mid-sized business strategy, as well as niche marketing and an attack strategy.¹⁴

The focus of small and mid-sized businesses' communications policies is on addressing the target audience directly with innovative, out-of-the-ordinary, and eccentric ideas. By emphasizing unique qualities and uniqueness, they hope to give the business a unique meaning in the eyes of customers. Long-term, steady dedication is the main requirement for this strategy to succeed.¹⁵ It can be said that guerrilla marketing is the use of unconventional and non-traditional marketing strategies to maximize impact while utilizing minimal resources. Guerrilla marketing has grown into an important strategy that goes beyond the marketing mix and is a fundamental marketing policy approach to market development that consciously searches beyond the beaten paths for novel, unusual, previously overlooked, and possibly even frowned-upon opportunities for instrumental use.¹⁶ The primary goal of this strategy is to improve communication through popular, empirical, acrobatic, drawing, and ambient marketing. This will create favourable consumer sentiments that will influence sales.¹⁷ Guerrilla marketing initiatives are more remembered than regular advertising, according to 86% of customers. Furthermore, 95% of consumers concur that guerrilla marketing campaigns are more visually appealing than traditional advertising. These strategies can result in a 30% boost in sales and a 1000% rise in social media engagement. Compared to traditional advertising, guerrilla marketing generates five times as much word-of-mouth marketing and has nearly a 90% success rate in starting conversations. By 2029, augmented reality (AR) in guerrilla marketing is predicted to grow by 250%.¹⁸

While the Nespresso advertisement at a bus stop uses guerrilla marketing communication, an ad on billboards is an example of traditional marketing. The Nespresso advertisements were utilized concurrently as an A/B test to assess the effects of each strategy. As a result, the impact of the guerrilla advertisement was

¹³ Sasanka, M., Madhulatha, D. & Rani, L. (2016): Guerilla Marketing – A Marketing Tactic with a Limited Budget, but Exponential Creativity. IRACST – International Journal of Commerce, Business and Management (IJCMB), Vol. 5, No.1, 19 – 24.

¹⁴ Schulte, T. (2007): Guerilla Marketing für Unternehmertypen, 3rd ed., Sternenfels: Verlag Wissenschaft & Praxis, Sternenfels.

¹⁵ Jäckel, M. (2007): Guerilla-Marketing – Grundlagen, Instrumente und Beispiele, Erfurter Hefte zum angewandten Marketing, No. 15, pp. 3-12.

¹⁶ Zerr, K. (2005): Guerilla-Marketing in der Kommunikation: Kennzeichen, Mechanismen und Gefahren. Praxisorientierte Markenführung: neue Strategien, innovative Instrumente und aktuelle Fallstudien. 463-472. Wiesbaden: Gabler, ISBN 978-3-409-12516-1.

¹⁷ Ay, C. & Unal, A. (2002): New marketing approach for SMEs: Guerilla marketing. Journal of Management and Economics, 9, 75-85.

¹⁸ Steven, K. (2024): 29 Guerrilla Marketing Statistics Every Marketer Should Know. Retrieved from: <https://persuasion-nation.com/guerrilla-marketing-statistics/>

greater than that of the billboard advertisement.¹⁹ Marketing for horror movies has always been essential to getting them seen by those other than the average horror moviegoer. "Hereditary" was one of the biggest horror movies of the last few years. An ingenious and eerie trick performed on moviegoers at a midnight screening created online attention for the movie. Fans discovered eerie dolls outside their hotel doors the day after the movie. This clever guerrilla marketing strategy helped the film earn \$13 million on its debut weekend at the box office.²⁰ Dunkin' Donuts used an airborne banner as part of a daring guerrilla marketing campaign that ascended to the skies. The brand deliberately dispersed this eye-catching message throughout crowded cities and occasions. The message's great visibility and humorous tone were warmly received by the audience. Using the heat as a light-hearted allusion to Dunkin' Donuts' iced coffee and doughnuts, the advertisement deftly took use of its summertime scheduling. The striking effect of the banner against the sky produced an unforgettable and viral moment. This significantly increased word-of-mouth and social media exposure.²¹

With their rapid growth, social networks and the Internet in general are turning into a vital marketing tool that will soon play a significant role in a company's operations. The manner in which marketing communication interacts with customers is evolving daily. Market demands can be more accurately met, and consumers' hidden needs and aspirations can be better understood and addressed, by keeping an eye on trends and creating more creative marketing communication strategies on social networks.²² Guerrilla marketing's reach has expanded along with the digital landscape. The most effective advertisements nowadays combine the real and the virtual, using digital channels to increase the impact and reach of these imaginative initiatives. This strategy in the digital age is all about establishing a smooth transition between the real and the virtual, whether that is done through interactive online experiences, viral videos, or social media amplification.²³ On the internet, it involves using social networking sites and, occasionally, Google.²⁴

---

¹⁹ Spahic, D. & Parilti, N. (2019): The impact of guerilla marketing practices on consumer attitudes and comparison with traditional marketing communication: a practice. *Journal of Banking and Financial Research*, 6(1), 1-24.

²⁰ Bizzabo (2021): 35 Bold Examples of Guerrilla Marketing. Retrieved from: <https://www.bizzabo.com/blog/guerrilla-marketing-examples>

²¹ Petraškienė, K. (2024): Guerilla marketing: tactics, types & 10 examples. Retrieved from: <https://www.omnisend.com/blog/guerilla-marketing/>

²² Baltezarevic, I. & Baltezarević, R. (2020): Uticaj komunikacije u virtuelnom okruženju na pravnu informatiku, *Megatrend Revija*. Vol. 17, № 4, 2020: 27-40. DOI: 10.5937/MegRev2004027B

²³ Bridgewater, E. (2024): The Role of Guerilla Marketing in the Digital Age. Retrieved from: <https://bluetext.com/blog/the-role-of-guerilla-marketing-in-the-digital-age/>

²⁴ Starbright (2024): Online Guerrilla Marketing Ideas and Execution. Retrieved from: <https://starbright.co.za/online-guerrilla-marketing-ideas-and-execution>

Digital guerrilla marketing strategies that have been successful include the following examples: In a hilarious, low-budget film produced in 2012, Dollar Shave Club CEO Michael Dubin explained the company's business plan informally. Brand recognition was greatly increased by the film, which struck a chord with a wide audience by using humor and a straightforward approach to break through the clutter in a crowded market. Millions of people saw the video once it became viral. It successfully conveyed the personality and value proposition of the brand, which resulted in a sharp rise in subscribers. Another example has to do with the advertising that Spotify ran. From 2016 onwards, Spotify used information about its customers' listening preferences and playlists to produce humorous, regional billboard advertisements. Using user data to produce relatable and personalized content, Spotify's campaign was notable for its astute use of insights and humour, which helped to humanize a digital service and establish a stronger connection with its consumers. Images of the billboards were shared on social media, and the campaign attracted a lot of attention both offline and online.²⁵ Furthermore, brands may produce brief, captivating videos on TokTok that have the potential to go viral very quickly. It is the perfect platform for guerrilla marketing strategies because its algorithm rewards content that gets immediate interaction. Participating in hot challenges, leveraging trending hashtags, and producing shareable content can all greatly increase the reach of the company. TokTok was used by Brooklinen to present their products in an entertaining and approachable way. Influencers in their "Made for More" campaign showed off how to use their bedding for purposes other than sleeping. This strategy engaged viewers with relatable information and demonstrated the product's adaptability.²⁶

Brands may easily reach wider audiences by amplifying their guerrilla marketing initiatives through social media channels. Including interactive content, competitions, and user-generated content increases audience participation and encourages community involvement. Maintaining momentum and keeping the brand at the forefront of consumers' minds may be achieved by sharing behind-the-scenes content, encouraging audience interaction, and providing regular updates on ongoing campaigns. Working together with influencers can greatly increase the legitimacy and scope of the guerrilla marketing campaigns. A company can generate genuine recommendations that increase engagement by identifying the ideal influencer who connects with the right target market.²⁷ For guerrilla marketers

---

²⁵ Bretzfield, M. (2024): Digital Guerrilla Marketing Strategies: Harnessing Creative Tactics for Impactful Online Campaigns. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/digital-guerrilla-marketing-strategies-harnessing-maurice-bretzfield-ifsgf/>

²⁶ Razuna (2024): 7 Brilliant Guerrilla Marketing Tips to Make Your Startup Stand Out. Retrieved from: <https://razuna.com/blog/7-brilliant-guerrilla-marketing-tips-for-startups/>

²⁷ Hoang, N. (2024): Effective Guerrilla Marketing Tactics for 2025: Boost Your Brand Affordably. Retrieved from: <https://www.asknam.com/effective-guerrilla-marketing-tactics-for-2025/>

seeking to produce engaging and interactive experiences that make an impression on their audience, augmented reality (AR) has developed into a potent weapon. By superimposing virtual components on top of real-world surroundings, AR closes the gap between the digital and physical worlds. Consider it like a real-life video game in which the players are the customers. They can play interactive games, access secret content, and even virtually try on various items by scanning a QR code or aiming their smartphone's camera at a particular spot. It's a method of interacting with consumers more deeply, generating interest and enthusiasm that conventional marketing just cannot equal.²⁸

Still, the boundaries between inventiveness and legality can occasionally be blurred by guerrilla marketing, particularly when it comes to non-traditional strategies. To prevent possible reaction, it is crucial to make sure campaigns adhere to ethical and legal guidelines.²⁹ Furthermore, guerrilla marketing can be problematic since the target demographic may not always respond well to unusual strategies. Being innovative and offending potential clients are two very different things.³⁰

3. CONCLUSION

In a competitive market, guerrilla marketing strategies are a potent method for small companies to stand out. Through ingenuity, regional collaborations, and unorthodox methods, small enterprises may make a big difference without expensive overhead. This field has changed dramatically in the digital age, emerging as a dynamic and lively force that may assist companies in making their mark in the congested internet market. Effective guerrilla campaigns are made to produce a lot of word-of-mouth (WOM) and social media sharing. By using unconventional strategies like social media stunts, interactive websites, online challenges, and videos, guerrilla digital marketing deviates from the usual strategies.

Benefits include improved customer involvement, heightened brand awareness, and possible viral reach for a fraction of the price of conventional marketing. The core of digital guerrilla marketing is sharing, and content creation promotes user connection. This could be accomplished through interactive online events, captivating movies, or the deft use of memes. On social media, in just a few hours, a campaign can go viral and reach a worldwide audience. Influencers have

---

²⁸ Taylor, A. (2024): Digital Guerrilla Marketing: Unconventional Tactics for Maximum Impact. Retrieved from: <https://www.crowntv-us.com/blog/digital-guerrilla-marketing/>

²⁹ TMG Global (2023): Guerrilla Marketing in the Digital Age: Creative Low-Cost Strategies. Retrieved from: <https://www.tmgglobal100.com/post/guerrilla-marketing-in-the-digital-age-creative-low-cost-strategies>

³⁰ Anh Vu, V. (2023): The Art of Guerrilla Marketing in the Digital Age. Retrieved from: <https://blog.applabx.com/the-art-of-guerrilla-marketing-in-the-digital-age/>

the power to function as catalysts, bringing attention to a company. Influencer partnerships that are carefully thought out can produce genuine and effective marketing moments.

Guerrilla digital marketing demonstrates that thinking creatively can produce amazing outcomes, making companies stand out and making a lasting impression on the digital world in a time when consumers value attention. Guerrilla marketing has dangers and challenges, despite the fact that it fosters infinite creativity. Misunderstandings, legal problems, or insensitivity are examples of pitfalls that can seriously harm a brand's reputation. Therefore, it's critical to work inside a well-defined ethical framework, making sure that advertisements respect social conventions and reflect customer values.

LITERATURE

- Anh Vu, V. (2023): The Art of Guerrilla Marketing in the Digital Age. Retrieved from: <https://blog.applabx.com/the-art-of-guerrilla-marketing-in-the-digital-age/>
- Ay, C. & Unal, A. (2002): New marketing approach for SMEs: Guerilla marketing. *Journal of Management and Economics*, 9, 75-85.
- Baltezarević, I. & Baltezarević, R. (2019): Prikriveno oglašavanje u novim medijima, *Baština*, sv. 48, pp. 171-179. UDK 659.1 doi: 10.5937/bastina1948171B
- Baltezarevic, I. & Baltezarević, R. (2020): Uticaj komunikacije u virtuelnom okruženju na pravnu informatiku, *Megatrend Revija*. Vol. 17, № 4, 2020: 27-40. DOI: 10.5937/MegRev2004027B
- Baltezarević, R. & Baltezarević, V. (2022): The influence of digital political communication supported by neuromarketing methods on consumer perception towards a tourist destination. *Megatrend revija*, Vol. 19, No 2, 2022: 13-34 DOI: 10.5937/MegRev2202013B
- Bizzabo (2021): 35 Bold Examples of Guerrilla Marketing. Retrieved from: <https://www.bizzabo.com/blog/guerrilla-marketing-examples>
- Bretzfield, M. (2024): Digital Guerrilla Marketing Strategies: Harnessing Creative Tactics for Impactful Online Campaigns. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/digital-guerrilla-marketing-strategies-harnessing-maurice-bretzfield-ifsgf/>
- Bridgewater, E. (2024): The Role of Guerilla Marketing in the Digital Age. Retrieved from: <https://bluetext.com/blog/the-role-of-guerilla-marketing-in-the-digital-age/>

- Davis, S. & Davis, F. (2021): The Effect of Guerrilla Marketing On Company Share Prices: An Event Study Analysis. *Journal of Advertising Research*, 61(3), 346-361.
- Gokerik, M. Gurbuz, A., Erkan, I., Mogaji, E., & Sap, S. (2018): Surprise me with your ads! The impacts of guerrilla marketing in social media on brand image, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 30(5), 1222-1238. <https://doi.org/10.1108/APJML-10-2017-0257>.
- Hoang, N. (2024): Effective Guerrilla Marketing Tactics for 2025: Boost Your Brand Affordably. Retrieved from: <https://www.asknam.com/effective-guerrilla-marketing-tactics-for-2025/>
- Iyiola, M. (2024): Digital Guerrilla Marketing: The What, Why and How? Retrieved from: <https://screencloud.com/marketing/guerrilla-marketing>
- Jäckel, M. (2007): Guerilla-Marketing – Grundlagen, Instrumente und Beispiele, Erfurter Hefte zum angewandten Marketing, No. 15, pp. 3-12.
- Levinson, J.C., Levinson, J. & Levinson, A. (2007): Guerrilla Marketing: Easy and Inexpensive Strategies for Making Big Profits from Your Small Business. Houghton Mifflin.
- Milla, K. (2024): Guerrilla Marketing Tactics to Boost Your Small Business. Retrieved from: <https://emplibot.com/guerrilla-marketing-tactics-to-boost-your-small-business/>
- Petraškieñė, K. (2024): Guerilla marketing: tactics, types & 10 examples. Retrieved from: <https://www.omnisend.com/blog/guerilla-marketing/>
- Prévot, A. (2007): The Effects Of Guerrilla Marketing On Brand Equity, *The Consortium Journal*, 13(2), 33- 40.
- Razuna (2024): 7 Brilliant Guerrilla Marketing Tips to Make Your Startup Stand Out. Retrieved from: <https://razuna.com/blog/7-brilliant-guerrilla-marketing-tips-for-startups/>
- Sasanka, M., Madhulatha, D. & Rani, L. (2016): Guerilla Marketing – A Marketing Tactic with a Limited Budget, but Exponential Creativity. *IRACST – International Journal of Commerce, Business and Management (IJCMB)*, Vol. 5, No.1, 19 – 24.
- Schulte, T. (2007): Guerilla Marketing für Unternehmertypen, 3rd Edition, Verlag Wissenschaft & Praxis, Sternenfels.
- Shang, R. A., Chen, Y. C. & Liao, H. J. (2006): The value of participation in virtual consumer communities on brand loyalty. *Internet research*, Vol. 16 No. 4, pp. 398-418. <https://doi.org/10.1108/10662240610690025>
- Spahic, D. & Parilti, N. (2019): The impact of guerilla marketing practices on consumer attitudes and comparison with traditional marketing communication: a practice. *Journal of Banking and Financial Research*, 6(1), 1-24.

- Starbright (2024): Online Guerrilla Marketing Ideas and Execution. Retrieved from: <https://starbright.co.za/online-guerrilla-marketing-ideas-and-execution>
- Steven, K. (2024): 29 Guerrilla Marketing Statistics Every Marketer Should Know. Retrieved from: <https://persuasion-nation.com/guerrilla-marketing-statistics/>
- Taylor, A. (2024): Digital Guerrilla Marketing: Unconventional Tactics for Maximum Impact. Retrieved from: <https://www.crowntv-us.com/blog/digital-guerrilla-marketing/>
- TMG Global (2023): Guerrilla Marketing in the Digital Age: Creative Low-Cost Strategies. Retrieved from: <https://www.tmgglobal100.com/post/guerrilla-marketing-in-the-digital-age-creative-low-cost-strategies>
- Zerr, K. (2005): Guerilla-Marketing in der Kommunikation: Kennzeichen, Mechanismen und Gefahren. Praxisorientierte Markenführung: neue Strategien, innovative Instrumente und aktuelle Fallstudien. 463-472. Wiesbaden: Gabler, ISBN 978-3-409-12516-1.

DIGITALNI GERILSKI MARKETING: INOVATIVNA METODA KORIŠĆENJA ONLINE KOMUNIKACIJSKIH KANALA ZA POVEZIVANJE SA CILJNOM PUBLIKOM

Sažetak: Gerilski marketing pruža nov i ekonomičan pristup angažovanju publike kroz iznenađenje i inventivnost. Ova marketinška strategija koristi kognitivne i emocionalne naznake da pruži nezaboravna iskustva koja se dopadaju kupcima. Da bi publiku od pasivnog primaoca poruke brenda pretvorio u aktivne učesnike u njegovoj priči, gerilski marketing koristi moć iznenađenja, oduševljenja i intrige. I onlajn i oflajn, gerilski marketing se odlikuje svojim kreativnim i zadivljujućim strategijama, koje su napravljene po uzoru na efektivne i snalažljive metode tradicionalnog gerilskog marketinga. Sa razvojem društvenih medija i interneta, gerilski marketing je evoluirao. Da bi dosegao širu publiku, sada koristi niz digitalnih taktika, ali osnovni principi ostaju isti: kreativnost, snalažljivost i ograničen budžet. Ipak, arsenal alata se proširio. Kompanije mogu da iskoriste podatke, sadržaj, angažovanje u realnom vremenu, analitiku društvenih medija, agilnost i materijal koji generišu korisnici kako bi kreirali inovativne i uspešne gerilske marketinške strategije koje angažuju njihovu ciljnu publiku u digitalnom okruženju koje se stalno razvija. Digitalni gerilski marketing nije isto što i redovno korišćenje onlajn platforme. Umesto fizičkih, često javnih šala klasičnog gerilskog marketinga, on naglašava viralni sadržaj, interakciju sa društvenim medijima i digitalne kampanje. Gerilske kampanje imaju za cilj da budu kreativne kako bi se istakle u prepunom digitalnom prostoru privlačeći gledaoce originalnim i inventivnim sadržajem.

Ključne reči: digitalni gerilski marketing, marketinška strategija, digitalni pejzaž, društveni mediji

Ivona Zenović*

<https://orcid.org/0009-0001-9369-2637>

Snježana Glumac Lourenco**

<https://orcid.org/0009-0000-9416-9197>

UDK: 316.37-026.15

658.62-044.332

DOI: 10.5937/MegRev2402051Z

Pregledni naučni rad

Primljen 16.07.2024.

Odobren 09.11.2024.

POJEDINAC KAO PROIZVOĐAČ I POTROŠAČ

Sažetak: *U savremenoj ekonomskoj teoriji i praksi, pojedinac zauzima centralno mesto kao ključni akter u procesima proizvodnje i potrošnje. Razumevanje uloge i ponašanja pojedinca u ovim sferama od suštinskog je značaja za objašnjavanje i predviđanje ekonomskih tokova na mikro i makro nivoima.*

Pojedinac kao proizvođač se odnosi na njegovu ulogu u procesu stvaranja ekonomskih dobara i usluga. U klasičnoj ekonomskoj teoriji, proizvodnja se posmatra kao kombinacija tri osnovna faktora: rada, kapitala i zemljišta (prirodnih resursa).

Pojedinac predstavlja radnu snagu, odnosno izvor rada kao proizvodnog inputa. Međutim, savremene ekonomske perspektive sve više naglašavaju ulogu ljudskog kapitala, koji obuhvata znanja, veštine i kreativnost pojedinca. Tako, pojedinac nije više samo puki izvor fizičkog rada, već i intelektualnog i kreativnog doprinosa proizvodnom procesu.

Ovaj rad ima za cilj da pruži sveobuhvatnu analizu pojedinca u njegovim ulogama proizvođača i potrošača, sagledavajući različite ekonomske teorije i empirijske dokaze. Takođe, ima za cilj i kritičku analizu fenomena potrošačkog društva i položaja pojedinca unutar njega, sa posebnim osvrtom na inherentnu kontradikciju između proklamovane individualne slobode izbora i stvarne podređenosti logici kapitalističke proizvodnje i akumulacije profita.

Ključne reči: *pojedinac kao potrošač, diferencijacija proizvoda, promocija, određivanje cena.*

---

* Megatrend univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: ivona.zenovic@gmail.com

** Megatrend univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: snjezana.glumac@gmail.com

1. UVOD

Pojedinac kao proizvođač je ekonomski akter koji obezbeđuje svoju radnu snagu, znanja, veštine i kreativnost u procesu proizvodnje dobara i usluga, sa ciljem sticanja dohotka i ostvarivanja ekonomskog blagostanja. Sa druge strane, pojedinac kao potrošač predstavlja krajnjeg korisnika proizvedenih dobara i usluga. U savremenim tržišnim ekonomijama, potrošnja je pokretačka snaga privredne aktivnosti, budući da potrošači svojom tražnjom usmeravaju alokaciju resursa i proizvodnju. Ponašanje potrošača, njihove preferencije, ukusi i raspoloživi dohodak ključni su faktori koji određuju strukturu i obim potrošnje.

Pojedinac kao potrošač je ekonomski akter koji koristi svoja raspoloživa novčana sredstva za kupovinu i konzumiranje finalnih dobara i usluga, sa ciljem zadovoljavanja ličnih potreba i maksimizacije korisnosti. Uloge proizvođača i potrošača međusobno su povezane i uslovljene u ekonomskom sistemu. Pojedinici obezbeđuju inpute za proizvodnju (rad, znanje, kapital) i za uzvrat primaju dohodak koji koriste za potrošnju finalnih dobara i usluga. Samim tim, životni standard i blagostanje pojedinaca direktno zavisi od njihove efikasnosti u obe uloge - kao proizvođača i kao potrošača.

Ekonomska analiza nastoji da objasni i predvidi ponašanje pojedinaca u ovim ulogama, uzimajući u obzir različite faktore poput relativnih cena, preferencija, tehnoloških mogućnosti, raspoloživosti resursa i dr. Detaljno razumevanje motivacija, ograničenja i odluka pojedinaca kao proizvođača i potrošača ključno je za oblikovanje privrednih politika, regulativa i tržišnih mehanizama u cilju postizanja efikasnije alokacije resursa, produktivnosti i blagostanja.

2. POTROŠAČ U POTROŠAČKOM DRUŠTVU: KRITIČKA ANALIZA ILUZIJE IZBORA

2.1. Definisane pojma potrošača i proizvođača iz ekonomske perspektive, značenje pojedinih izraza

Član 3

“Pojedini izrazi u smislu ovog zakona imaju sledeće značenje“:

- 1) tržište je institucionalno uređen odnos između subjekata ponude i tražnje;
- 2) roba je proizvod ljudskog rada u materijalnom ili nematerijalnom obliku namenjen prodaji na tržištu, kao i voda, gas i električna energija kada se prodaju po unapred određenoj količini;
- 3) prodajni objekat je prostor koji čini jedinstvenu fizičku, funkcionalnu i tehničko-tehnološku celinu, trajnog ili privremenog građevinskog karaktera, opremljen na propisani način, koji je namenjen za obavljanje trgovine;

- 4) prodajno mesto je prodajni objekat ili drugo mesto van prodajnog objekta na kojem je predviđeno i odobreno obavljanje trgovine, u skladu sa zakonom i drugim propisima;
- 5) potrošač je fizičko lice koje kupuje robu, odnosno usluge radi zadovoljavanja ličnih potreba ili potreba domaćinstva;
- 6) proizvođač je pravno lice, preduzetnik ili fizičko lice koje izrađuje proizvod ili se u tom svojstvu predstavlja stavljanjem na proizvod svog poslovnog imena, imena ili naziva, žiga ili druge prepoznatljive oznake;
- 7) otkupno mesto je specijalizovana trgovina na veliko poljoprivrednim proizvodima i domaćim životinjama, u kojem se obavlja organizovani otkup poljoprivrednih proizvoda i domaćih životinja, od poljoprivrednih proizvođača, radi dalje prodaje ili obavljanja druge poslovne delatnosti kupaca;
- 8) konkurent je trgovac koji prodaje robu ili pružalac usluge koja je po svojim osobinama, nameni i ceni, zamenjiva sa robom ili uslugom drugog trgovca ili pružaoca usluge na istom tržišnom području;
- 9) elektronska platforma je sredstvo putem kojeg lice koje ima svojstvo pružaoca usluge informacionog društva, u smislu zakona kojim se uređuje elektronska trgovina, pruža uslugu povezivanja stranama koje trguju elektronskim putem. Lice koje upravlja elektronskom platformom može i da obavlja prodaju sopstvene robe/usluge preko te platforme;
- 10) elektronska prodavnica je prodavnica na internetu preko koje trgovac nudi robu/usluge.”¹

Iz ekonomske perspektive, pojedinac se posmatra kao proizvođač koji učestvuje u ekonomskim aktivnostima koristeći svoje resurse - vreme, trud, veštine i drugo - u cilju proizvodnje dobara i usluga za zadovoljenje svojih potreba ili potreba drugih. Ovaj koncept pojedinca kao proizvođača duboko je ukorenjen u ekonomskoj teoriji i literaturi.

Razmotrimo detaljnije šta ovaj koncept podrazumeva: Prema udžbeniku „Ekonomska analiza” Majkla Parkina: „Pojedinci su kako potrošači tako i proizvođači resursa, dobara i usluga. Kao proizvođači, oni ulažu napor u proizvodne aktivnosti koristeći svoje resurse vremena i veština u zamenu za nadoknadu, obično u formi novčane zarade.

Svaki pojedinac na neki način proizvodi ljudski kapital koji se može koristiti za zarađivanje prihoda.”²

Udžbenik „Principi ekonomije” N. Gregori Menkju navodi: „Pojedinci u svojstvu proizvođača odlučuju koje poslove će obavljati, koliko će raditi i koliko će

¹ Zakon o trgovini, Službeni glasnik RS, br. 52/2019, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_trgovini.html

² „Ekonomska analiza” Michaela Parkin, 12. izdanje, str. 372.

ljudskog kapitala steći kroz obrazovanje i obuku. Takođe odlučuju koliko će štedeti da bi investirali u fizički kapital kao što su oprema ili zgrade.”³

Proizvodna uloga pojedinca uključuje različite vidove ekonomskih aktivnosti poput samozapošljavanja, preduzetništva, zapošljavanja u kompanijama, poljoprivredne proizvodnje i mnogo drugih. Svi oni predstavljaju načine na koje pojedinci koriste svoje sposobnosti, veštine i resurse za stvaranje vrednosti i zarađivanje prihoda. Prema „Mikroekonomiji” Roberta Pindika i Danijela Rubinfilda: „Proizvođači, bilo da su preduzetnici, zakupodavci ili zaposleni, kombinuju inpute poput rada, zemljišta, sirovina i mašina da bi stvorili outpute - proizvode ili usluge koje se prodaju na tržištu.”⁴

Dakle, pojedinac kao proizvođač zauzima centralnu ulogu u ekonomskom sistemu. Njegove odluke o upotrebi sopstvenih resursa, sticanju ljudskog kapitala, izboru karijere i preduzetničkim poduhvatima oblikuju ponudu dobara i usluga u privredi. U studiji „Preduzetništvo i ekonomski razvoj” Vilijema Baumola, navodi se sledeći citat: „Preduzetnici su ključni akteri ekonomskog razvoja - oni su pojedinci koji prepoznaju šanse za uvođenje novih ideja u ekonomiju i koriste resurse na nove načine.” Pojedinac u svojstvu preduzetnika predstavlja posebno važnu proizvodnu ulogu, pokretačku snagu inovacija, otvaranja novih biznisa i privrednog rasta. Sveukupno, ekonomska uloga pojedinca kao proizvođača je sveobuhvatna i višeslojna - od običnog zaposlenog do samozaposlenog, preduzetnika ili poljoprivrednog proizvođača - svi oni svojim trudom, veštinama i resursima doprinose proizvodnji dobara i usluga u privredi.”⁵

Teorija potrošača predstavlja jedno od fundamentalnih područja ekonomske analize. Ona proučava načine na koje pojedinci donose odluke o raspolaganju svojim ograničenim resursima s ciljem maksimiziranja vlastite koristi (engl. utility). Definicija i razumevanje koncepta „potrošača” imaju dalekosežne implikacije kako za teorijsku ekonomsku misao, tako i za praktičnu primenu ekonomske politike, osobito u domenu zakonske zaštite potrošačkih prava. Zakon o zaštiti potrošača u svojoj definiciji potrošača precizno određuje da se radi isključivo o fizičkim licima koja robu ili usluge pribavljaju za potrebe koje nisu povezane s njihovom poslovnom delatnošću.

Ova definicija u potpunosti korespondira s ekonomskom teorijom potrošača koja polazi od premise da pojedinci donose odluke vođeni motivom maksimizacije vlastite koristi (užitka) koji proizlazi iz konzumacije/korišćenja robe i usluga namenjenih zadovoljavanju ličnih potreba.

³ „Principi ekonomije“ N. Gregory Mankiw, 8. izdanje, str. 409.

⁴ „Mikroekonomija“ Robert Pindyck i Daniel L. Rubinfeld, 9. izdanje, str. 215.

⁵ „Preduzetništvo i ekonomski razvoj“ William Baumol, objavljena u časopisu The Quarterly Journal of Economics, vol. 108, no. 1 (feb.,1993), str. 273-274.

Potrebno je naglasiti određene specifičnosti ekonomskog koncepta potrošača koje nadilaze zakonsku definiciju. Sa stajališta ekonomske teorije, potrošač nije samo krajnji korisnik robe i usluga, već osoba koja donosi odluku o njihovoj kupovini/pribavljanju. Stoga, majka koja kupuje hranu za porodicu je definisana kao potrošač u ekonomskom smislu, dok deca, kao krajnji korisnici te hrane, u teoriji potrošača nisu tretirani kao zasebni potrošači. Ovo razlikovanje je bitno jer se u ekonomskim modelima pretpostavlja da potrošač teži maksimizirati vlastitu korisnu funkciju kroz optimalan izbor količina različitih dobara unutar zadanih budžetskih ograničenja.

Nadalje, ekonomska teorija proučava ponašanje potrošača u različitim okolnostima - od uslova savršene konkurencije do nesavršenih tržišnih struktura poput monopola i oligopola. Analizira se i kako promene u dohotku i relativnim cenama dobara utiču na potražnju potrošača. Uvode se koncepti poput supstitucijskih efekata kod promena cena, te se razmatra ponašanje potrošača pri različitim preferencijama i ukusima.

U novije vreme, bihevioralna ekonomija sve više prodire u domen teorije potrošača, uvodeći realističnije pretpostavke o ograničenoj racionalnosti, sklonosti ljudi da se oslanjaju na određene heuristike te pristrasnosti u donošenju odluka. Ovaj pristup obogaćuje klasičnu teoriju potrošača i bolje objašnjava stvarno ponašanje pojedinaca na tržištu. Sa praktične strane, razumevanje potrošačkog ponašanja ključno je za oblikovanje marketinških strategija kompanija koje teže privući i zadržati potrošače. Preduzeća nastoje identifikovati i odgovoriti na preferencije različitih segmenata potrošača kroz diferencijaciju proizvoda, određivanje cena, promocije i druge marketinške aktivnosti. Osim za profit kompanije, znanje o teoriji potrošača bitno je i za kreatore ekonomske politike koji nastoje zaštititi prava i interese potrošača kroz odgovarajuće zakone i propise.

Ukratko, iako zakonska definicija potrošača polazi od konzumenta kao krajnjeg korisnika dobara i usluga, ekonomska teorija potrošača mnogo dublje zalazi u problematiku motivacija, preferencija i ograničenja s kojima se suočavaju pojedinci pri donošenju odluka o potrošnji. Interdisciplinarno bavljenje ovom tematikom, kombinirajući ekonomske, pravne, psihološke i druge pristupe, od velike je važnosti za bolje razumevanje uloge i ponašanja potrošača u celokupnom ekonomskom sistemu.

2.2. Ponašanje proizvođača i potrošača sa aspekta moderne filozofije

Savremeno društvo karakteriše dominacija potrošačkog obrasca života, duboko ukorenjenog u neoliberalnoj kapitalističkoj paradigmati. Konzumerizam, kao inherentna manifestacija kapitalističkih proizvodnih odnosa, započeo je intenzivniji razvoj u ranim decenijama 20. veka, kulminirao pedesetih godina

usled perioda snažnog ekonomskog rasta, da bi se potom proširio na globalnu razmeru. Od tog vremena, masovna i rasipnička potrošnja industrijski proizvedenih dobara nastavila je kontinuirani uspon, transformišući se u pogledu spoljnih oblika, ali zadržavajući suštinsku logiku.

Istorijski posmatrano, do otprilike šezdesetih godina prošlog veka, dominantni motiv potrošnje bio je distinkcija - težnja ka isticanju pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili demonstracija nadmoći u odnosu na druge putem posedovanja materijalnih dobara od izvesnog društvenog značaja. Međutim, takva naizgledna jednakost uspostavljena potrošnjom predstavljala je iluziju, budući da je zapravo perpetuirala klasne razlike. Sa druge strane, od sedamdesetih godina uočava se pomeranje ka predominantno individualističkim motivima - zadovoljenju ličnih želja i emocija kroz konzumiranje, što je rezultiralo tendencijom ka individualizaciji i slabljenju društvenih i kulturnih veza.

Uprkos prividnoj različitosti ovih obrazaca, oba se u suštini svode na istu inherentnu logiku - podsticanje pojedinca na kontinuiranu i rastuću potrošnju u službi maksimizacije profita u kapitalističkom sistemu. Potrošnja, iako se može tumačiti kao individualistički čin, u stvarnosti predstavlja racionalizaciju proizvodnje usmerenu ka komercijalizaciji i akumulaciji kapitala. Uživavanje, zadovoljstvo i sreća potrošača su samo racionalizacija i opravdanje za prodaju, s krajnjim ciljem povećanja prometa robe i ekstrahovanja profita iz subjektivnih potreba i želja pojedinaca.

Piter Draker, piše sledeće: "Budući da je svrha poslovanja da se stvore i zadrže kupci, ono ima samo dve centralne funkcije – marketing i inovaciju. Osnovna funkcija marketinga je da privuče i zadrži kupce uz ostvarivanje profita." Šta nam ova tvrdnja govori? Da marketing ima centralnu ulogu u ostvarivanju poslovnog uspeha, pošto govori o stvaranju i zadržavanju kupaca. Neuspeh mnogih proizvoda, naročito onih u sektorima kao što su informacione tehnologije, često se pripisuju činjenici da je nedovoljno pažnje posvećeno potrebama kupaca. Istina je da je u svetu trgovine mnogo skuplje privući nove kupce nego zadržati postojeće.

Procenjeno je da su troškovi privlačenja novih kupaca do šest puta viši od troškova zadržavanja starih. Iz tog razloga, kompanije su usredsređene na marketing prepoznavanja važnosti izgrađivanja odnosa sa kupcima putem obezbeđivanja satisfakcije i važnosti privlačenja novih kupaca stvaranjem dodatne vrednosti. Prema Kotleru marketing je društveni i upravljački proces pomoću koga pojedinci i grupe – putem stvaranja, ponude i razmene proizvoda od vrednosti s drugima - dobijaju ono što im je potrebno ili što žele.⁶

U domenu marketinga i poslovnog menadžmenta, koncepcija brenda doživela je značajne transformacije u poslednjih dvadeset godina u odnosu na prethodni

---

⁶ Kotler F., „Marketing menagement“, Data Status, Beograd, 2006.

period. Brend je evoluirao od pukog znaka (marke), što je bila njegova prvobitna funkcija, u značajan marketinški alat putem kog se kreira vrednost za potrošače na tržištu. Ključ uspeha marketinških aktivnosti leži u superiornosti vrednosti koju nudi kompanija u odnosu na konkurenciju. Potrošači donose odluke o kupovini na bazi procene vrednosti koju nude proizvođači. Nakon kupovine proizvoda, zadovoljstvo potrošača zavisi od odnosa između percipiranih performansi tog proizvoda i očekivanja potrošača.⁷

3. ZAKLJUČAK

Iz perspektive savremenog konzumerističkog društva, neophodno je istaći da svaki pojedinac istovremeno egzistira u dualnoj ulozi producenta i konzumenta. Ova studija naglašava da su, uprkos svojoj proizvođačkoj funkciji, svi pojedinci suštinski potrošači. Kada potrošač donosi odluku o kupovini, imperativ marketinga je da identifikuje i dopre do ključnih članova centra kupovine kako bi ih ubedio u vrednost proizvoda. Ubediti potrošača da donese odluku o kupovini predstavlja izuzetan izazov, budući da organizacija obavlja još jednu od uloga u procesu kupovine - čuvara ulaza. Iz navedenih razloga, od suštinskog je značaja da marketing menadžeri budu detaljno upoznati sa potrebama potrošača i njihovim problemima. U tu svrhu, marketing menadžeri mogu koristiti marketing istraživanja da procene potrebe i probleme kupaca. Važno je naglasiti da marketing menadžeri treba da budu svesni činjenice da se putem stimulacije mogu kreirati potrebe. Njihove aktivnosti, poput razvoja promotivnih kampanja i obuke prodajnog osoblja za adekvatnu prezentaciju proizvoda, mogu rezultirati stvaranjem potrebe za tim proizvodom kod potrošača. Ključna aktivnost marketinga je upravljanje marketing miksom kompanije. Uočeno je da se marketing miks sastoji od četiri ključna elementa: proizvod, cena, promocija i distribucija. Ova četiri P predstavljaju ključne oblasti donošenja odluka i najznačajniji aspekt primene marketing koncepta. Do sada je naglasak bio na primeni marketinga u komercijalnom kontekstu, odnosno upotrebi od strane kompanija za prodaju proizvoda i usluga. Međutim, lako je uočljivo da je marketing koncept prisutan i u mnogim drugim kontekstima.

Ova studija predstavlja značajan doprinos produbljenom razumevanju kompleksnih ekonomskih odnosa koji konstituišu savremeno konzumerističko društvo, sa posebnim osvrtom na isprepletane relacije između producenata i konzumenata, kao i uzročnike potrošačkog ponašanja. Sintezom različitih teorijskih perspektiva - ekonomskih, psiholoških i socio-biheviorističkih - ova analiza pruža

---

⁷ Dr. Agneš Boljević, Strategijsko planiranje kao odličivanje o pravcima razvoja preduzeća, Ekonomski fakultet Subotica, Univerzitet u Novom Sadu, 2007.

obuhvatnu eksplikaciju dualnog karaktera individue kao istovremenog proizvođača i potrošača.

Poseban doprinos predstavlja detaljno razmatranje holističke konceptualizacije brenda u savremenom marketingu i poslovnom upravljanju. Brend se više ne posmatra kao puki znak/marka, već kao moćan alat za kreiranje vrednosti za potrošače kroz superioran marketing miks. Naglašava se i imperativ razumevanja potreba i problema kupaca putem marketing istraživanja, kao i mogućnost kreiranja potrošačkih potreba kroz stimulaciju propagandnim kampanjama i obukama prodajnog osoblja. Na fundamentalnom nivou, ova studija ističe inherentno konzumeristički karakter savremenog društva, u kom su svi pojedinci u suštini potrošači, bez obzira na njihovu eventualnu ulogu proizvođača. Razumevanje kompleksnih mehanizama koji podstrekuju i oblikuju potrošačko ponašanje predstavlja ključni izazov za teorijske ekonomske discipline, ali i neophodan preduslov za adekvatno upravljanje marketing miksom kompanija.

LITERATURA

1. Aaker, D. (2007)., "Innovation: Brand it or lose it", California Management Review, vol. 50, no.1, pp. 8-24.
2. Aaker D., A. V. Kumar, G. S. Day.,(2008).,Marketinško istraživanje, Beograd, Ekonomski fakultet
3. Aaker D., E. Joachimsthaler.,(2000)., "The Brand Relationship Spectrum: The key to the Brand Architecture Challenge", California Management Review, vol. 42, no. 4, pp. 8-23.
4. Baumol William (1993), "The Quartely Journal of Economics", vol.108, no.1, p. 273-274, fn.5
5. Bessant, J., Tidd, J. (2007): "Innovation and Enterpreneurship", John Wiley & Sons, USA
6. Boljević dr. Agneš (2007), "Strategijsko planiranje kao odlučivanje o pravcima razvoja preduzeća", Ekonomski fakultet Subotica, Univerzitet u Novom Sadu, fn.7
7. Drucker P., (1999), "The practice of Management", London
8. Hart S., Marfi Dž., (2003),"Robna marka", Clio, Beograd
9. Jober D. (2006),"Osnovi marketinga", Data Status, Beograd
10. Kotler F. (2006)"Marketing menagment", Data Status, Beograd, fn.6
11. Kronja, J. et.al., (2011),"Vodič kroz strategiju Evropa 2020", Evropski pokret u Srbiji
12. Kim W.C. , Mauborgne, R. (2005): "Blue Ocean Strategy - How to Create Uncontested Market Space and Make the Competition Irrelevant", Harvard Business School, Publishing Corporation, United States of America – Boston
13. Mankiw N. Gregory (2017), "Principles of Economics – 8th Edition", Cengage Learning, USA, p. 409, fn.3
14. Parkin Michael (2022),"Economics", Pearson, UK, fn2
15. Robert S. Pindyck, Daniel Rubinfeld (2017): "Microeconomics", 9th Edition, Pearson, p. 215, UK, fn.4
16. Zakono registraciji privrednih subjekata, Član 4. i Član 32., Zakon o privrednim društvima
17. Zakon o trgovini, (2019), Službeni glasnik RS, br.52/2019, fn.1

INDIVIDUAL AS PRODUCER AND CONSUMER

Summary: *In modern economic theory and practice, the individual occupies a central place as a key actor in the processes of production and consumption. Understanding the role and behavior of the individual in these spheres is essential for explaining and predicting economic flows at the micro and macro levels.*

An individual as a producer refers to his role in the process of creating economic goods and services. In classical economic theory, production is seen as a combination of three basic factors: labor, capital and land (natural resources).

The individual represents labor power, that is, the source of labor as a production input. However, contemporary economic perspectives increasingly emphasize the role of human capital, which includes the knowledge, skills and creativity of the individual. Thus, the individual is no longer just a mere source of physical labor, but also of intellectual and creative contribution to the production process.

This paper aims to provide a comprehensive analysis of the individual in his roles as producer and consumer, looking at various economic theories and empirical evidence. It also aims to critically analyze the phenomenon of consumer society and the position of the individual within it, with special reference to the inherent contradiction between the proclaimed individual freedom of choice and the actual subordination to the logic of capitalist production and profit accumulation.

Key words: *individual as a consumer, product differentiation, promotion, pricing.*

Snježana Đokić*

<https://orcid.org/0009-0005-1925-2114>

Vladan Jović**

<https://orcid.org/0009-0004-1676-6518>

UDK: 005.53:658.8

005.51/.53:334.7(497.11)

DOI: 10.5937/MegRev2402061D

Pregledni naučni rad

Primljen 09.09.2024.

Odobren 19.11.2024.

ZNAČAJ PLANIRANJA MARKETINGA U SKLOPU DONOŠENJA UPRAVLJAČKIH ODLUKA U POSLOVANJU PRAVNIH LICA, PRIMER REPUBLIKE SRBIJE

Sažetak: *Planiranje marketinga predstavlja jedan od bitnih instrumenata koji je na raspolaganju organima upravljanja u poslovanju heterogenih pravnih lica. Donošenje poslovnih odluka od strane top menadžmenta predstavlja vrlo odgovorno strateško i operativno usklađivanje sa trenutnim stanjem kako u pravnom licu tako i sa okruženjem koje suštinski deluje na poslovanje. Marketing treba posmatrati kao deo sistema koji se odnosi na uvažavanje ciljeva poslovanja u pravnom licu, potom na ostvarenje marketing ciljeva i na kraju na zadovoljavanje strategije usvojene u okviru delovanja samog marketinga i njegovog nastupa na tržištu po zahtevu pravnog lica koji ga je doneo i usvojio putem organa upravljanja. Da bi u veoma kratkom roku posmatranja marketing imao brz i efikasan nastup potrebno je uvažavati važnost donošenja bitnih upravljačkih odluka od strane organa upravljanja u poslovanju pravnih lica. U procesu povratnog informisanja koji se dostavlja od nosioca marketinga prema top menadžmentu potrebno je odgovoriti na pitanje suštine i cilja marketinga, odnosno da li je poslovanje uz prihvatanje marketinga omogućilo ostvarenje planiranih ciljeva poslovanja koji su merljivi putem efektivnosti poslovanja u izveštajima o poslovanju pravnih lica. Kao drugi bitan faktor treba naglasiti važnost preduzetih aktivnosti u vezi dostizanja planiranih ciljeva marketinga u poslovanju pravnih lica u određenom periodu poslovanja. Na taj način marketing može imati suštinski i realan uticaj na ukupno poslovanje pravnih lica koja su veoma heterogena po svim parametrima posmatranja.*

Ključne reči: *menadžment, poslovno odlučivanje, marketing, ciljevi poslovanja.*

---

* ITS Visoka škola za informacione tehnologije, Savski nasip 7, 11000 Beograd.
E-mail: sunce.sunce@yahoo.com

* Uprava carina, Beograd.
E-mail: vladan.cmec@gmail.com

1. UVOD

Marketing predstavlja model poslovanja koji je prilagodljiv uslovima poslovanja pravnog lica, koje je isti uvelo u svoj sistema poslovanja kako bi pospešio ukupno poslovanje. Na taj način pravilno poslovanje ima mogućnost da ostvari uspeh na domaćem i međunarodnom tržištu, odnosno takvo poslovanje suštinski svoju opravdanost pronalazi u efektima poslovanja, gde je jedan od važnih segmenata i primena marketing aktivnosti.

Cilj uvođenja marketinga je da se na dinamičan kontinuiran i integralan način funkcionisanja pospeši ukupno upravljanja u bilo kom pravnom licu u privređivanju^{1, 2, 3, 4, 5} pa samim tim i u poslovanju privrede u Republici Srbiji.

Osim toga poslovanje pravnih lica koje je uvelo realno poslovanje putem suštinske primene marketinga u poslovanju podrazumeva prilagođavanje realnoj strukturi pravnog lica s jedne strane a sa druge podrazumeva i proces uvođenja mnogobrojnih kontrola na svim nivoima posmatranja^{6, 7, 8, 9, 10, 11}.

¹ Hussain, T., Eskildsen, J. K., & Edgeman, R. (2018): *The intellectual structure of research in ISO 9000 standard series (1987–2015): a Bibliometric analysis*. Total Quality Management & Business Excellence, 31, 11–12, 2018: 1195–1224.

² Tzempelikos, N. (2021): *Business-to-Business Marketing in the Light of the Evolution of the Business Environment*. Journal of Business-to-Business Marketing, 28, 2, 2021: 101–104.

³ Kraus, S., Cane, M., & Ribeiro-Soriano, D. (2021): *Does doing good do well? An investigation into the relationship between consumer buying behavior and CSR*. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 35, 1, 2021, 584–601.

⁴ Tamas-Miškin, S., Vitomir, J., Dragosavac, M., Medan, N., Radaković, M., Vitomir, G., Davidov, T. & Popović, S. (2022): *The significance of archiving documentation and assessment quality of archiving financial documentation given by top managers*, Economics of Agriculture, 69, 2022, 949–1252.

⁵ Vaseková, V., Müller, M., & Kročil, O. (2024): *Acting like Living in a Panopticon? Hong Kong Social entrepreneurs' Perceptions of Risks and Vulnerabilities*. Journal of Social Entrepreneurship, 2024, 1–31.

⁶ Akrouf, H., Kaswengi, J., & Valette-Florence, P. (2018): *Business marketing in France: can the case be made for "French exceptionalism" or is it just a slight variation?* Journal of Business-to-Business Marketing, 25, 3, 2018, 187–211.

⁷ Al Utaibi, K. A., Arif, R., Sait, S. M., Sohail, A., & Awan, M. (2022): *Genetic algorithm optimization to model business investment in fashion design*. International Journal of Management Science and Engineering Management, 18, 3, 2022, 208–216.

⁸ Bonča, S., Udovč, A., & Rodela, R. (2017): *A social marketing perspective on road freight transportation of fresh fruits and vegetables: a Slovene case*. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 30, 1, 2017, 1132–1151.

⁹ Bjelica, B., Bakmaz, O. & J. Vitomir, J. (2023): *The importance of accounting policy in the context of strengthening financial stability in a company that previously implemented internal audit as a mechanism of regular business decision-making*, Temel-IJ, 7, 1, 2023, 57 – 63.

¹⁰ Kabadayi, S. (2023): *Journal of Business to Business Marketing Part I: Subject Listing*. Journal of Business-to-Business Marketing, 10, 4, 2023, 73–93.

¹¹ Suwitho, S., Budi Riharjo, I., & Ary Dewangga, D. (2023): *The nexus between Ponzi scheme and multi-level marketing systems: Evidence in Indonesia*. Cogent Social Sciences, 9, 1, 2023.

Marketing kontrola predstavlja sastavni deo aktivnosti ukupnog marketinga koji se sprovodi u poslovanju velikog broja pravnih lica, koja primenom marketinga žele da uspostave poboljšanje poslovanja vidljivo u vidu ekonomskih efekata takvog poslovanja^{12, 13, 14, 15, 16} što je od velike važnosti za ukupno poslovanje u tranzicionim ekonomijama kakva je privreda Republike Srbije.

2. UVAŽAVANJE EKONOMSKOG OKRUŽENJA OD STRANE PRAVNIH LICA KOJA SU SE OPREDELILA ZA POSLOVANJE PO PRINCIPIMA MARKETINGA

Uticaji okruženja na poslovanje velikog broja pravnih lica ogleda se u snažnom uticaju na ukupno poslovanje, gde marketing pristup pogotovo pristup uvažavanja marketing planova, treba da je usklađen sa strategijskim odnosno tržišnim planovima u okviru svakog pojedinačnog pravnog lica koje se opredelilo da na takav način uvažava okruženje i ujedno sprovodi plan razvoja.

Postojanje negativnosti okruženja poput na primer prisustva korupcije, spekulativnih radnji u poslovanju velikog broja subjekata a naročito u poslovanju javnog sektora treba da se prevaziđe na racionalan i moguć način od strane svakog pravnog lica.

Strategijsko tržišno planiranje vezano za funkcionisanje marketinga treba posmatrati celovito u okviru ukupnih aktivnosti praćenja okruženja koje deluje u odnosu na pojedinačno poslovanje pravnog lica. Špekulativne radnje, korupcija i druge devijantne pojave mogu biti prisutne u dužem vremenskom periodu pa samim tim treba doneti mere odgovora na takvo postojanje uočenih pojava i od strane marketinga.

Taktičko marketinško delovanje je delovanje na nižem nivou od strane pravnih lica u odnosu na loš odgovor državnih organa na korupciju i druge loše aktivnosti koje nastaju izvan pravnog lica, odnosno u okviru postojanja uticaja okruženja na rad i poslovanje pravnih lica.

¹² Kurambayev, B., Myssayeva, K., & Freedman, E. (2024): *Boycotting in journalism: how journalists quietly protest in an authoritarian country*. Media Asia, 2024, 1–20.

¹³ Nelson, M. R., Ham, C. D., & Ahn, R. (2017): *Knowledge Flows Between Advertising and Other Disciplines: A Social Exchange Perspective*. Journal of Advertising, 46, 2, 2024, 309–332.

¹⁴ Nicolas-Sans, R., & Ibáñez, D. G. (2020): *Customer basket heterogeneity: how to measure it and some possible business applications*. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 34, 1, 2020, 2572–2592.

¹⁵ Skalicka, M., Zinecker, M., Balcerzak, A. P., & Pietrzak, M. B. (2022): *Business angels and early stage decision making criteria: empirical evidence from an emerging market*. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 36, 1, 2022, 25–50.

¹⁶ Vitomir, J., Arnautović, I., Jokić, M. (2020): *Pravni sektor preduzeća kao faktor implementacije interne revizije u sistem interno kontrolnog funkcionisanja*, *Megatrend revija - Megatrend review*, 4, 2020, 95–106.

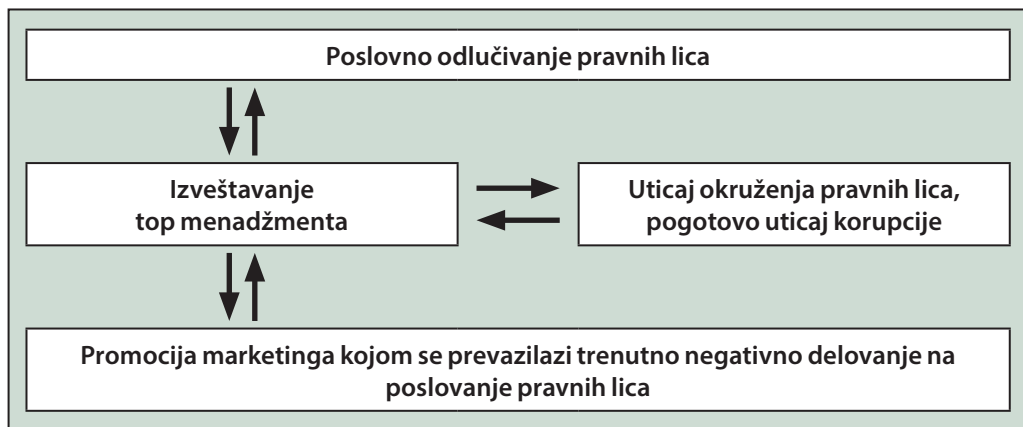
Taktički operativni ciljevi marketinga praktično podrazumevaju odgovor pravnih lica na uočene probleme uticaja okruženja na poslovanje.

Otklanjanje takvih aktivnosti odnosno uticaja okruženja na rad pravnih lica prevazilazi se planiranjem marketinga u periodu od 3 do 5 godina donošenjem konkretnih planova marketinga kao odgovor na uočena stanja koja iz okruženja mogu delovati na poslovanje pravnih lica.

Takve aktivnosti treba da uvažavaju:

- Postojanje usvojenih Zakona u Republici Srbiji a koji mogu delovati na poslovanje pravnih subjekata,
- Postojanje usvojenih pod Zakonskih rešenja u samim pravnim licima,
- Želja top menadžmenta da prevazilazi uočene probleme poslovanja,
- Smanjenja uticaja korupcije koji dolazi iz okruženja pravnih lica, putem donošenja konkretnih aktivnosti gde marketing može odigrati bitnu ulogu u promociji aktivnosti samog pravnog lica,
- Donošenja odluka top menadžmenta u cilju programiranja budžeta vezanog za promociju marketinga, pogotovo sa ciljem smanjenja negativnog uticaja okruženja u vidu uočenih koruptivnih radnji pogotovo onih koje dolazi iz javnog sektora i
- Primena konkretnih kako marketinških aktivnosti pravnih lica tako i donošenja srednjoročnih aktivnosti pravnih lica koje su u suštini odgovor na uticaj okruženja na poslovanje pravnih lica.

Prikaz modela toka poslovnog odlučivanja koje podrazumeva uticaj okruženja uz istovremeno delovanje marketinga pravnih lica autori su prikazali na slici 1-2.

Slika 1: Prikaz toka odlučivanja gde je prikazano okruženje i uticaj marketinga kao odgovor na delovanje okruženja na poslovanje pravnih lica u Republici Srbiji

Izvor: Autor, 2024.

Slika 2: Prikaz marketinga na efikasnost rada pravnih lica

Izvor: Autor, 2024.

3. PLANIRANJE MARKETINŠKIH AKTIVNOSTI U POSLOVANJU PRAVNIH LICA U REPUBLICI SRBIJI

Planiranje marketinga obuhvata aktivnosti i to:

- Donošenje marketing plana,
- Donošenje strategijskog tržišnog plana,
- Donošenje taktičkog marketing planiranja u radu pravnih lica,
- Donošenje strategijskog marketing planiranja.

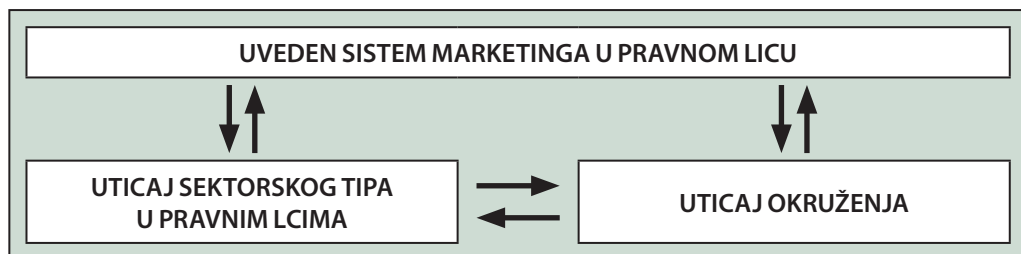
Prikaz mogućeg uticaja marketinga na poslovanje pravnih lica u Republici Srbiji, prikazano je u slici 3.

Slika 3: Prikaz uticaja marketinga na poslovanje pravnih lica u Republici Srbiji

Izvor: Autor, 2024.

Prikaz opšteg toka mogućih uticaja marketinga na rad pravnih lica prikazano je u slici 4.

Slika 1: Prikaz mogućeg toka rada marketinga u poslovanju pravnih lica u Republici Srbiji

Izvor: Autor, 2024.

4. ZNAČAJ UVAŽAVANJA FAZA PLANIRANJA U FUNKCIONISANJU MARKETINGA U POSLOVANJU PRAVNIH LICA

Pravna lica koja su se opredelila za rad i poslovanje koje će uvažavati faze planiranja u poslovanju pravnih lica treba da uvažavaju:

- Dijagnostiku kako u okviru pravnog lica tako i u okviru delovanja okruženja,
- Prognozu bitnih uticaja na poslovanje pravnih lica,
- Mogućnost korišćenja SWOT analize u radu brojnih heterogenih pravnih lica,
- Suštinsko vrednovanje ciljeva marketinga,
- Uspostavljanje primenljive strategije u radu marketinga,
- Donošenje konkretnih aktivnosti od strane marketinga,
- Kontrola procesa marketinga u redu pravnih lica koja posluju u Republici Srbiji,
- Kontrola dodeljenog budžeta sektoru marketinga u određenoj poslovnoj godini.

10. ZAKLJUČAK

Autori studije su imali u fokusu istraživanja marketing i njegovo delovanje u radu brojnih heterogenih pravnih lica u Republici Srbiji. Cilj takvog posmatranja bio je da se prikaže važnost kako bitnih faza mogućeg delovanja marketinga tako i moguće modelsko delovanje koje je primenljivo u radu brojnih pravnih lica. Prikazi modeliranja u vezi marketinga dati su u prikazu slike 1-2. Krajnji cilj takvog modeliranja bio je prikazati faze delovanja marketinga do ostvarenja efekata poslovanja u radu pravnih lica. Naredni zaključak bi bio da je veoma bitno uvažavati značaj uticaja ekonomskog okruženja pravnih lica, pogotovo ako se radi o uticaju marketinga na okruženje kako bi pravno lice ostvarilo prihvatljive efekte

poslovanja. To je prikazano u vidu uticaja na slikama 3-4. Kao poslednji zaključak bi trebalo istaći da se u radu pravnih lica treba koristiti posmatranje procesa marketinga putem raščlanjivanja na bitne faze delovanja u okviru ukupnog poslovanja.

Literatura

1. Al Utaibi, K. A., Arif, R., Sait, S. M., Sohail, A., & Awan, M. (2022): Genetic algorithm optimization to model business investment in fashion design. *International Journal of Management Science and Engineering Management*, 18:3, 208–216. <https://doi.org/10.1080/17509653.2022.2076169>
2. Akrouf, H., Kaswengi, J., & Valette-Florence, P. (2018): Business marketing in France: can the case be made for “French exceptionalism” or is it just a slight variation? *Journal of Business-to-Business Marketing*, 25:3, 187–211. <https://doi.org/10.1080/1051712X.2018.1488842>
3. Bjelica, B., Bakmaz, O., & J. Vitomir, J. (2023): *The importance of accounting policy in the context of strengthening financial stability in a company that previously implemented internal audit as a mechanism of regular business decision-making*, Temel-IJ, 7:1, 57 - 63 <https://doi.org/10.52576/TEMEL237.1013b>
4. Bonča, S., Udovč, A., & Rodela, R. (2017): A social marketing perspective on road freight transportation of fresh fruits and vegetables: a Slovene case. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30:1, 1132–1151. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2017.1314820>
5. Hussain, T., Eskildsen, J. K., & Edgeman, R. (2018): The intellectual structure of research in ISO 9000 standard series (1987–2015): a Bibliometric analysis. *Total Quality Management & Business Excellence*, 31:11–12, 1195–1224. <https://doi.org/10.1080/14783363.2018.1469977>
6. Kabadayi, S. (2003): *Journal of Business to Business Marketing* Part I: Subject Listing. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 10:4, 73–93. https://doi.org/10.1300/J033v10n04_04
7. Kraus, S., Cane, M., & Ribeiro-Soriano, D. (2021): Does doing good do well? An investigation into the relationship between consumer buying behavior and CSR. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35:1, 584–601. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.1970605>
8. Kurambayev, B., Myssayeva, K., & Freedman, E. (2024): Boycotting in journalism: how journalists quietly protest in an authoritarian country. *Media Asia*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/01296612.2024.2352956>
9. Nelson, M. R., Ham, C. D., & Ahn, R. (2017): Knowledge Flows Between Advertising and Other Disciplines: A Social Exchange Perspective. *Journal of Advertising*, 46:2, 309–332. <https://doi.org/10.1080/00913367.2016.1277379>

10. Nicolas-Sans, R., & Ibáñez, D. G. (2020): Customer basket heterogeneity: how to measure it and some possible business applications. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34:1, 2572–2592. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1835518>
11. Skalicka, M., Zinecker, M., Balcerzak, A. P., & Pietrzak, M. B. (2022): Business angels and early stage decision making criteria: empirical evidence from an emerging market. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36:1, 25–50. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2063920>
12. Suwitho, S., Budi Riharjo, I., & Ary Dewangga, D. (2023): The nexus between Ponzi scheme and multi-level marketing systems: Evidence in Indonesia. *Cogent Social Sciences*, 9:1. <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2178540>
13. Tamas-Miškin, S., Vitomir, J., Dragosavac, M., Medan, N., Radaković, M., Vitomir, G., Davidov, T. & Popović, S. (2022): *The significance of archiving documentation and assessment quality of archiving financial documentation given by top managers*, Economics of Agriculture, Year 69, No. 4, 2022, (pp. 949-1252).
14. Tzempelikos, N. (2021): Business-to-Business Marketing in the Light of the Evolution of the Business Environment. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 28:2, 101–104. <https://doi.org/10.1080/1051712X.2021.1920696>
15. Vaseková, V., Müller, M., & Kročil, O. (2024): Acting like Living in a Panopticon? Hong Kong Social entrepreneurs' Perceptions of Risks and Vulnerabilities. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1–31. <https://doi.org/10.1080/19420676.2024.2388042>
16. Vitomir, J., Arnautović, I., Jokić, M. (2020): *Pravni sektor preduzeća kao faktor implementacije interne revizije u sistem interno kontrolnog funkcionisanja*, Megatrend revija - Megatrend review, 4: 95-106.

THE SIGNIFICANCE OF MARKETING PLANNING WITHIN THE MAKING OF MANAGEMENT DECISIONS IN THE BUSINESS OF LEGAL ENTITIES, THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: Marketing planning is one of the essential instruments available to management bodies in the business of heterogeneous legal entities. Making business decisions by the top management represents a very responsible strategic and operational alignment with the current situation both in the legal entity and with the environment that essentially affects the business. Marketing should be viewed as a part of the system that refers to the respect of business goals in a legal entity, then to the realization of marketing goals and finally to the satisfaction of the strategy adopted within the action of marketing itself and its appearance on the market at the request of the legal entity that brought it and adopted it through management body. In order for marketing to have a quick and efficient performance in a very short period of observation, it is necessary to appreciate the importance of making important management decisions by the management bodies in the business of legal entities. In the feedback process that is delivered from the marketing manager to the top management, it is necessary to answer the question of the essence and goal of marketing, i.e. whether the business, with the acceptance of marketing, made it possible to achieve the planned business goals that are measurable through the effectiveness of the business in the reports on the business of legal entities. As another important factor, the importance of the activities undertaken in connection with the achievement of the planned marketing goals in the business of legal entities in a certain period of business should be emphasized. In this way, marketing can have a substantial and realistic impact on the overall business of legal entities that are very heterogeneous in terms of all parameters of observation.

Keywords: management, business decision-making, marketing, business goals.

Radoslav Baltezarević*

<https://orcid.org/0000-0001-7162-3510>

Ivana Baltezarević**

<https://orcid.org/0000-0003-4605-1420>

UDC: 004.89:378

DOI: 10.5937/MegRev2402071B

Review scientific paper

Received 9.10.2024.

Approved 17.11.2024.

BENEFITS AND RISKS OF CHATGPT IN FUTURE EDUCATION***

Abstract: *Created by OpenAI, ChatGPT is an artificial intelligence (AI) chatbot that makes use of natural language processing (NLP). ChatGPT analyses enormous volumes of data using machine learning (ML) to offer the necessary content and simply respond to queries in a conversational manner. Many industries, including healthcare, education, and finance, employ ChatGPT to increase productivity by automating a variety of language-related processes. In the context of education, ChatGPT helps professors and students cope with mental stress and complete assignments with greater efficiency. Professors can improve their pedagogical skills by creating and incorporating interactive classroom activities using ChatGPT's help. Additionally, ChatGPT assists researchers with data analysis, literature reviews, and grant application writing. Students can learn and develop in a variety of ways with ChatGPT thanks to individualized support, immediate feedback, and an extensive database of knowledge in a variety of areas. The tendency of ChatGPT to be excessively verbose, to provide assertions that are straightforward but incorrect, and to make assumptions about questions that are not quite apparent are some of its drawbacks. A further concern is that the rise of artificial intelligence (AI) chatbots, such as ChatGPT, has raised the possibility of plagiarism and cheating. Programs like GPTZero and CopyLeaks AI Content Detector have recently been created that are capable of effectively identifying these types of scams. Compared to its earlier iterations, the most cutting-edge publicly accessible model, ChatGPT 4, has improved understanding and is able to generate more complex responses with less bias.*

Keywords: *ChatGPT, Artificial Intelligence (AI), Education.*

---

* Full Professor and Senior Research Fellow, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Republic of Serbia.

E-mail: radoslav@diplomacy.bg.ac.rs

** Associate Professor, Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade, Republic of Serbia.

E-mail: ivana.baltezarevic@gmail.com

*** The paper presents findings of a study developed as a part of the research project "Serbia and challenges in international relations in 2024", financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, and conducted by Institute of International Politics and Economics, Belgrade during year 2024.

1. INTRODUCTION

In November 2022, OpenAI unveiled Chat Generative Pre-Trained Transformer, also known as ChatGPT. It employs supervised and reinforcement learning strategies and is based on the GPT family of OpenAI language models.¹ The ChatGPT application has a wide range of capabilities, including the ability to write and debug computer programs, write and mimic human speech, compose music, respond to test questions, compose poetry and other lyrics, and play games.² When it was launched, ChatGPT reached one million users in five days, and reached 100 million users in less than two months. It is currently used by more than 600 million people every month.³

Universities used ChatGPT to streamline their processes in a number of ways, such as by employing the chatbot to help with student tutoring, grant application writing, assignment marking, big data analysis, and more.⁴ ChatGPT is merely the most recent development in the increasingly common use of AI technologies in education. AI algorithms are becoming increasingly complex and capable of learning and improving on their own thanks to developments in processing power and data analysis. Given that AI is now widely used at all educational levels, it can be claimed to have had a major early influence on the educational system.⁵ In addition to helping with exam design, essay writing, and language translation, ChatGPT allows users to ask and receive a range of questions, summarize readings, and engage with it similarly to peers in educational settings.⁶

The adults who understood the most about ChatGPT were the most educated, especially those with postgraduate degrees. Those with only a high school education or less were much less concerned about the program, which was created by the startup OpenAI.⁷ However, many scholars contend that ChatGPT has serious

¹ Roose, K. (2022): The Brilliance and Weirdness of ChatGPT. New York Times. Available at: <https://www.nytimes.com/2022/12/05/technology/chatgpt-ai-twitter.html>

² Edwards, B. (2022): No Linux? No problem. Just get AI to hallucinate it for you. Ars Technica. Available at: <https://arstechnica.com/information-technology/2022/12/openais-new-chatbot-can-hallucinate-a-linux-shell-or-calling-a-bbs/>

³ Perry, C. (2024): ChatGPT in Education: What are the Pros and Cons? Available: <https://undetactable.ai/blog/chatgpt-in-education/>

⁴ Ortiz, S. (2024): OpenAI's new ChatGPT Edu is for universities. Here's how teachers and students can benefit. Available: <https://www.zdnet.com/article/openais-new-chatgpt-edu-is-for-universities-heres-how-teachers-and-students-can-benefit/>

⁵ Tan, S. (2020): Artificial intelligence in education: Rise of the Machines. *Journal of Applied Learning and Teaching*, 3(1), 129-133. <https://doi.org/10.37074/jalt.2020.3.1.17>

⁶ Sok, S. (2023): Opinion: Benefits and risks of ChatGPT in education. Available at: <https://cambodianess.com/article/opinion-benefits-and-risks-of-chatgpt-in-education>

⁷ Thormundsson, B. (2024): Familiarity with ChatGPT in the U.S. 2023, by education. Available at: <https://www.statista.com/statistics/1369168/knowledge-of-chatgpt-by-education-in-us/>

drawbacks in addition to its many potential educational benefits.⁸ Rather than being a cause for alarm, the integration of chatbots and AI systems into the educational field can be viewed as a chance for advancement.⁹

More than half of educators have already implemented ChatGPT in their classes, per a recent survey. According to the report, 10% of educators use ChatGPT nearly daily, and 40% use it once a week. But students' adoption of AI isn't happening at the same rate. With just 33% of students using AI for academic support, educators have a chance to boost the usage of AI in the classroom and improve student learning. The discrepancy in how professors and students use AI in the classroom emphasizes ChatGPT's potential to improve instruction and revolutionize the educational process.¹⁰

2. LITERATURE REVIEW

The quest for essential content in conventional media is becoming less common as modern man's habits shift toward efficiency and simplicity. New media has made it possible to communicate more quickly over the world and is becoming a tool that may provide targeted information practically immediately.¹¹ An intelligent computer application called ChatGPT can communicate with individuals from a variety of fields, including instructors and students. In order to comprehend and react to queries and discussions, it makes use of sophisticated technologies. It can provide brief or in-depth responses to a range of queries and requests.¹²

ChatGPT can generate appropriate responses based on context and have conversations that sound natural.¹³ Because ChatGPT's potential uses have the ability to completely transform current teaching and learning methods, its introduction has sparked a range of opinions among educators.¹⁴ Course registration,

---

⁸ Gordijn, B. & Have, H. T. (2023): ChatGPT: Evolution or revolution? *Medicine, Health Care, and Philosophy*, 1-2. <https://doi.org/10.1007/s11019-023-10136-0>

⁹ Kooli, C. (2023): Chatbots in education and research: a critical examination of ethical implications and solutions. *Sustainability* 15. doi: 10.3390/su15075614

¹⁰ Umassglobal (2024): ChatGPT For Educators. Available: <https://www.umassglobal.edu/news-and-events/blog/chatgpt-for-educators>

¹¹ Baltezarević, I. & Baltezarević, R. (2019): Prikriveno oglašavanje u novim medijima. *Baština*, sv. 48, pp. 171-179. doi: 10.5937/bastina1948171B

¹² Zhang, C., Zhang, C., Li, C., Qiao, Y., Zheng, S., Dam, S. K., ... & Hong, C. S. (2023): One small step for generative ai, one giant leap for agi: A complete survey on chatgpt in aigc era. arXiv preprint arXiv:2304.06488.

¹³ Deng, J. & Lin, Y. (2022): The benefits and challenges of ChatGPT: An overview. *Frontiers in Computing and Intelligent Systems*, 2(2), 81-83. <https://doi.org/10.54097/fcis.v2i2.4465>

¹⁴ Tlili, A., Shehata, B., Adarkwah, M. A., Bozkurt, A., Hickey, D. T., Huang, R., et al. (2023): What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education. *Smart Learn. Environ.*, 10:15. doi: 10.1186/s40561-023-00237-x

admissions procedures, and student inquiries are just a few of the administrative difficulties that higher education institutions deal with. By automating repetitive actions and offering prompt answers to often requested inquiries, ChatGPT can expedite these procedures. Agents have more time to work on other projects or more complicated questions that need more attention when a bot answers these frequently asked questions without the need for human intervention. To maximize administrative efficiency, ChatGPT may also create reports, evaluate data, and support decision-making.¹⁵

An inclusive and accessible learning environment can be enhanced via ChatGPT. This AI-powered application can help close the gap between students with different backgrounds and abilities by supporting several languages and meeting different learning needs. Furthermore, its capacity to have lively, context-aware discussions can help create a more dynamic and captivating learning environment, which will improve students' capacity for critical analysis and problem-solving.¹⁶ The usage of ChatGPT in teaching and learning is generally viewed favourably by both instructors and students. The majority of university instructors (41.4%) had favourable opinions about using ChatGPT in their instruction.¹⁷ Additionally, the incorporation of ChatGPT into the classroom is well received by the students. As long as the information produced by ChatGPT can be independently verified, they do not see it as a danger to the educational system.¹⁸

ChatGPT can boost student involvement in their schoolwork and research by offering timely responses and customized help, per a 2023 study by Kasneci and his colleagues.¹⁹ As a virtual tutoring tool, ChatGPT can be tailored to meet students' urgent needs and give them rapid satisfaction if they're having trouble finding the pertinent information they need. This platform can also be thought of as a round-the-clock virtual instructor where students can receive immediate assistance and feedback. Removing the need to wait for specific solutions offers a certain amount of immediate satisfaction, which can boost students' confidence while they are

¹⁵ Rogerson, K. (2024): ChatGPT and Higher Education – How Can Colleges Benefit from the Tech. Available: <https://www.comm100.com/blog/chatgpt-and-higher-education-how-can-colleges-benefit/>

¹⁶ Zhai, X. (2022): ChatGPT user experience: Implications for education. Available at: SSRN 4312418.

¹⁷ Kiryakova, G., and Angelova, N. (2023): ChatGPT—A challenging tool for the university professors in their teaching practice. *Educ. Sci.*, 13:1056. doi: 10.3390/educsci13101056

¹⁸ Lozano, A. & Blanco, F.C. (2023): Is the education system prepared for the irruption of artificial intelligence? A study on the perceptions of students of primary education degree from a dual perspective: current pupils and future teachers. *Educ. Sci.* 13:733. doi: 10.3390/educsci13070733

¹⁹ Kasneci, E., Seßler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., ... & Kasneci, G. (2023): ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, 103, 102274.

studying. Additionally, because ChatGPT is skilled at spotting content-related problems, it may offer focused support, eliminating the aggravation associated with figuring out answers to problems or other subjects that require attention.²⁰

By using a common framework, teachers might use ChatGPT to develop learning assessment items while saving time and effort and possibly improving the quality of the questions. Teachers could create open-ended question prompts that are in line with the learning objectives and success criteria of the lessons using ChatGPT's capabilities.²¹ Educators can improve the entire educational experience by using AI capabilities to give students a variety of pertinent learning resources.²² A more student-centric approach to achieving personalized learning is made possible by ChatGPT's adaptive features. By examining a student's development and preferences, teachers can modify their lesson plans and content to suit each student's needs. This improves students' motivation and general academic performance in addition to giving them the ability to take charge of their educational path. Moreover, by accommodating a range of learning styles and demands and bridging the gap between teachers and students with different backgrounds and skill levels, the AI-powered model's ability to adjust to learners' capacities promotes inclusive education.²³

However, there are drawbacks to using Chat GPT in personalized learning, including potential algorithmic biases, the requirement for technical know-how, and privacy and security issues.²⁴ Cybercriminals have the ability to seriously harm internet users' finances and emotions by exploiting data.²⁵ According to such viewpoint, enhancing efficiency at the expense of the human element should be avoided in digital transformation and the effective use of technology.²⁶

²⁰ Digitallearninginstitute (2024): The Impact of Chat GPT on Education: The Good and the Bad. Available at: <https://www.digitallearninginstitute.com/blog/the-impact-of-chat-gpt-on-education>

²¹ Baidoo-Anu, D., & Owusu Ansah, L. (2023): Education in the era of generative artificial intelligence (AI): Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. *SSRN*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4337484>

²² Jeon, J. & Lee, S. (2023): Large language models in education: a focus on the complementary relationship between human teachers and ChatGPT. *Educ. Inform. Technol.* 28, 15873–15892. doi: 10.1007/s10639-023-11834-1

²³ Ollivier, M., Pareek, A., Dahmen, J., Kayaalp, M. E., Winkler, P. W., Hirschmann, M. T., et al. (2023): A deeper dive into ChatGPT: history, use and future perspectives for orthopaedic research. *Knee Surg. Sports Traumatol. Arthrosc.* 31, 1190–1192. doi: 10.1007/s00167-023-07372-5

²⁴ Wang, Q., Chen, W. & Liang, Y. (2021): Personalized Education in the Era of Artificial Intelligence. *Education Sciences*, 11(2), 80. <https://doi.org/10.3390/educsci11020080>.

²⁵ Baltezarević, I. & Baltezarević, R. (2021): Sajber bezbednost: izgradnja digitalnog poverenja, *Megatrend Revija*, Vol. 18 (4). pp. 269-280. DOI: 10.5937/MegRev2104269B

²⁶ Papakonstantinidis, S., Kwiatek, P. & Baltezarević, R. (2021): The impact of relationship quality and self-service technology on company performance. *Polish Journal of Management*

Because of the program's ability to efficiently complete tasks like writing articles, answering complex questions, translating languages with near-perfect accuracy, solving scientific mathematical formulas, creating programming code, and summarizing books, academics have started to share their predictions about its potential capabilities and outcomes.²⁷

Exams in subjects including law, medicine, and pharmacy have been administered to the program, and overall, the results have outperformed those of an average student. This has raised worries among academics that students can use ChatGPT to pass off generated academic writing as their own, plagiarize, or participate in fraudulent activities in their assignments.²⁸ To overcome these obstacles, educators must show how to use ChatGPT in research and instruction in an ethical manner.²⁹

A Princeton University student created a program named „GPTZero” to calculate the percentage of AI-generated text in any given piece of writing in order to address the possible problem of academic plagiarism made possible by AI writing tools such as ChatGPT.³⁰ OpenAI was aware that using ChatGPT in the classroom could be troublesome, as well. In order to assist in determining whether a piece of writing was produced using artificial intelligence (AI), the company designed an AI text classifier. Numerous detection algorithms are in the works, and similar technologies like CopyLeaks AI Content Detector have already been released. These programs are easily available and accessible.³¹ In response to ChatGPT, several schools have taken drastic measures. For instance, ChatGPT access on school computers and networks was recently restricted by New York City public schools, which cited „concerns regarding the safety and accuracy of content, as well as negative impacts on student learning.”³²

Studies; 23(1): 315-326.

²⁷ Jiao, W., Wang, W., Huang, J. T., Wang, X. & Tu, Z. (2023): Is ChatGPT a good translator? A preliminary study. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.08745>

²⁸ Rudolph, J., Tan, S. & Tan, S. (2023): ChatGPT: Bullshit spewer or the end of traditional assessments in higher education? *Journal of Applied Learning and Teaching*, 6(1), 342- 363. <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.9>

²⁹ Wen, J. & Wang, W. (2023): The future of ChatGPT in academic research and publishing: A commentary for clinical and translational medicine. *Clinical and Translational Medicine*, 13(3). <https://doi.org/10.1002/ctm2.1207>

³⁰ Stern, J. (2022): ChatGPT Wrote My AP English Essay—and I Passed. *The Wall Street Journal*. Available at: <https://www.wsj.com/articles/chatgpt-wrote-my-ap-english-essay-and-i-passed-11671628256>

³¹ Bloese, A. (2023): As ChatGPT Enters the Classroom, Teachers Weigh Pros and Cons. Available at: <https://www.nea.org/nea-today/all-news-articles/chatgpt-enters-classroom-teachers-weigh-pros-and-cons>

³² Roose, K. (2023): Don't Ban ChatGPT in Schools. *Teach With It*. Available at: <https://www.nytimes.com/2023/01/12/technology/chatgpt-schools-teachers.html>

Inaccurate yet realistic material produced by generative AI models is another issue that needs to be resolved soon. Mechanisms to guarantee the dependability and correctness of created content should be developed, particularly when it is utilized for educational purposes.³³ ChatGPT is unable to comprehend the meaning of the language used in the writings it produces. Similar to a professor's parrot that listens to conversations and „repeats them,” an AI chatbot only interprets and displays the information it's given. And that can cause problems. Examples of ChatGPT texts include those that are factually erroneous yet have language that seems to have been authored by an expert. Therefore, humans are still needed to proofread and edit AI-generated writings, just like with other AI technologies. Future grades at colleges may be based on this editing, which is frequently challenging and calls for actual subject-matter expertise.³⁴

In 2023, Foroughi and associates published an intriguing study in which 406 Malaysian students took part in an investigation to find potential factors influencing their inclination to utilize ChatGPT in the classroom. According to the investigation, ChatGPT use is not significantly impacted by elements like habit, facilitating circumstances, or social influence. These factors may, however, influence the desire to use ChatGPT, according to the fuzzy-set qualitative comparative analysis (fsQCA), which implies that there may be many combinations of characteristics that contribute to high ChatGPT use.³⁵ Choi and his colleagues aimed to evaluate ChatGPT's capacity to produce law school test answers without human intervention. They created answers for four actual exams at the University of Minnesota Law School using ChatGPT. There were twelve essay questions and more than 95 multiple-choice questions on the test. The tests were then scored blindly by the researchers as part of their standard grading procedures. The findings showed that, on average, ChatGPT did as well as a C+ student in each of the four classes. Even though the performance was comparatively poor, ChatGPT passed each of the four tests. The study also provides instructions, such as sample prompts and advice, on how ChatGPT can help with legal writing.³⁶

---

³³ Susarla, A., Gopal, R., Bennett Thatcher, J. & Sarker, S. (2023): The Janus Effect of Generative AI: Charting the Path for Responsible Conduct of Scholarly Activities in Information Systems. *Information Systems Research* 34(2):399-408. <https://doi.org/10.1287/isre.2023.ed.v34.n2>

³⁴ Stock, L. (2023): ChatGPT is changing education, AI experts say — but how? Available: <https://www.dw.com/en/chatgpt-is-changing-education-ai-experts-say-but-how/a-64454752>

³⁵ Foroughi, B., Senali, M. G., Iranmanesh, M., Khanfar, A., Ghobakhloo, M., Annamalai, N. & Naghmeh-Abbaspour, B. (2023): Determinants of intention to use chatgpt for educational purposes: Findings from pls-sem and fsqca. *International Journal of Human-Computer Interaction*, (pp. 1-20).

³⁶ Choi, J.H., Hickman, K.E., Monahan, A. & Schwarcz, D. (2022): ChatGPT Goes to Law School. 71 *Journal of Legal Education* 387, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4335905> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4335905>

With more than five times the parameters of Version 3, Version 4 of GPT ought to be the more advanced version and might be significantly more accurate and practical than the previous model.³⁷ In addition to its superior language interpretation, coding, and mathematical skills, GPT 4o provides users with other sophisticated features including data analytics, web browsing, document summarization, vision, and the capacity to create and distribute GPTs inside enterprises. According to OpenAI, the success of ChatGPT Enterprise at colleges across the globe, including Arizona State University, the University of Oxford, and the Wharton School of the University of Pennsylvania, served as the catalyst for the creation of this functionality.³⁸ The latest version of ChatGPT, GPT 4o (the „o” stands for „omni,” which means „all”), aims to sound more human by having a more realistic voice and a faster verbal response time. This updated version translates languages in real time, simulates additional emotions with its voice, and lets users interrupt it while it’s speaking. Additionally, it has enhanced video capabilities and can comprehend textual and visual directions.³⁹

3. CONCLUSION

Though it is still too early to tell, ChatGPT is a game-changing invention in education that has the potential to revolutionize colleges and institutions. Every person has a unique learning style, and instructors may find it challenging to meet the needs of every student. Personalized learning experiences are one of the main advantages of AI-powered multimodal language modes like ChatGPT. The ability of ChatGPT to lessen teachers’ workload is one of the greatest benefits of its use in education. Teachers’ time can be better spent on more difficult assignments as ChatGPT can respond to commonly requested inquiries. Additionally, it can aid students who need extra support outside of scheduled class times.

Certainly, we shouldn’t be blinded by this perspective on learning through a conversational process between students and ChatGPT. Social engagement, whether with professors or other students, is what fosters the acquisition of new knowledge. Even though ChatGPT is a revolutionary tool for colleges and universities, there are still a lot of possible risks. It makes room for bias, false information, and even data breaches. It’s important to remember that, even with GPT-4o’s

---

³⁷ Lieberman, M. (2023): What Is ChatGPT and How Is It Used in Education? Available at: <https://www.edweek.org/technology/what-is-chatgpt-and-how-is-it-used-in-education/2023/01>

³⁸ Ortiz, S. (2024): OpenAI's new ChatGPT Edu is for universities. Here's how teachers and students can benefit. Available: <https://www.zdnet.com/article/openais-new-chatgpt-edu-is-for-universities-heres-how-teachers-and-students-can-benefit/> (Accessed: 08.11.2024).

³⁹ Coffey, L. (2024): AI's New Conversation Skills Eyed for Education. Available: <https://www.insidehighered.com/news/tech-innovation/artificial-intelligence/2024/05/17/new-chatgpt-eyed-better-learning> (Accessed: 08.11.2024).

advancements, GenAI technologies should complement traditional learning methods rather than take their place.

It's vital to remember that chatbots, like ChatGPT, are not people and cannot take the role of interpersonal communication. Chatbots with AI capabilities can help with learning, but they shouldn't take the place of human instructors, who are essential in helping students with emotional support and direction. Therefore, we must welcome technological advancements when they occur while keeping in mind how they might affect society as a whole.

Literature

- Baidoo-Anu, D., & Owusu Ansah, L. (2023): Education in the era of generative artificial intelligence (AI): Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. SSRN. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4337484>
- Baltezarević, I. & Baltezarević, R. (2019): Prikriveno oglašavanje u novim medijima. *Baština*, sv. 48, pp. 171-179. doi: 10.5937/bastina1948171B
- Baltezarević, I. & Baltezarević, R. (2021): Sajber bezbednost: izgradnja digitalnog poverenja, *Megatrend Revija*, Vol. 18 (4). pp. 269-280. DOI: 10.5937/MegRev2104269B
- Blose, A. (2023): As ChatGPT Enters the Classroom, Teachers Weigh Pros and Cons. Available at: <https://www.nea.org/nea-today/all-news-articles/chatgpt-enters-classroom-teachers-weigh-pros-and-cons>
- Choi, J.H., Hickman, K.E., Monahan, A. & Schwarcz, D. (2022): ChatGPT Goes to Law School. 71 *Journal of Legal Education* 387, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4335905> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4335905>
- Coffey, L. (2024): AI's New Conversation Skills Eyed for Education. Available: <https://www.insidehighered.com/news/tech-innovation/artificial-intelligence/2024/05/17/new-chatgpt-eyed-better-learning>
- Deng, J. & Lin, Y. (2022): The benefits and challenges of ChatGPT: An overview. *Frontiers in Computing and Intelligent Systems*, 2(2), 81-83. <https://doi.org/10.54097/fcis.v2i2.4465>
- Digitallearninginstitute (2024): The Impact of Chat GPT on Education: The Good and the Bad. Available at: <https://www.digitallearninginstitute.com/blog/the-impact-of-chat-gpt-on-education>
- Edwards, B. (2022): No Linux? No problem. Just get AI to hallucinate it for you. *Ars Technica*. Available at: <https://arstechnica.com/information-technology/2022/12/openais-new-chatbot-can-hallucinate-a-linux-shell-or-calling-a-bbs/>

- Foroughi, B., Senali, M. G., Iranmanesh, M., Khanfar, A., Ghobakhloo, M., Annamalai, N. & Naghmeh-Abbaspour, B. (2023): Determinants of intention to use chatgpt for educational purposes: Findings from pls-sem and fsqca. *International Journal of Human–Computer Interaction*, (pp. 1–20).
- Gordijn, B. & Have, H. T. (2023): ChatGPT: Evolution or revolution? *Medicine, Health Care, and Philosophy*, 1-2. <https://doi.org/10.1007/s11019-023-10136-0>
- Jeon, J. & Lee, S. (2023): Large language models in education: a focus on the complementary relationship between human teachers and ChatGPT. *Educ. Inform. Technol.* 28, 15873–15892. doi: 10.1007/s10639-023-11834-1
- Jiao, W., Wang, W., Huang, J. T., Wang, X. & Tu, Z. (2023): Is ChatGPT a good translator? A preliminary study. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.08745>
- Kasneci, E., Seßler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., & Kasneci, G. (2023): ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, 103, 102274.
- Kiryakova, G., and Angelova, N. (2023): ChatGPT—A challenging tool for the university professors in their teaching practice. *Educ. Sci.*, 13:1056. doi: 10.3390/educsci13101056
- Kooli, C. (2023): Chatbots in education and research: a critical examination of ethical implications and solutions. *Sustainability* 15. doi: 10.3390/su15075614
- Lieberman, M. (2023): What Is ChatGPT and How Is It Used in Education? Available at: <https://www.edweek.org/technology/what-is-chatgpt-and-how-is-it-used-in-education/2023/01> (Accessed: 07.11.2024).
- Lozano, A. & Blanco, F.C. (2023): Is the education system prepared for the irruption of artificial intelligence? A study on the perceptions of students of primary education degree from a dual perspective: current pupils and future teachers. *Educ. Sci.* 13:733. doi: 10.3390/educsci13070733
- Ollivier, M., Pareek, A., Dahmen, J., Kayaalp, M. E., Winkler, P. W., Hirschmann, M. T., et al. (2023): A deeper dive into ChatGPT: history, use and future perspectives for orthopaedic research. *Knee Surg. Sports Traumatol. Arthrosc.* 31, 1190–1192. doi: 10.1007/s00167-023-07372-5
- Ortiz, S. (2024): OpenAI's new ChatGPT Edu is for universities. Here's how teachers and students can benefit. Available: <https://www.zdnet.com/article/openais-new-chatgpt-edu-is-for-universities-heres-how-teachers-and-students-can-benefit/>
- Papakonstantinidis, S., Kwiatek, P. & Baltezarević, R. (2021): The impact of relationship quality and self-service technology on company performance. *Polish Journal of Management Studies*; 23(1): 315-326.

- Perry, C. (2024): ChatGPT in Education: What are the Pros and Cons? Available: <https://undetectable.ai/blog/chatgpt-in-education/>
- Rogerson, K. (2024): ChatGPT and Higher Education – How Can Colleges Benefit from the Tech. Available: <https://www.comm100.com/blog/chatgpt-and-higher-education-how-can-colleges-benefit/>
- Roose, K. (2022): The Brilliance and Weirdness of ChatGPT. New York Times. Available at: <https://www.nytimes.com/2022/12/05/technology/chatgpt-ai-twitter.html>
- Roose, K. (2023): Don't Ban ChatGPT in Schools. Teach With It. Available at: <https://www.nytimes.com/2023/01/12/technology/chatgpt-schools-teachers.html>
- Rudolph, J., Tan, S. & Tan, S. (2023): ChatGPT: Bullshit spewer or the end of traditional assessments in higher education? *Journal of Applied Learning and Teaching*, 6(1), 342- 363. <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.9>
- Sok, S. (2023): Opinion: Benefits and risks of ChatGPT in education. Available at: <https://cambodianess.com/article/opinion-benefits-and-risks-of-chatgpt-in-education> (Accessed: 07.11.2024.)
- Stern, J. (2022): ChatGPT Wrote My AP English Essay—and I Passed. The Wall Street Journal. Available at: <https://www.wsj.com/articles/chatgpt-wrote-my-ap-english-essayand-i-passed-11671628256> (Accessed: 06.11.2024.)
- Stock, L. (2023): ChatGPT is changing education, AI experts say — but how? Available: <https://www.dw.com/en/chatgpt-is-changing-education-ai-experts-say-but-how/a-64454752> (Accessed: 09.11.2024.)
- Susarla, A., Gopal, R., Bennett Thatcher, J. & Sarker, S. (2023): The Janus Effect of Generative AI: Charting the Path for Responsible Conduct of Scholarly Activities in Information Systems. *Information Systems Research* 34(2):399-408. <https://doi.org/10.1287/isre.2023.ed.v34.n2>
- Tan, S. (2020): Artificial intelligence in education: Rise of the Machines. *Journal of Applied Learning and Teaching*, 3(1), 129-133. <https://doi.org/10.37074/jalt.2020.3.1.17>
- Thormundsson, B. (2024): Familiarity with ChatGPT in the U.S. 2023, by education. Available at: <https://www.statista.com/statistics/1369168/knowledge-of-chatgpt-by-education-in-us/> (Accessed: 07.11.2024.)
- Tlili, A., Shehata, B., Adarkwah, M. A., Bozkurt, A., Hickey, D. T., Huang, R., et al. (2023): What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education. *Smart Learn. Environ.*, 10:15. doi: 10.1186/s40561-023-00237-x
- Umassglobal (2024): ChatGPT For Educators. Available: <https://www.umassglobal.edu/news-and-events/blog/chatgpt-for-educators>
- Wang, Q., Chen, W. & Liang, Y. (2021): Personalized Education in the Era of Artificial Intelligence. *Education Sciences*, 11(2), 80. <https://doi.org/10.3390/educsci11020080>.

- Wen, J. & Wang, W. (2023): The future of ChatGPT in academic research and publishing: A commentary for clinical and translational medicine. *Clinical and Translational Medicine*, 13(3). <https://doi.org/10.1002/ctm2.1207>
- Zhai, X. (2022): ChatGPT user experience: Implications for education. Available at: SSRN 4312418.
- Zhang, C., Zhang, C., Li, C., Qiao, Y., Zheng, S., Dam, S. K., ... & Hong, C. S. (2023): One small step for generative ai, one giant leap for agi: A complete survey on chatgpt in aigc era. arXiv preprint arXiv:2304.06488.

PREDNOSTI I RIZICI CHATGPT-A U BUDUĆEM OBRAZOVANJU

Sažetak: Kreiran od strane OpenAI, ChatGPT je četbot sa veštačkom inteligencijom (AI) koji koristi obradu prirodnog jezika (NLP). ChatGPT analizira ogromne količine podataka koristeći mašinsko učenje (ML) kako bi ponudio neophodan sadržaj i jednostavno odgovorio na upite u razgovoru. Mnoge industrije, uključujući zdravstvo, obrazovanje i finansije, koriste ChatGPT za povećanje produktivnosti automatizacijom različitih procesa vezanih za jezik. U kontekstu obrazovanja, ChatGPT pomaže profesorima i studentima da se nose sa mentalnim stresom i efikasnije završe zadatke. Profesori mogu da unaprede svoje pedagoške veštine kreiranjem i uključivanjem interaktivnih aktivnosti u učionici uz pomoć ChatGPT-a. Pored toga, ChatGPT pomaže istraživačima u analizi podataka, pregledima literature i pisanju aplikacija za grantove. Studenti mogu da uče i razvijaju se na različite načine uz ChatGPT zahvaljujući individualizovanoj podršci, trenutnim povratnim informacijama i opsežnoj bazi podataka znanja u različitim oblastima. Tendencija ChatGPT-a da bude preterano opsežan, da daje tvrdnje koje su jasne, ali netačne, i da pravi pretpostavke o pitanjima koja nisu sasvim očigledna su neki od njegovih nedostataka. Dodatna zabrinutost je ta da je porast četbotova sa veštačkom inteligencijom (AI), kao što je ChatGPT, povećao mogućnost plagijata i varanja. Nedavno su kreirani programi poput GPTZero i CopyLeaks AI Content Detector koji su u stanju da efikasno identifikuju ove vrste prevara. U poređenju sa svojim ranijim iteracijama, najsavremeniji javno dostupan model, ChatGPT 4, ima poboljšano razumevanje i može da generiše složenije odgovore sa manje pristrasnosti.

Ključne reči: ChatGPT, Veštačka inteligencija (AI), Obrazovanje.

Marijana Zimonjić*
<https://orcid.org/0009-0005-6323-0393>
Borivoje Baltezarević**
<https://orcid.org/0000-0002-6798-6981>

UDK: 378.147:004
DOI: 10.5937/MegRev2402085Z
Originalni naučni rad
Primljen 13.10.2024.
Odobren 20.11.2024.

DIGITALNA TRANSFORMACIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU***

Sažetak: Svet je naišao na krizu 2020. godine za koju niko nije mogao da se pripremi. Zarazna bolest COVID-19 uticala je na način na koji živimo i radimo. Zemlje su morale da se zatvore i nametnu socijalno distanciranje kako bi minimizirale stopu zaraze i rezultirajuće smrti. Takođe, mnoge javne i privatne institucije kao što su univerziteti i škole morali su da zatvore svoja vrata.[1] Brza digitalizacija nastala je kao rezultat socijalnog distanciranja.[2] Pošto su digitalne tehnologije i mogućnosti organizacije osnova svakog puta digitalne transformacije, lako je razumeti da je neefikasnost IT-a da odgovori na promene i podrži sveukupnu transformaciju poslovanja značajan izazov. Tokom pandemije COVID-19, univerziteti su se suočili s naglom potrebom za digitalnom transformacijom. Mnogi su prešli na online nastavu kako bi nastavili obrazovni proces, što je predstavljalo veliki izazov za institucije koje nisu bile spremne za takve promene. Ova transformacija je promenila način na koji univerziteti funkcionišu i može biti put ka velikim promenama u visokom obrazovanju.

Ključne reči: Digitalna transformacija, visoko obrazovanje, on-line, obrazovni proces

---

* Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija.
E-mail: marijanazimonjic1978@gmail.com

** Vanredni profesor, naučni saradnik, Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić, Srbija.
E-mail: baltezb@yahoo.co.uk

*** Rad je napisan u okviru naučnoistraživačkog rada NIO po Ugovoru sklopljenim sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija RS broj: 451-03-66/2024-03 od 26.01.2024. godine

1. UVOD

U novom digitalnom okruženju, procesi stvaranja vrednosti nisu zasnovani na linearnom nizu događaja u lancu doprinosa kompanije kroz aktivnosti sa dodatkom vrednošću, već na doprinosima više zainteresovanih strana koji integrišu i primenjuju resurse za sebe i druge. Digitalna transformacija se bavi izazovima i prilikama na blagovremen i holistički način međutim nailaskom na krizu 2020. godine mnogi sistemi su morali da se digitalno transformišu što hitnije.

Visokoškolske institucije su preko noći morale da pređu na online nastavu kako bi se smanjio rizik od širenja virusa i zaštitilo zdravlje studenata, nastavnika i osoblja, mnoge zemlje uvele su restriktivne mere, uključujući zatvaranje visokoškolskih institucija i prelazak na online obrazovanje [3].

Ovaj prelazak je bio brz i često izazovan jer su mnoge institucije bile nespremsne za ovakav način nastave, ali su se brzo prilagodile kako bi nastavile s obrazovnim procesom. Online nastava je omogućila studentima da nastave obrazovanje bez obzira na pandemijsku situaciju, iako je postavljala nove izazove u vezi sa tehnologijom, pristupom internetu i kvalitetom nastave.

2. RAZVOJ OBRAZOVANJA I POČETAK DIGITALIZACIJE

Početkom 90ih godina prošlog veka sa pojavom interneta mnoge visokoškolske institucije počele su koristiti mreže za razmenu informacija, komunikaciju i dostupnost resursa. Prvo su se pojavljivali e-mail, online biblioteke, i forumi za komunikaciju među studentima i profesorima. [4]

U 2000-im godinama, LMS (Learning Management Systems) platforme poput Moodle, Blackboard, i Canvas postale su standard za upravljanje učenjem, omogućujući studentima da pristupe materijalima, zadacima, forumima, i ocenama na internetu. Ovo je predstavljalo ključnu promenu u načinu na koji se nastava organizovala.

2012. godine, pojavili su se masovni online kursevi (MOOC), platforme kao što su Coursera, edX, i Udacity, koje su omogućile besplatan ili pristupačan pristup kvalitetnim kursevima sa vodećih univerziteta. Ovaj trend pomogao je da se ubrza digitalizacija obrazovanja, jer su mnogi univerziteti počeli nuditi online kurseve.

3. KLJUČNI TRENUCI U DIGITALNOJ TRANSFORMACIJI VISOKOŠKOLSKIH INSTITUCIJA

Masovan prelaz na online nastavu: Pandemija COVID-19 u 2020. godini bila je ključni trenutak koji je ubrzao digitalnu transformaciju visokoškolskih institucija. Usled zatvaranja, univerziteti su morali da pređu na potpuno online okruženje

gotovo preko noći. Mnoge institucije su, iako nespremljene, implementirale alate kao što su Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Moodle i druge platforme za video nastavu [5]. Uspostavljeni su novi online načini evaluacije, rad u grupama i komunikacija sa studentima. Ovaj period je izazvao velike promene u načinu rada nastavnog osoblja i studenata, ali je ubrzao proces digitalizacije obrazovanja.

Takodje ovaj proces je doveo i do određenih problema prilikom svoje implementacije u visokoškolske ustanove. [6] Mnogi profesori nisu bili pripremljeni za online nastavu. Iako su tehnička pitanja bila ključna, još veći izazov bio je adaptirati tradicionalne pedagoške metode za online okruženje. [7] Nedostatak adekvatne obuke u vezi sa korišćenjem digitalnih alata, metodologijom online nastave i pedagogijom na daljinu bio je ozbiljan problem, što je otežalo kvalitet nastave.

Takodje deo nastavnog kadra imao je otpor prema potpunoj digitalizaciji, smatrajući da tradicionalne metode nastave nisu zamenljive digitalnim okruženjem. To je dodatno otežalo prelazak na online nastavu u početnoj fazi pandemije.

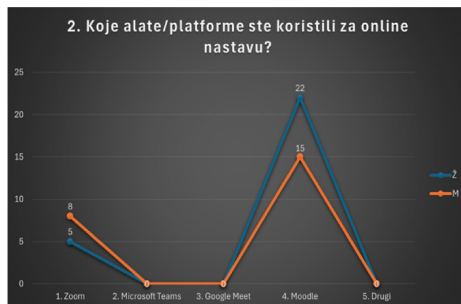
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

U istraživanju ovog fenomena bilo je uključeno 50 profesora sa 5 privatnih univerziteta u Srbiji koji su bili uključeni u digitalnu transformaciju na svojim visokoškolskim institucijama, kako bismo ustanovili sa čime su se oni suočili, koje su alate koristili i kako bismo došli do saznanja šta bi trebalo poboljšati.

Rezultati istraživanja su pokazali da se više od polovine ispitanika izjasnilo da su se na skali od lakog do teškog srednje prilagodili prelasku na on line nastavu, pri čemu su najčešće koristili Moodle platformu, uz procentualno najveću podršku od strane univerziteta na kojima su zaposleni. Na osnovu iznetih podataka istraživanja dobijen je zaključak da je nedovoljna obučenost nastavnog kadra direktno povezana sa sprovođenjem obuke nastavnom kadru za primenu alata u online nastavi. Dok su neki univerziteti i fakulteti u Srbiji uspeali da razviju vrlo napredne digitalne platforme i resurse, drugi su još uvek u fazi implementacije osnovnih alata. Ova neujednačenost u primeni digitalnih tehnologija stvara velike razlike u kvalitetu obrazovanja i pristupu učenju. [8] Neki nastavnici, naročito stariji, imaju otpor prema digitalnoj transformaciji zbog straha od novih tehnologija ili nesigurnosti u vezi sa njihovim efektivnim korišćenjem. Ovaj otpor može značajno usporiti implementaciju novih metoda nastave, kao što su hibridni i online oblici nastave. Većina profesora nije obučena za digitalnu nastavu, a takodje i za dodatne administrativne zadatke, kao što su postavljanje materijala na platforme, praćenje prisustva, organizacija online testova i ocenjivanje. Nastavnici se suočavaju sa povećanim administrativnim opterećenjem, što utiče na vreme koje mogu posvetiti kvalitetu same nastave.

Grafikon 1

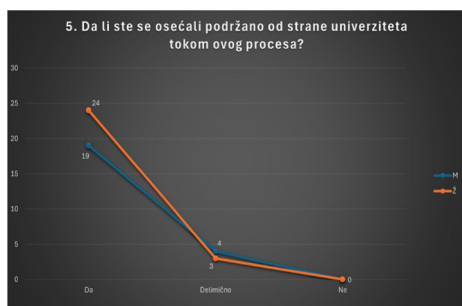
Grafikon 2

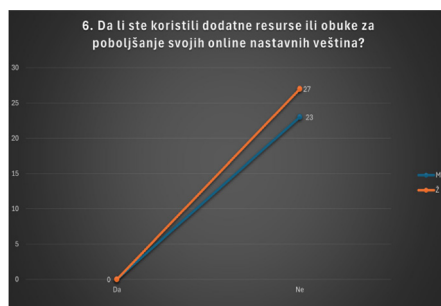
Grafikon 3

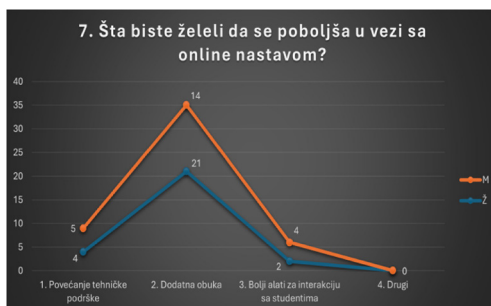
Grafikon 4

Grafikon 5

Grafikon 6

Grafikon 5

Izvor: Autor

5. ZAKLJUČAK

Digitalna transformacija visokoškolskih institucija je dugoročan proces koji je prošao kroz različite faze: od početnog korišćenja interneta u obrazovanju, preko uvođenja online kurseva, do masovnog prelaska na online nastavu tokom pandemije. Tokom poslednjih nekoliko godina, tehnologija je omogućila univerzitetima da razvijaju nove modele nastave, unaprede studentima iskustvo i učine obrazovanje dostupnijim, fleksibilnijim i personalizovanim.

U narednom periodu neophodno je fokusirati se na digitalnu pismenost i edukaciju nastavnika kako bi što efikasnije koristili dostupne alate. Korišćenje termina digitalna pismenost umesto kompetencije ima za cilj da pokaže da je ona preduslov ili osnova za sticanje drugih sposobnosti. I nakon pandemije Covid-19 mnogi univerziteti su nastavili da koriste hibridni model učenja koji predstavlja obrazovni model koji kombinuje tradicionalnu nastavu u učionici sa online učenjem, stvarajući tako fleksibilno okruženje koje koristi prednosti oba formata.

Problemi sa kojima se nastavnici suočavaju u digitalnoj transformaciji visokoškolskih institucija u Srbiji povezani su sa različitim aspektima tehnologije, pedagogije, organizacije i mentalnog zdravlja kao i motivacije [9]. Da bi se ovi problemi prevazišli, potrebno je ulagati u profesionalni razvoj nastavnog kadra, pružiti odgovarajuću tehničku podršku, razviti strategije za hibridnu i online nastavu, kao i stvoriti okruženje koje podstiče inovacije i eksperimente u pedagoškim pristupima. Samo tada će digitalna transformacija u obrazovanju moći da doprinese stvaranju efikasnijeg, inkluzivnijeg i angažovanog obrazovnog sistema.

Literatura

- [1] Chakraborty, I. and Maity, P. (2020). COVID-19 outbreak: Migration, effects on society, global environment and prevention. *Science of The Total Environment*, [online] 728(138882), p.138882. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048969720323998>
- [2] Papagiannidis, S., Harris, J. and Morton, D. (2020). WHO led the digital transformation of your company? A reflection of IT related challenges during the pandemic. *International Journal of Information Management*, (102166).
- [3] G. M. J. F. Brouwer, J. D. R. Brown, „Digital Learning in Higher Education: A Critical Review of the Literature”
- [4] Martha Cleveland-Innes and Desmond G. Campbell, „Designing Blended Learning Environments”
- [5] Simonson, Smaldino, Albright, and Zvacek, „Teaching and Learning at a Distance: Foundations of Distance Education”

- [6] Mirjana Senić Ružić, DIGITALNA TRANSFORMACIJA OBRAZOVANJA U SRBIJI - PITANJE DIGITALNE PISMENOSTI ILI DIGITALNE KOMPETENCIJE, 2021
- [7] Ana Jovanović, Nikola Petrović, Uticaj COVID-19 na obrazovanje u Srbiji: Prilagodba na online nastavu i hibridne oblike učenja
- [8] Dragan Simić, Marija Knežević, „Digitalna transformacija obrazovanja u Srbiji: Perspektive i izazovi”
- [9] Zimonjić, M. (2024).DIGITAL TRANSFORMATION IN THE ECONOMY OF COMPANIES AND THE ENTIRE ECONOMY, Temel-IJ, Tehnology, Engineering, management, entrepreneurship, larning, International Journal, ISSN 2545-4390 Vol.8.Iss3.

DIGITAL TRANSFORMATION IN HIGHER EDUCATION

Summary: *The world faced a crisis in 2020 for which no one could have been prepared. The infectious disease COVID-19 affected the way we live and work. Countries had to shut down and impose social distancing measures to minimize infection rates and resulting deaths. Additionally, many public and private institutions, such as universities and schools, had to close their doors.[1] Rapid digitalization emerged as a result of social distancing.[2] Since digital technologies and organizational capabilities are the foundation of every digital transformation journey, it is easy to understand that IT inefficiency in responding to changes and supporting overall business transformation is a significant challenge. During the COVID-19 pandemic, universities faced a sudden need for digital transformation. Many transitioned to online teaching to continue the educational process, which posed a significant challenge for institutions unprepared for such changes. This transformation has altered the way universities operate and could pave the way for major changes in higher education.*

Keywords: *Digital transformation, higher education, online, educational process.*

VEŠTAČKA INTELIGENCIJA – TEHNOLOŠKI, BEZBEDNOSNI I PRAVNI ASPEKTI

Sažetak: Veštačka inteligencija, pojam svakodnevno prisutan u i masovnim medijima i u stručnim krugovima, često se pominje u negativnom kontekstu, naročito u oblasti bezbednosti. Od bojazni da će veštačka inteligencija izazvati masovnu nezaposlenost do potencijalnog izbijanja „rata robota“, čini se da je najveći deo ovih strahova izazvan nerazumevanjem pojma veštačke inteligencije i nepoznavanjem mogućnosti koje ova nova softverska tehnologija može da ponudi. Naravno, postoji i druga strana - nova tehnologija nosi, kao i uvek, nove rizike. Namera ovog teksta je da se jednostavnim sistematizovanjem osnovnih pojmova pomogne u približavanju tematike veštačke inteligencije kroz razmatranja sa aspekata tehnologije, bezbednosti i pravne regulative. Objašnjeni su osnovni tehnološki pojmovi vezani za veštačku inteligenciju, pomenute su glavne prednosti i rizici koji se javljaju upotrebom veštačke inteligencije u bezbednosne svrhe, kao i bezbednosni i pravni izazovi o kojima treba voditi računa prilikom projektovanja i upotrebe sistema veštačke inteligencije, da bi ova nova i moćna tehnologija postala „veštački prijatelj“ čovečanstva, a ne izvor neprijatnosti i potencijalna opasnost.

Ključne reči: veštačka inteligencija, tehnologija, bezbednost, pravo

---

* Doktorand, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, Srbija.
E-mail: izirojevic@gmail.com

1. UVOD

Pojam veštačke inteligencije danas je više nego aktuelna tema u popularnim, poslovnim, ali i u stručnim krugovima. Napredak nauke i društva zasnovan na stalnom razvoju računarskih nauka tokom 20. veka čini da se mnogi pojmovi vezani za računare posmatraju kroz prizmu mistike i pripisuju im se razne moguće i nemoguće osobine. Ipak, veštačka inteligencija je danas realnost - upotrebljava se u brojnim proizvodima ili uslugama koje koristimo na svakodnevnoj osnovi.

Međutim, upotreba nove tehnologije otvara i nove bezbednosne i pravne izazove. Zbog toga je namera da se u ovom radu ukratko predstavi tehnološka osnova, bezbednosni izazovi i pravni okvir veštačke inteligencije na trenutnom nivou razvoja ove tehnologije i navedu njene prednosti i mane, kako bi se u daljem razvoju tehnologije i daljim istraživanjima više pažnje posvetilo tim pitanjima.

2. TEHNOLOŠKI ASPEKTI VEŠTAČKE INTELIGENCIJE

Razvoj tehnologije na kojoj se zasniva današnja veštačka inteligencija nije tekao linearno. Nakon inicijalne definicije ovog pojma, davne 1956. godine, postojali su periodi bržeg i sporijeg rasta i razvoja sistema veštačke inteligencije. U prvim decenijama razvoja, entuzijazam naučnika, početni dobri rezultati istraživanja i podrška pojedinih vlada i institucija, doveli su do velike popularnosti, ali i delimično nerealnih očekivanja od ove nove tehnologije¹.

Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog veka, dolazi do opadanja ulaganja u istraživanja veštačke inteligencije. Međutim, razvoj novih, bržih i jačih računara, razvoj novih programskih jezika, razvoj interneta i mogućnost prikupljanja neverovatno velikog broja podataka dovode do ponovnog rasta interesovanja za ovu perspektivnu oblast istraživanja i ponovo se kreće sa ulaganjima u istraživanja. Osim toga, bitna je i činjenica da sami istraživači iz različitih oblasti istraživanja dolaze do zaključka da je multidisciplinarni pristup istraživanjima delotvorniji i da je potrebno udružiti snage radi daljih proboja na ovom polju.

Veštačka inteligencija (VI) je stoga veoma složen predmet posmatranja i predmet istraživanja više različitih nauka (filozofija, matematika, ekonomija, neuronauke), a njen uticaj proteže se preko brojnih sektora, od globalne ekonomije², zdravstva, poljoprivrede, pa sve do upotrebe u vojsci. Sa aspekta tehnologije možemo sagledati hardversku i softversku stranu veštačke inteligencije.

Hardverski put razvoja veštačke inteligencije podrazumeva razvoj mašina koje mogu simulirati pojedine inteligentne procese. Od inicijalnih pokušaja starih Grka u pravljenju „samoupravljujuće mašine”, preko raznih pokušaja tokom

¹ Rasel & Norvig, 2011:21

² Baltezarević, 2023:16

vekova, pravljenja manje ili više uspešnih računskih mašina, sve do modernih super-računara čiji se resursi približavaju potencijalima ljudskog mozga³. Današnji super-računari omogućavaju neverovatnu brzinu i mogućnosti obrade ogromnog broja podataka, što značajno proširuje mogućnosti i za dalja istraživanja i za pronalaženje novih načina upotrebe tehnologija veštačke inteligencije.

Softverska strana VI zasniva se na istraživanjima logike i razvoju algoritama koji bi mogli oponašati proces ljudskog razmišljanja, razumevanja i odabira rešenja u skladu sa datim okolnostima. U skladu sa tim, razvijeni su i posebni programski jezici prilagođeni potrebama veštačke inteligencije. Nakon Lispa (Lisp), koji je inicijalno razvio Džon Makarti (John McCarthy), „otac” VI, u Evropi je još postao popularan programski jezik Prolog (Prolog), a u SAD familija programskih jezika pod nazivom Planer (Planner)⁴. Trenutno se za razvoj softvera veštačke inteligencije najviše koristi programski jezik pod nazivom Pajton (Python).

Vrste veštačke inteligencije

Kao što ne postoji univerzalno usvojena definicija samog pojma veštačke inteligencije, već se može definisati na različite načine zavisno iz kog je ugla sagledavamo, tako se veštačka inteligencija može i podeliti na različite načine, koji mogu imati i nekih dodirnih tačaka. Rasel i Norvig (2011) smatraju da se definicije veštačke inteligencije mogu organizovati u četiri kategorije, prema tome da li misle i deluju kao ljudi ili misle i deluju racionalno.

Prema drugim mišljenjima, ukoliko VI posmatramo prema sposobnostima učenja i načinu na koji se može razvijati, deli na sledeće stepene⁵:

1. Veštačka uska inteligencija (ANI) - stadijum veštačke inteligencije u kome mašine mogu obavljati samo usko unapred definisan skup specifičnih zadataka, bez ikakve sposobnosti da analiziraju, misle ili odlučuju. Današnji primeri ove vrste VI softvera su Siri, Aleksa, Alfa-Go, samovozeći automobili, ChatGPT ili DALL-E i DALL-E 2, programi koji koristeći neuralne mreže generišu slike na osnovu upita korisnika.
2. Veštačka opšta inteligencija (AGI) - stepen razvoja veštačke inteligencije, poznat i kao JakaVI, obuhvata razvoj mašina koje poseduju sposobnost razmišljanja i donošenja odluka, čime se u većoj meri približavaju razvoju ljudi. Taj stepen razvoja VI još uvek nije dostignut, iako se neki naučnici plaše tog nivoa razvoja mašina, smatrajući da bi mašine sa takvim sposobnostima mogle predstavljati opasnost po ljude.

---

³ Rasel, 2011:14

⁴ Rasel, 2011:27

⁵ Huang & Peissl, 2023:177

3. Veštačka super inteligencija (ASI) - predstavlja stadijum razvoja VI softvera u kome razvoj računara definitivno prevazilazi razvoj ljudi, i trenutno je na nivou teorijske pretpostavke.

Ukoliko VI posmatramo kroz funkcionalnosti koje obavljaju, odnosno prema kriterijumu koliko se mogu uporediti sa čovekom po pitanjima svestranosti i performansi, današnji sistemi veštačke inteligencije mogu se podeliti na sledeće grupe⁶:

1. VI reaktivne mašine - podrazumeva mašine koje funkcionišu samo na nivou prisutnih podataka, uzimajući u obzir tekuću situaciju, odnosno nemaju sposobnost da na osnovu podataka predvide buduće akcije. Takve mašine mogu obavljati samo ograničen broj predefinisanih zadataka, odnosno reagovati na unapred zadate zadatke.
2. VI ograničene memorije - ima sposobnost usvajanja pojedinih informacija i unapređivanja svojih odluka na osnovu podataka o prošlosti koje čuva u svojoj memoriji. Iako ova vrsta VI ima vremenski i prostorno ograničenu memoriju, ipak može čuvati prethodna iskustva i na osnovu njih vrednovati buduće akcije i unapređivati svoj odgovor na naredni izazov. Ta vrsta softvera primenjuje se, na primer, u samovozećim automobilima.
3. VI teorije uma - razume potrebe drugih inteligentnih učesnika. Ova vrsta mašina spada u naprednije VI softvere, jer se razvija prvenstveno za upotrebu u psihologiji. Namena joj je da se bolje shvate ljudska razmišljanja i verovanja i da se samim tim bolje izrazi kroz emocionalnu inteligenciju. Ova vrsta VI se još uvek ne primenjuje, ali se radi na razvoju ovih algoritama.
4. Samosvesni VI - najviši stepen razvoja VI mašina, u kome same mašine poseduju svest i zaista razmišljaju kao čovek. Ovaj nivo razvoja za sada postoji samo u teoriji.

U oblasti veštačke inteligencije najviše se radi na razvoju mašinskog učenja. Mašinsko učenje podrazumeva razvoj metoda za treniranje računara da uče iz podataka, bez potrebe za dodatnim programiranjem. Tako istrenirane mašine mogu samostalno interpretirati, obraditi i analizirati podatke radi rešavanja nekog stvarnog problema. Mašinsko učenje za sada se deli u tri kategorije:

1. Sistemi za nadgledano učenje - sistemi koji su obučavani na označenim skupovima podataka koji omogućavaju sistemu da nauči odnos između ulaznih podataka i željenog izlaza.
2. Sistemi za nenadgledano učenje - sistemi koji se obučavaju na neoznačenim skupovima podataka i u stanju su da bez uputstva ili upravljanja identifikuju obrasce i odnose među podacima

---

⁶ Hintze, 2016

3. Sistemi za podsticano učenje - sistemi trenirani putem metoda pokušaja i greške, slično poznatom Pavlovljevom eksperimentu sa treniranjem psa.

Kao podoblast mašinskog učenja javlja se i duboko učenje. Duboko učenje predstavlja oblik naprednijeg mašinskog učenja koji koristi duboke neuralne mreže za rad sa višedimenzionalnim podacima, radi dobijanja boljeg uvida u problem i pronalaska rešenja za taj problem. Ono je posebno korisno za zadatke poput prepoznavanja slika i govora, kao i za procesiranje prirodnog jezika.

Na trenutnom nivou razvoja, primena istraživanja VI tehnologija se ostvaruje kroz veliki broj oblasti, od kojih su za sada u najširoj primeni⁷:

- Kompjuterski vid - polje VI koje se bavi osposobljavanjem računara da interpretiraju i razumeju ulazne vizuelne informacije, poput slika i videa.
- Procesiranje prirodnog jezika (NLP - Natural Language Processing) - polje VI koje se bavi osposobljavanjem računara da razume, interpretira i generiše ljudski jezik, radi mogućnosti dalje komunikacije sa mašinama. Ova vrsta VI se koristi u internet servisima poput X (bivšeg Tvitera), gde kontroliše filtere za uklanjanje neželjene vrste poruke (npr. terorizam) ili internet prodavnice Amazon (Amazon), koja NLP koristi za prepoznavanje sadržaja utisaka korisnika i unapređivanje njihovog iskustva u prodavnici.
- Robotika - grana VI koja se bavi dizajnom, konstrukcijom i operativnim aktivnostima robota. Roboti veštačke inteligencije predstavljaju veštačke agente koji deluju u realnom okruženju, preduzimaju uračunljive akcije da bi ostvarili rezultate. Robotika uključuje i korišćenje drugih VI tehnika, poput mašinskog učenja i kompjuterskog vida da bi se obezbedilo da roboti mogu simulirati čula, rezonuju i da deluju nezavisno. Primeri ove vrste robota su humanoidni robot Sofija ili robot-usisivač Rumba (Roomba), čiji proizvođač, kompanija "iRobot" (iRobot), navodi da ovaj uređaj prilikom rada na svakih šezdeset sekundi donosi odluku kuda da se kreće.
- Planiranje i donošenje odluka - važna oblast VI, koja se bavi time kako da se u okviru sistema veštačke inteligencije donesu odluke, predvide izlazne vrednosti i donesu planovi akcije.
- Evoluciono računanje - razvijanje familija algoritama inspirisanih prirodnim evolutivnim procesima, koji pomažu za optimizaciju i unapređivanje modela.
- Ekspertski sistemi - najstariji oblik primene uske VI, zasniva se na unosu velikih ekspertskih baza znanja i njihovom prezentovanju na upit.
- Rasplinuta (fazi) logika - pristup VI koji podrazumeva uopštavanje klasične logike (tačno-netačno), razvijeno nad teorijom rasplnutih skupova (čitav kontinualni niz od tačno do netačno). Ova vrsta logike koristi se trenutno u

---

⁷ Burns, Laskowski, Tucci & Lawton, 2023

oblasti medicine, za rešavanje složenih problema koji uključuju donošenje odluka, u kontrolnom okruženju vozila, u sistemima automatske transmisije vozila i slično⁸.

Primenom gorepomenutih oblasti veštačke inteligencije, koje omogućavaju da računar dobije ulazne podatke, obradi ih i donese odluku na osnovu toga, a u kojima se trenutno vrši i najveći broj istraživanja, primenjeni zajedno trebalo bi da ispunjavaju uslove za prolazak tzv. Turingovog testa, „radne definicije inteligencije”, po kojoj ispitivač u zatvorenoj sobi na osnovu odgovora na nekoliko pitanja postavljenih u pisanom obliku, ne bi mogao da odredi da li odgovore daje čovek ili mašina⁹. Eksperiment sličan ovom testu izveo je filozof Džon Sirl (John Searle), pod nazivom „Kineska soba”¹⁰.

Daljim tehničkim i tehnološkim razvojem sistema veštačke inteligencije predviđa se nastanak „mašina koje misle, uče i kreiraju”, nazvanih još i HLAI (Human-level artificial intelligence), odnosno VI ljudskog nivoa¹¹, ili sistema poput ambijentalnog VI (AmI – Ambiental Intelligence), u kome fizičko okruženje putem svuda prisutnih računarskih uređaja inteligentno i nenametljivo komunicira sa ljudima, predviđa njihovo ponašanje i prilagođava se njihovim zahtevima¹².

3. BEZBEDNOSNI ASPEKTI UPOTREBE VEŠTAČKE INTELIGENCIJE

Upotreba nove tehnologije donosi nove mogućnosti, ali i nove rizike. Odnos bezbednosti i veštačke inteligencije kao novog i moćnog softverskog alata može se posmatrati višestruko. Prilikom razmatranja odnosa veštačke inteligencije i bezbednosti, važno je definisati:

- ulogu veštačke inteligencije u bezbednosnim aktivnostima i
- bezbednost samih sistema veštačke inteligencije.

Pri tome, treba imati u vidu da upotrebom sistema veštačke inteligencije u bezbednosnim aktivnostima, neki tradicionalni rizici se smanjuju, ali se pojavljuju neki novi rizici za bezbednosne aktivnosti, vezani za upotrebu VI tehnologija.

Organizacije i institucije koje se bave bezbednošću u najširem smislu rade sa velikim brojem podataka iz različitih izvora, a vreme obrade i rezultati analize često su kritična komponenta koja nedostaje za pravovremenu akciju. Veštačka inteligencija, kao skup softverskih alata osposobljen za procesiranje velikih količina podataka u kratkom vremenu, za autonomno donošenje odluka i za prilagođavanje

⁸ Stanford Encyclopedia of Philosophy, Fuzzy Logic, 2021

⁹ Rasel, 2011:2

¹⁰ Rasel, 2011:1109

¹¹ Rasel, 2011:1104

¹² Ramos, Augusto & Shapiro, 2008

novim situacijama, tehnologija koja omogućava analizu glasa, kompjuterski vid, i njihovo ukrštanje i donošenje zaključaka, stoga otvara velike mogućnosti za korišćenje u oblasti bezbednosti, jer olakšava i ubrzava identifikaciju potencijalnih pretnji za bezbednost na svim nivoima i može pomoći i u davanju konkretnih saveta vezanih za neke bezbednosne izazove. Sa aspekta bezbednosti može se u budućnosti sagledati velika primena različitih alata veštačke inteligencije i to kako u okviru nacionalne bezbednosti, odbrane, tako i u okviru sajber bezbednosti. Sa druge strane, potrebno je uspostaviti bezbednosne protokole za kontrolu razvoja i delovanja softvera veštačke inteligencije, i to jedan od najvećih izazova na današnjem nivou razvoja ove nove tehnologije.

Upotreba VI kao nove tehnologije može se sagledati i kroz njenu upotrebu u tradicionalnim borbenim prostorima, kao i kroz upotrebu u sajberprostoru, gde njena zloupotreba može imati i veće domete. Bezbednosni rizici vezani za tehnologije veštačke inteligencije mogu se u najširem smislu predstaviti kroz:

- bezbednosne rizike koji se putem VI smanjuju i
- bezbednosne rizike koje se povećavaju ili pojavljuju zahvaljujući VI tehnologiji.

3.1 Smanjenje bezbednosnih rizika pomoću VI tehnologije

Tradicionalni bezbednosni rizici mogu se posmatrati okvirno kao svi postupci koji ugrožavaju živote građana ili privatnu i državnu imovinu ili javni poredak. U tom smislu, sve tehnologije koje pomažu očuvanju života, imovine ili poretka, pogodne su za upotrebu u svrhu različitih bezbednosnih aktivnosti. Tehnologija veštačke inteligencije može pomoći podizanju nivoa bezbednosti i u realnom svetu, kao i u virtuelnom, sajber prostoru. Na primer, razvoj automobila pokretanih putem tehnologija veštačke inteligencije, samovozeći automobili, ima potencijal da smanji ljudske žrtve u saobraćaju, bilo u ulozi putnika u automobilu ili drugih učesnika u saobraćaju. VI tehnologija može poslužiti i za prepoznavanje fizičkih bezbednosnih pretnji, poput upada na posed ili sumnjivog ponašanja.

U sajberprostoru, najčešće se u bezbednosne svrhe VI alati koriste sistemima za prepoznavanje softverskog upada. Sistemi za prepoznavanje upada (IDS - Intrusion Detection Systems) koriste algoritme za mašinsko učenje za analiziranje mrežnog saobraćaja, identifikovanje obrazaca zlonamernih aktivnosti i samim tim i za brzo reagovanje na sajber napad i izolovanje napadača. Sistemi zasnovani na veštačkoj inteligenciji osposobljavaju se za automatsko detektovanje, trijažu i odgovor na bezbednosne incidente, poput upada malvera ili sajber-napada u realnom vremenu. VI se može koristiti i za automatsko izdvajanje inficiranih sistema, blokiranje zlonamernih IP (IP) adresa i automatsko zatvaranje kompromitovanih naloga. Ovakvi sistemi mogu takođe detektovati i odgovoriti uspešno na razne druge pokušaje ugrožavanja sajber sigurnosti, poput fišinga (zlonamernih

i-mejllova), kao i protiv naprednijih trajnih pretnji (APTs – Advanced Persistent Threats), pomoću analiziranja obrazaca ponašanja korisnika i identifikacije odstupanja.

Takođe, korišćenjem tehnologije veštačke inteligencije mogu se unaprediti metodi autentifikacije, putem analiziranja obrazaca ponašanja korisnika, da bi se lakše razlikovali regularni korisnici od pokušaja neovlašćenog pristupa. Svi ti VI alati pogodni su i za upotrebu u svrhe smanjenja rizika u različitim oblastima bezbednosti. Istraživači kompanije „Deloit” identifikovali su nekoliko prednosti i upotreba VI tehnologija za upotrebu u vojsci, policiji i graničnoj kontroli (tabela 1).

Uz sve navedene prednosti korišćenja veštačke inteligencije u oblasti bezbednosti, bitno je u svakom trenutku imati u vidu i potencijalne rizike koje upotreba ove nove tehnologije donosi.

3.2 Pojavljivanje novih rizika upotrebom VI tehnologije

Veštačka inteligencija kao softverska tehnologija podložna je, pre svega, slabim stranama svih softvera - može se pokazati da je došlo do naoko neprimetne, ali bitne greške u programiranju (bag) ili se mogu namerno ili slučajno ostaviti otvorena „zadnja vrata”, koja se pod određenim uslovima mogu zloupotrebiti. Osim toga, upotreba i oslanjanje na VI tehnologije nose rizik i upotrebljenih algoritama i podataka na kojima se trenira. Takođe, VI sa svojom sposobnošću brzog učenja i prilagođavanja može biti upotrebljen i za napad na kritične infrastrukture država, čime već postaje opasno oružje sajber-ratovanja¹³.

Tabela 1: *Moguće upotrebe VI u različitim sektorima bezbednosti (Delloite, 2019: 6)*

	Detekcija	Planiranje	Terenske operacije	Podrška
Vojska	• Upotreba VI sistema za prikupljanje i analizu obaveštajnih podataka • Upotreba pametnih senzora za praćenje i detektovanje objekata i osoblja	• Upotreba dostupnih podataka i mašinskog učenja za unapređivanje procesa planiranja resursa i troškova vezanih za misije ili obuke	• Obezbeđivanje podataka u realnom vremenu i brzo reagovanje radi unapređenja ishoda misije • Štiti ljude, sredstva i informacije	• Ubrzava procese nabavke i upravljanja ugovorima za snabdevanje • Predlaže bolja rešenja upotrebe dostupnog budžeta • Podržava kadrovsku službu u izboru kandidata, automatizuje usluge i obračun plata.

¹³ Putnik, 2022:56

Policija	• Upotreba VI algoritama i pametnih senzora za identifikaciju objekata i ljudi u digitalnim podacima i aktivno učestvovanje u obezbeđivanju sveobuhvatnijeg razumevanja kriznih scenarija	• Upotreba dostupnih podataka i algoritama mašinskog učenja za unapređenje prepoznavanja potencijalnih pretnji i upotrebu resursa	• Upotreba analize bazirane na rezonovanju i neuralnim mrežama za upravljanje prikupljanjem i analizom podataka vezanih za istrage u toku	• Ubrzava procese nabavke i upravljanja ugovorima za snabdevanje. • Predlaže bolja rešenja upotrebe dostupnog budžeta • Podržava kadrovsku službu u izboru kandidata, automatizuje usluge i obračun plata
Granična kontrola	• Upotreba VI algoritama i pametnih senzora za detektovanje potencijalno opasnih ljudi i predmeta na graničnim prelazima, carinskim objektima i drugim tačkama putovanja	• Upotreba dostupnih podataka i algoritama mašinskog učenja za unapređivanje predviđanja putnih aktivnosti i potencijalnih pretnji i bolje u upotrebu resursa na bezbednosnim ključnim tačkama	• Upotreba sistema zasnovanih na VI za analizu trendova i obrazaca ponašanja u podacima putnika radi unapređivanja prepoznavanja potencijalnih sumnjivih aktivnosti	• Ubrzava procese nabavke i upravljanja ugovorima za snabdevanje. • Predlaže bolja rešenja upotrebe dostupnog budžeta • Podržava kadrovsku službu u izboru kandidata, automatizuje usluge i obračun plate

Dakle, upotreba i potencijalna ranjivost ove nove tehnologije predstavljaju novi rizik sam po sebi. Rizik upotrebe VI tehnologije može biti višestruki:

- VI može autonomnim odlukama ugroziti sam projekat na kojem je angažovan, zahvaljujući potencijalnim neželjenim i nepredviđenim posledicama,
- VI može otvoriti put i novoj vrsti rizika, sajber napadima, kroz ranjivost angažovane VI tehnologije, uvlačeći na taj način i neke tradicionalne pretnje, poput terorizma, u sajber prostor¹⁴
- VI tehnologije se mogu koristiti u svrhe sajber napada, jer zahvaljujući brzom učenju i prilagođavanju mogu efikasno reagovati na odbranu predmeta napada i zaobići je - na primer, napadač može koristiti VI da pokrene ciljanu kampa-nju mrežne krađe identiteta ili da razvije novu, unapređenu vrstu zlonamernog

¹⁴ Trifunović, 2021:96

softvera, ili da manipuliše finansijskim tržištem, da obavi neovlašteni pristup nekom softverskom sistemu ili da preuzme upravljanje kritičnom infrastrukturom i slično.

Upotrebom veštačke inteligencije, pojavljuju se i neki novi, neočekivani rizici, poput rizika od neželjenih posledica, u smislu lažno pozitivnih ili lažno negativnih reakcija. Na primer, VI model može greškom da legitimnog korisnika zameni za napadača, a sa druge strane može da propusti pravog napadača ukoliko se dovoljno uspešno prikrilo.

Posebna vrsta rizika vezanih za upotrebu VI tehnologije je tačnost i nepristrasnost podataka na kojima su modeli trenirani, transparentnost tih modela i njihov dizajn u smislu otpornosti na napade. Iako ovakvi propusti nisu česti, ipak podrivaju poverenje u čitav sistem i tehnologiju VI, a osim toga mogu dovesti i do značajnih negativnih posledica po bezbednost štićene strane, ukoliko se ne uključi i neki mehanizam dodatne kontrole i nadgledanja samih VI tehnologija. Ovakvo nadgledanje VI svakako je neophodno i preporučljivo tokom treninga algoritama, ali bi bilo poželjno ostaviti neki mehanizam nadgledanja i u daljem radu i primeni VI tehnologija.

Prilikom primene VI alata u bezbednosne svrhe treba imati u vidu da VI alati nisu savršeni, i smatra se da je poželjno i potrebno uključiti i ljudski faktor za nadgledanje i odobravanje akcije na osnovu rezultata analize VI alata¹⁵. Ukoliko ovakvi sistemi nisu praćeni ljudskim nadzorom, mogućnosti njihovog unapređivanja i adekvatnog treninga se smanjuje, a samim tim i njihove performanse opadaju.

Neočekivani rizik je takođe i rizik zloupotrebe VI tehnologija, koje mogu dovesti do kršenja brojnih zakona i ljudskih prava (praćenje građana kroz sistem nadzornih kamera i analiziranje kretanja, bez pravnog osnova), neovlašteni pristup sistemu nadzora pod upravom VI-a. Postavlja se i pitanje ko ima pristup podacima unesenim u VI model i šta se sa tim podacima radi, na koji način se obrađuju i da li je VI osposobljen da ih bezbedno skladišti.

Bitan bezbednosni aspekt upotrebe VI tehnologija je potreba za sigurnim i odgovornim razvojem modela veštačke inteligencije i njihovom upotrebom. Kako ovi modeli postaju moćniji, a sajber prostor postaje sve prisutniji u realnom životu, sve je bitnije da se ovi modeli razvijaju i upotrebljavaju na bezbedan i odgovoran način. Na taj način, mogli bismo izbeći ili makar ublažiti situacije koje u kojima bi veštačka inteligencija mogla negativno, a praktično skoro nevidljivo, uticati na razne aspekte nacionalne bezbednosti, čak i putem ciljanih psiholoških operacija u sajber prostoru koje se danas smatraju skoro neizbežnim¹⁶. Stoga, neophodna je

¹⁵ Deloitte, 2019:15

¹⁶ Mitrović & Vasiljević, 2021:131

regulacija razvoja i upotrebe tehnologija veštačke inteligencije, da bi se ova nova i moćna tehnologija koristila na dobrobit, a ne na štetu društva u celini, odnosno da od veštačke inteligencije stvorimo „veštačkog” prijatelja, a ne neprijatelja. Ukoliko od VI stvorimo prvenstveno oružje, a ne oruđe, bezbednosni rizici u svim segmentima prete da postanu nemerljivi. Ili, kako bi to rekao jedan od najpoznatijih inovatora i biznismena današnjice, Ilon Mask: „Zapamtite, VI je mnogo opasniji od nuklearnih bombi.”¹⁷

4. PRAVNI ASPEKTI VEŠTAČKE INTELIGENCIJE

Pitanje preplitanja prava, bezbednosti i tehnologije u slučaju veštačke inteligencije nije jednostavno kao što može izgledati na prvi pogled. Za razliku od uobičajenih, standardnih softverskih i hardverskih rešenja koji čak i u slučaju objedinjene primene u nekim složenim projektima i dalje samo izvršavaju ono što im je čovek zadao, i time pružaju visok nivo predvidljivosti akcija, kod sistema veštačke inteligencije to nije slučaj. Veštačka inteligencija predstavlja skup softverskih i/ili hardverskih delova koji imaju mogućnost, uslovno rečeno, da uče, donose odluke i koriguju svoje akcije. Ukoliko im se uz to omogući i da automatski na osnovu svojih akcija deluju, mogu se javiti brojni izazovi, koji do sada nisu bili predmet razmatranja pravnih nauka niti nauka o bezbednosti. Osim toga, tehnologije veštačke inteligencije prepliću se u mnogim oblastima društva, javnoj upravi, poslovanju, obrazovanju, industriji i stoga je veliki izazov kako ih, gde i u kom trenutnu razvoja ili primene regulisati i ko bi sprovodio tu regulaciju¹⁸.

Iako se još uvek radi o mašinama koje je stvorio čovek, možda po prvi put u istoriji smo u situaciji da neko, osim čoveka, može odlučivati u naše ime, kreirati sadržaj i slično, a da čovek nije u potpunosti svestan svih parametara na osnovu kojih se te radnje događaju. Zbog toga se već na ovom nivou razvoja sistema VI, koji se u skladu sa predviđanjima potencijalnog razvoja mogu smatrati početnim stadijumom razvoja ovih moćnih mašina, javljaju brojne nedoumice oko definisanja i rešavanja pravnih pitanja.

4.1 Izazovi regulacije u oblasti veštačke inteligencije

VI je nova oblast, u stalnom razvoju i promenama, i stoga je teško uspostaviti čvrsta pravila kojima bi se ova oblast strateški ili pravno uokvirila. Okvirno bi se potencijalna pitanja mogla podeliti na:

- pravna pitanja i regulativa kreiranja VI sistema i
- pravna pitanja i regulativa upotrebe VI sistema.

¹⁷ Clifford, 2018

¹⁸ Marchant, 2019

Kreiranje VI sistema je prevashodno tehnička oblast, usko posmatrana kao definisanje softverskih rešenja koja će obavljati zadati cilj. Međutim, da bi ta rešenja mogla da izvršavaju svoj zadatak, potrebno ih je istrenirati, odnosno „nahraniti” ogromnom količinom podataka, iz kojih bi softver „učio” da radi svoj zadatak.

Tu se već prepoznaje više slabih tačaka u smislu regulative i prava:

- vlasništvo nad podacima - potrebno je definisati kome pripadaju podaci iz baze koja bi se koristila za trening VI sistema
- način pribavljanja podataka - neophodno je legalno nabavljanje podataka za trening sistema
- postupanje i obrada pribavljenih podataka - potrebno je definisati ko ima pristup tim podacima i u koje svrhe
- skladištenje i čuvanje pribavljenih podataka - definisati da li je i u koje svrhe neophodno trajno čuvanje trening-podataka i na koji način će se ti podaci u budućnosti skladištiti i čuvati.

U okviru upotrebe VI sistema, najbitnije oblasti u kojima se već prepoznaje potreba za pravnim rešenjima su pitanja odgovornosti, privatnosti i intelektualne svojine. S obzirom da VI sistemi imaju mogućnost donošenja odluka, postoji potreba da se u slučaju greške napravljene od strane VI sistema, utvrdi ko je odgovoran za grešku, jer je sistem možda reagovao samostalno. U okviru sadašnjih rešenja, to nije moguće utvrditi, jer takva „samoodlučujuća” tehnologija do nedavno nije postojala, pa je jasno da se mora definisati novi set zakona i regulativa po ovom pitanju.

Pitanje privatnosti takođe postaje sve aktuelnije korišćenjem nove tehnologije VI koja je u stanju da prikuplja i procesira ogromne količine ličnih podataka. U tom smislu, bitno je pravno definisati ko sme pristupati i koristiti te podatke, kao i u koje svrhe se ti podaci koriste. Ovo pitanje je takođe bitno regulisati i prilikom upotrebe VI, radi izbegavanja mogućih zloupotreba veštačke inteligencije u svrhe neovlaštenog praćenja i slično.

Možda najmanje očekivano pravno pitanje koje se pojavljuje u okviru VI je pitanje prava svojine nad delima koje VI kreira, s obzirom da su današnji algoritmi veštačke inteligencije već u stanju da kreiraju vizuelnu ili muzičku umetnost. Osim ovih pitanja, javljaju se i šira pravna i etička pitanja vezana za korišćenje VI tehnologija, poput pitanja zaštite patenata u ovoj oblasti, pravičnosti (i izbegavanja algoritamske pristrasnosti i diskriminacije), transparentnosti (obelodanjivanje primenjenih algoritama) i poverenja.

5. ZAKLJUČAK

Pojam veštačke inteligencije česta je tema današnjih medija. Upotreba alata veštačke inteligencije u različitim oblastima života predmet je ili (pre)velikih očekivanja ili (često iracionalnih) strahova. Za sada se alati veštačke inteligencije već koriste u mnogim oblastima, poput medicine, saobraćaja ili finansija, a radi se na razvoju primenjenih alata u mnogim drugim oblastima.

Brojni su faktori koje treba uzeti u razmatranje prilikom upotrebe i oslanjanja na korišćenje veštačke inteligencije. Pre svega, VI sisteme treba razvijati koristiti odgovorno i etički. To podrazumeva sledeće:

- obezbediti da je VI sistem transparentan i objašnjiv, tako da njegove odluke i akcije mogu biti razumljive i ispravno vrednovane
- obezbediti nepristrasnost podataka na kojima je VI model treniran, da bi se izbegle buduće nedoumice ili eventualna diskriminacija pojedinih grupa
- obezbediti sigurnost VI sistema i zaštitu privatnosti podataka
- razmotriti potencijalne posledice akcija VI sistema i obezbediti da postoje odgovarajuće kontrole radi izbegavanja negativnih posledica i smanjenja rizika vezanog za oslanjanje na ovu novu tehnologiju
- obezbediti usklađenost VI sistema sa odgovarajućim zakonodavstvom i regulativama
- obezbediti stalno praćenje performansi i usklađivanje VI sistema sa potrebama korisnika

Najveći izazov predstavlja pronalaženje dobre ravnoteže između zakonodavstva i regulacije, sa jedne strane, i brzog razvoja nauke i tehnologije u okviru VI oblasti, da bi se obezbedio dalji nesmetani razvoj ove moćne tehnologije i da bi se ona razvijala i upotrebljavala na dobrobit čitavog čovečanstva.

Literatura

- Baltezarević. R. (2023). "Uticaj veštačke inteligencije na globalnu ekonomiju". *Megatrend Revija*, Vol. 20, № 3, 2023: 13–24.
- Burns E., Laskowski N., Tucci L. & Lawton G. (2023). Artificial Intelligence (AI). *Techtarget.com*, last update July 2023. <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/AI-Artificial-Intelligence>.
- Clifford C. (2018). "Elon Musk Mark my words – A.I. is far more dangerous than nukes". *CNBC.com*, 13.03.2018. <https://www.cnbc.com/2018/03/13/elon-musk-at-sxsw-a-i-is-more-dangerous-than-nuclear-weapons.html>.
- Deloitte (2023). The Age of With - The AI advantage in defence and security. *Deloitte LLC*. <https://www2.deloitte.com/ca/en/pages/deloitte-analytics/articles/age-with-ai-advantage-defence-security.html>.

- Hintze, A. (2016). Understanding the Four Types of Artificial Intelligence. *GovernmentTechnology*, 14.11.2016. <https://www.govtech.com/computing/understanding-the-four-types-of-artificial-intelligence.html>.
- Huang, L & Peissl, W. (2023). Artificial Intelligence – A New Knowledge and Decision Making Paradigm?. *Technology Assessment in a Globalized World: Facing the Challenges of Transnational Technology Governance*. Springer, 2023. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-10617-0>
- Marchant, G., (2019) “Soft Law” Governance of Artificial Intelligence, *UCLA AI PULSE Papers*
- Mitrović, M. & Vasiljević, D. (2021). “Strategic communication and social network influence: the methods of psychological manipulations in cyberspace and the suggestion for its prevention”. *TEME*, XLV (no. 1, January-March 2021), 129-144. <https://doi.org/doi.org/10.22190/TEME200218008M>
- Путник Н., (2022). *Сайбер рат и сайбер мир (1. издање)* [Cyber war and cyber peace, 1st edition]. Београд: Академска мисао, Факултет безбедности.
- Rasel, S., Norvig, P. (2011) *Veštačka inteligencija: Savremeni pristup, prevod trećeg izdanja* (Jasna Gonda, Dragan Šaletić, prev.). Beograd, Računarski fakultet: CET.
- Ramos C., Augusto J. C. & Shapiro D. (2008). “Ambient Intelligence—the Next Step for Artificial Intelligence”. *IEEE Intelligent Systems*, Volume 23, Issue 2
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2021). Fuzzy Logic. <https://plato.stanford.edu/entries/logic-fuzzy/>.
- Trifunović, D. (2021). “Cybersecurity – virtual space as an area for covert terrorist activities of radical islamists”. *TEME*, XLV (no. 1, January-March 2021), 95-109. <https://doi.org/10.22190/TEME201119006T>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE – TECHNOLOGICAL, SECURITY AND LEGAL ASPECTS

Summary: *Artificial intelligence as a new fast-growing technology of the 21st century brings us many new opportunities, but also poses some new challenges. In the technological sense, artificial intelligence represents software that has advanced capabilities for rapid analysis of huge amounts of data and that can be trained to not only make decisions independently, based on pre-set parameters, but also to implement them into action, either exclusively through software or applied to hardware equipment of different types. Therefore, artificial intelligence cannot be defined uniquely, but we can see and classify it in different ways, according to the different angles from which we observe its development and application. However, one should take into account its shortcomings and the possibility of errors that the use of this new technology can lead to. On the security side, artificial intelligence also brings us numerous new opportunities, but also new risks, which we must be aware of. These can be risks arising from the very use of artificial intelligence, which in certain cases can turn from an advantage into a weak point of the systems in which it is applied. The improvement of the security sector through the use of these new software tools is reflected, among other things, in speeding up the flow and increasing the accuracy of information, as well as in lowering the costs of numerous bureaucratic and logistical activities within the army, police or border police. However, the advantages of artificial intelligence are currently most evident in the field of cyber security. From the legal point of view, artificial intelligence brings us mostly only numerous challenges, given that it is a technology, a human creation, which is able to independently, if we allowed it, to make decisions and take actions, which sets a precedent in human history. However, it is necessary to find a balance between regulation and rapid development, and not allow the fear that new technologies inevitably bring when we do not know them, to affect the real use and the further growth and development of the opportunities provided by a technology as powerful as artificial intelligence.*

Keywords: artificial intelligence, technology, security, law

Nenad V. Kovačević*
<https://orcid.org/0000-0002-0840-0063>
Branko M. Nikolić**
<https://orcid.org/0009-0002-0867-3210>
Antonio A. Mak***
<https://orcid.org/0009-0004-3670-0436>

UDK: 343.9.02(497.11)
DOI: 10.5937/MegRev2402109K
Originalni naučni rad
Primljen 15.08.2024.
Odobren 17.11.2024.

JEDAN PRISTUP ODREĐENJU UTICAJA ORGANIZOVANOG KRIMINALA PO BEZBEDNOST REPUBLIKE SRBIJE****

Sažetak: Bezbednost je danas ključna funkcija u razvoju svakog društva. Posmatrano sa naučnog stanovišta bezbednost treba da nam da odgovore kada su u pitanju izazovi, rizici i pretnje koji utiču na razvoj savremenog sveta, prevashodno kao zajednice. Svakim danom se usavršavaju i usložnjavaju uslovi za očuvanje ljudske egzistencije, a time se povećava i strah od neizvesnosti, i nemogućnosti predikcije nesmetanog funkcionisanja svih segmenata društva. Organizovani kriminal predstavlja kompleksan bezbednosni izazov, rizik i pretnju, jer u sebi inkorporira više mera, radnji i aktivnosti kojima se primarno krši legislativa, i stvaraju se dugoročne negativne posledice za sve sfere društva. Težine posledica po vrednosti društva determinišu organizovani kriminal kao izazov, rizik ili pretnju. Polazna osnova rada je pojmovno-kategorijalna distinkcija između bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, odnosno njegovog uticaja po bezbednost Republike Srbije. Rad daje teorijski osvrt na organizovani kriminal kao svojevrsan društveni fenomen, i to kroz komparaciju administrativnih i akademskih definicija. Rezultati rada su dobijeni kroz istraživanje koje je realizovano sa ciljem definisanja modela upravljanja razvojem sposobnosti sistema odbrane. Na osnovu ovih rezultata posledično je dobijen i odgovor na pitanje: „Da li je organizovani kriminal jedan od najznačajnijih izazova, rizika ili pretnji bezbednosti Republike Srbije?“, odnosno definisan je uticaj organizovanog kriminala po bezbednost Republike Srbije.

Ključne reči: organizovani kriminal, uticaj, bezbednost, pretnja.

---

* Docent, Vojna akademija, Univerzitet odbrane u Beogradu, Srbija.
E-mail: inz.84kula@gmail.com

** Asistent, Vojna akademija, Univerzitet odbrane u Beogradu, Srbija
E-mail: nikolicmbranko@gmail.com

*** Ministarstvo odbrane, Beograd, Srbija.
E-mail: antoniomak3@gmail.com

**** Naučni rad je rezultat istraživanja u naučnoistraživačkom projektu koji je finansiralo Ministarstvo odbrane Republike Srbije, pod brojem: VA-DH/1/22-24 i nazivom "Model upravljanja razvojem sposobnosti sistema odbrane".

1. UVOD

Globalizacija se može predstaviti kao skup integrativnih procesa koji su sve izraženiji i koji dovode do stalnog jačanja međuzavisnosti između država i poslovnih subjekata, a samim time, posledično, utiču i na sferu bezbednosti. Ovaj proces, koji konstantno i neumoljivo teče ima svoje pozitivne, ali i negativne strane koji imaju refleksije i reperkusije na svakodnevni život kako običnog građana tako i zajednice kojoj pripada. Organizovani kriminal je jedan od eklatantnih primera nus pojava globalizacije, koji predstavlja pretnju tekovinama savremene civilizacije. Pored toga organizovani kriminal je istovremeno i pretnja bezbednosti i privrednom razvoju na planetarnom nivou. Varijetet delatnosti organizovanog kriminala i njegov permanentan rast širom sveta bili su pokretač mnogih nacionalnih i međunarodnih bezbednosnih procesa, odnosno aktivnosti.

Karakteristike organizovanog kriminala su različiti oblici ispoljavanja i sve veća prisutnost i infiltracija u raznim oblastima savremenog društva. Korišćenjem evidentnih nepovoljnih kretanja u društveno-političkoj i ekonomskoj sferi, te u drugim područjima, uzrokuje različite izvore nesigurnosti u jednom društvu. Narastajuća internacionalizacija organizovanog kriminala dovodi do ozbiljnih implikacija u međusobnoj saradnji država. Jedna od glavnih karakteristika organizovanog kriminala je njegova sposobnost da maksimalno iskoristi sve nepreciznosti i nedorečenosti zakonskih propisa i praznine koje su nastale nefunkcionisanjem pravne države. Veštim prilagođavanjem, visokosofisticirane kriminalne organizacije postupno trasiraju put ka pojedinim državnim i drugim predstavnicima u cilju potrebne zaštite, kako bi kroz izbegavanje i povrede zakona rapidno jačale svoju ekonomsku moć.

Poznata je činjenica da se u te procese obavezno nastoje involvirati predstavnici organa vlasti i drugih zainteresovanih institucija raznim vidovima korupcije, kako bi se obezbedile izvesne koncesije ili prećutna saglasnost za vršenje kriminalnih aktivnosti. Kroz takav oblik odnosa između šefova kriminalnih organizacija i predstavnika vlasti, raste moć i ugled nosilaca kriminala, smatrajući da su „novac i bogatstvo“ jedno od glavnih „sredstava ugleda“, odnosno poštovanja u društvu, ali „niko ne pita za način kako je to bogatstvo stečeno“. Sa posedovanjem takve moći njima se otvara mogućnost za razne oblike pritisaka na zvanične predstavnike vlasti, primarno na bezbednosne i zaštitne mehanizme države (policija, pravosuđe, finansijske institucije i njihovi inspekcijski organi ...).¹

Jačanjem ekonomske moći i delovanjem na određenim oblastima i teritorijama, kriminalne organizacije sve više ulaze u područje primene raznih oblika nasilja i korupcije, a osnovni cilj je da se ne stvaraju prepreke u legalizaciji

---

¹ Masleša, R. (2001). *Teorije i sistemi sigurnosti*, Magistrat, Sarajevo, 691

nezakonito stečenog profita. Nije retka pojava da je teško razlikovati neke legalne organizacije od pojedinih oblika organizovanog kriminaliteta. Rastuća politička i ekonomska moć nosilaca organizovanog kriminala u znatnoj meri se zasniva na njihovoj komunikaciji, ili preciznije rečeno zaštitna sprega koju imaju sa pojedinim organima države, odnosno njihovim predstavnicima, političkim partijama, drugim privrednim i vanprivrednim institucijama, ili pak pojedincima, pri čemu je korupcija osnovno sredstvo koje prati razvoj organizovanog kriminala.²

U radu je analiziran organizovani kriminal iz teoretskog aspekta na osnovu težine posledica koje predstavlja po bezbednost Republike Srbije. U tu svrhu, na nivou naučne deskripcije, a na osnovu rezultata istraživanja došlo se do odgovora na istraživačko pitanje: „*Da li je organizovani kriminal jedna od najznačajnijih izazova, rizika ili pretnji bezbednosti Republike Srbije?*”. Odgovor na istraživačko pitanje definiše uticaj organizovanog kriminala po bezbednost Republike Srbije. Sledstveno tome stvara se mogućnost za definisanje procesa, odnosno ažuriranja postojećih legislativnih i stratezijskih dokumenata koji regulišu borbu protiv organizovanog kriminala.

2. TEORIJSKE OSNOVE ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Kao specifična negativna društvena pojava, organizovani kriminal može predstavljati unutrašnji neoružani oblik ugrožavanja bezbednosti. Organizovani kriminal podrazumeva postojanje kriminalne organizacije koja ima više od dva člana, s ciljem trajnijeg vršenja krivičnih dela radi ostvarivanja koristi i odgovarajućeg uticaja, s tim što takva vrsta organizacije, s ciljem da opstane treba koristiti nasilje ili neka druga sredstva i metode zastrašivanja ili da uspostavi odgovarajuću spregu sa državnim, ekonomskim, političkim i finansijskim činionicima društva, bilo korupcijom, iznudom, ucenom ili na neki drugi način.³

Primarni razlog bavljenja organizovanim kriminalom je sticanje novca i moći, odnosno želja za vaninstitucionalnim, vanpravnim, vanetičkim i drugim uticajima na državu i politiku, to jest sticanje položaja i uticaja u društvu koje ne mogu da se steknu učešćem u normalnim demokratskim procesima. Definicija organizovanog kriminaliteta⁴ menjala se kroz istoriju, ali je zapravo njena suština ostala

² Ignjatović, Đ., Škulić, M. (2012). *Organizovani kriminalitet*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet, Beograd, 57

³ Bošković, M. (2003). *Transnacionalni organizovani krimanlitet*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 24

⁴ Pojmovi kriminal i kriminalitet su sinonimi, s time da je koren reči isti i preuzet je iz anglo-saksonskog govornog područja, konkretno od reči "crime" što znači zločin. Ovde je bitno navesti da se pojam kriminal koristi u administrativne, a pojam/termin kriminalitet isključivo u akadamske svrhe.

ista – aktivnost kriminalnih grupa ili organizacija čiji je cilj nelegalno obavljanje poslova, to jest vršenje krivičnih dela zbog sticanja profita ili prevlasti u određenim oblastima društvenog života.

Veliki broj stranih autora bavi se ovim pojmom i fenomenom. Osnovnu definiciju dao je Majkl Malc (engl. Michael Malz) prema kojoj: „kriminalne i druge nezakonite aktivnosti velikih, trajnih, multi ekonomskih organizacija koje su osnovane pre svega u kriminalne svrhe, uz rešenost da koriste korupciju i nasilje u svojim aktivnostima.”⁵ Eliot Mejbl (engl. Eliot Mabel) smatra da: „organizovani kriminalitet u svom sadržaju pored planiranja, organizovanja, podele zadataka, odgovornosti i discipline unutar kriminalne organizacije čiji je cilj ostvarivanje dobiti, obuhvata i određenu vezu sa državom i pojedinim njenim organima u vidu saradnje organa koji primenjuju zakon sa onima koji ga ne poštuju i žele da ga izigraju.”⁶ Majkl Rekles (engl. Michael Rackles) smatra da je: „organizovani kriminal čvrsta i strukturisana forma kriminalnog ponašanja sa sasvim određenom poslovnom organizacijom čija se struktura izražava u sindikatima i ostalim hijerarhijski organizovanim oblicima kriminalnog sveta.”⁷

Ne ulazeći u pojedinosti da li su izneta neposredno ili pod uticajem pojedinih stranih autora, stanovišta domaćih autora većinom ukazuju da je uz sve poteškoće u pogledu određenja organizovanog kriminala, za njegovo manifestovanje neophodna veza sa državom i njenim predstavnicima, odnosno ostvarivanje određenog uticaja u političkim i privrednim strukturama. U kojoj će meri imati uspeh u toj sprezi, u kom obimu i u kojim strukturama će svoj uticaj ostvariti, prevashodno zavisi od sposobnosti njegovih kadrova i kapaciteta korišćenja povoljnih uslova u društveno-političkim i ekonomskim odnosima zemlje sa jedne, a odlučnosti i efikasnosti države i njenih predstavnika da mu se suprotstave, sa druge strane.

„Organizovani kriminalitet je negativna sprega interesa profesionalnih kriminalaca, podređenih policajaca i korumpiranih političara, koja sprega se u savremeno doba, pretvorila u posebno kriminalno preduzeće, koje nelegalnim aktivnostima stvara profite koji prevazilaze zarade mnogih snažnih korporacija i nacionalne dohotke većine država.”⁸ Ignjatović definiše organizovani kriminal kao: „vrstu imovinskog kriminaliteta, koji karakteriše postojanje kriminalne organizacije koja obavlja kontinuiranu privrednu delatnost koristeći pri tom nasilje i korupciju nosilaca vlasti.”⁹ Stojanović organizovani kriminal definiše kao: „strukturu koja

⁵ Maltz, M. (1990), *Measuring the Effectiveness of Organized Crime Control Efforts*, The Office of International Criminal Justice, Chicago, 24

⁶ Eliot, M. (1962). *Kriminal u modernom društvu*, Svjetlost, Sarajevo, 114

⁷ Bošković, M. (1999). *Kriminološki leksikon*, Matica Srpska, Novi Sad, 21

⁸ Kokolj, M. (1996). *Organizovani kriminalitet i korupcija*, Zbornik radova sa naučnog skupa Srpsko udruženje za krivično pravo, Kopaonik, 43

⁹ Ignjatović, Đ, Škulić, M. (2012). *Op. cit.*, 28

obuhvata duge forme kriminaliteta ili iskorišćava različite sektore i sfere ilegalne ekonomije, infiltrirajući se u privredni, pa i u političko-administrativni svet.”¹⁰

Bošković smatra da: „Organizovani kriminal predstavlja dobro organizovanu kriminalnu organizaciju, sa strogom hijerarhijom, disciplinom, lojalnošću, odgovornošću i podelom zadataka, čiji je cilj ostvarivanje što većeg profita i legalizacija nezakonito stečene imovine, zahvaljujući postignutom stepenu društvenog ugleda, bilo na osnovu prodora u strukture vlasti ili uspostavljenih veza sa organima vlasti, državnim organima, legalnim poslovnim privrednim subjektima i uticajnim političkim partijama i strankama.”¹¹

Vidovi organizovanog kriminala su brojni: organizovani ekonomski korporacijski kriminalitet i kriminalitet belog okovratnika; organizovani kriminalitet zloupotrebe vlasti; organizovani kriminalitet u vezi sa oružjem i municijom; vojni kriminalitet; organizovani kriminalitet sa radioaktivnim materijalima; organizovani kriminalitet u vezi sa skupocenostima i nakitom; organizovani kriminalitet u vezi sa falsifikovanjem novca i hartija od vrednosti; organizovana prostitucija i trgovina belim robljem; nedozvoljena trgovina automobilima („auto-mafija”); organizovani kriminalitet u vezi sa iznudama (reket) i drugo.¹² Najčešće su ovi vidovi organizovanog kriminala međusobno povezani, isprepletani i u direktnoj ili indirektnoj kauzalnoj vezi.

Najzastupljenija podela uzroka organizovanog kriminala je na objektivne i subjektivne. Pod objektivnim uzrocima podrazumevaju se objektivni problem, nepravde i frustrirajuće anomalije u ekonomskoj bazi i političkoj nadgradnji društva. Ovi uzroci za posledicu imaju stvaranje društvene klime koja se ogleda u slabljenju autoriteta državne vlasti, u kojoj pojedinci ili društvene grupe ne mogu da nađu svoje mesto, što neminovno dovodi do gubljenja poverenja u politički sistem i društvene vrednosti. Subjektivni uzroci nastaju zbog ili iz objektivnih uzroka organizovanog kriminala.¹³ Prema Šikmanu uzroci kriminaliteta u zavisnosti od razvijenosti zemalja mogu biti ekonomski, socijalni i politički, što je prikazano u Tabeli 1.¹⁴

Organizovani kriminal u sve većoj meri poprima međunarodne dimenzije i utiče na bezbednost i stabilnost države spolja. Promenama organizovanog kriminala na početku XXI veka smatraju se: organizovanje tradicionalnih kriminalnih aktivnosti na globalnom nivou; povećan stepen transnacionalnih veza i oblika saradnje između

¹⁰ Stojanović, Z. (1990). *Organizovane forme kriminaliteta*, Bezbednost i društvena samozaštita, Beograd, 62

¹¹ Bošković, M. (2003). *Op. cit.*, 29

¹² Stajić, Lj. (2013). *Osnovi sistema bezbednosti*, Pravni fakultet, Novi Sad, 121-122

¹³ Bjelajac, Ž. (2013). *Organizovani kriminalitet*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 83

¹⁴ Šikman, M. (2009). *Kriminološki aspekti organizovanog kriminaliteta*, Defendologija, Beograd, 85

kriminalnih organizacija i višestruko uvećanje moći transnacionalnih kriminalnih organizacija u tolikoj meri da mogu da utiču na: bezbednost država, potkopavanje demokratskih institucija, usporenje ekonomskog rasta država i drugo.¹⁵

Tabela 1: Uzroci koji pogoduju nastanku organizovanog kriminala¹⁶

Uzroci	Razvijene zemlje	Nerazvijene zemlje
Ekonomski uzroci	• stvaranje slobodnih tržišta ponude i potražnje; • formiranje zajedničkih ekonomskih tržišta; • jačanje transnacionalnih kompanija; • uzurpiranje legalnih poslova za nelegalne aktivnosti.	• transformacija ekonomskog sistema; • vlasnička transformacija; • ispoljavanje određenih vidova „sive ekonomije“; • postojanje ekonomskih kriza koje dovode do pojave „crnog tržišta“.
Socijalni uzroci	• društvene promene u svim sferama društvenog života; • prisustvo i delovanje iseljeničkih zajednica; • stalna urbanizacija; • mobilnost (povećano kretanje) ljudi.	• socijalne protivrečnosti u društvu; • socijalna nestabilnost; • otuđenost, siromaštvo i izolovanost pojedinaca i društvenih grupa; • pad društvenog standarda; • druge društvene anomalije.
Politički uzroci	• globalne političke promene; • težnja uspostavljanja jedinstvenog političkog modela; • sprovođenje reformi u nacionalnim političkim sistemima i zajedničkim institucijama.	• nedemokratsko ustavno uređenje; • nefunkcionalnost društvenih institucija; • odlaganje sprovođenja političkih reformi; • politička nestabilnost; • produbljivanje unutrašnjih političkih kriza.

Postoje razni oblici ispoljavanja organizovanog kriminala kako na i unutrašnjem, tako i na međunarodnom planu: a) oblik organizovanja (organizacija, grupa, banda, udruženje i sl.); b) postavljeni ciljevi (stalni finansijski dohodak, prihod, profit, političke pretenzije...), metoda delovanja (korupcija, iznuda, nasilje, zastrašivanje); c) unutrašnja organizacija (hijerarhija, zakon čutanja, disciplina) i d) kvaliteta uspostavljenih veza (državni organi, organi vlasti, političke partije i stranke, privredni i finansijski subjekti). Međunarodni organizovani kriminal može biti nosilac više različitih oblika kriminaliteta kojima se direktno ili indirektno ugrožava bezbednost više država. Mnogi ga smatraju ozbiljnom opasnošću i pretnjom po funkcionisanje pravne države i po razvoj demokratije na međunarodnom nivou, odnosno pretnjom međunarodnom miru i stabilnosti.

¹⁵ Stajć, Lj. (2013). *Op. cit.*, 189-190

¹⁶ *Ibidem.*

Prema Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu Strategija) organizovani kriminal predstavlja: „predstavlja jednu od najznačajnijih pretnji bezbednosti Republike Srbije, posebno kada se ima u vidu intenzitet ispoljavanja i njegov transnacionalni karakter. Najzastupljeniji su sledeći oblici organizovanog kriminalnog delovanja: proizvodnja i krijumčarenje psihoaktivnih kontrolisanih supstanci, krijumčarenje i trgovina vatrenim oružjem, krijumčarenje ljudi i ilegalne migracije, privredni i finansijski kriminal u vidu nedozvoljene proizvodnje i trgovine akciznim proizvodima i pranja novca, korupcija, kao i drugi manje zastupljeni oblici. S tim u vezi, posebnu bezbednosnu pretnju predstavljaju aktivnosti kriminalnih grupacija na jugu Republike Srbije, pre svega zbog njihove povezanosti sa nosiocima terorističkih, ekstremističkih i separatističkih aktivnosti.”¹⁷

3. BEZBEDNOSNI IZAZOVI, RIZICI I PRETNJE

Bezbednost je danas ključna funkcija u razvoju svakog društva. Svakim danom se usavršavaju i usložnjavaju uslovi za očuvanje ljudske egzistencije, a time se povećava i strah od neizvesnosti, kao i nesmetanog funkcionisanja segmenata društva.¹⁸ Bezbednost u savremenom dobu sa organizacionog aspekta može se analitički tumačiti kroz zasebne koherentne celine: saznavno (teorije), vertikalno (sektori: vojni, politički socijetalni, ekonomski i ekološki) i horizontalno (nivoi: individualni, nacionalni regionalni i globalni).¹⁹ Osnovni pojmovi gramatike bezbednosti su: opasnost (ono što ugrožava), referentni objekat bezbednosti (ono što je ugroženo) i sredstva i mere bezbednosti (način na koji se štiti).²⁰

Pojam *izazov* obuhvata pojave čija je štetnost i izvesnost najmanje verovatna, postojanje je destruktivno, ali u onim granicama tolerantne prihvatljivosti, jer ozbiljno ne ugrožava vitalne vrednosti. U budućnosti, izazov može uzrokovati ugrožavanje bezbednosti sa ozbiljnijim posledicama. Predstavlja najmanje štetan oblik opasnosti u sadržajno-posledičnom smislu, a u vremenskom smislu je najudaljenija opasnost od objekta bezbednosti (štićene vrednosti). Radi se o izglednoj fazi opasnosti koja može, ali ne mora biti realizovana i koja se sastoji u eventualnoj nameri njenog nosioca.²¹

Rizik se definiše kao skup različitih procesa, faktora i odnosa koji samostalno ili u interakciji mogu, ali ne moraju dovesti do posledica ugrožavanja referentnog objekta bezbednosti. Rizik se određuje kao skup različitih procesa, činioca i odnosa

¹⁷ *Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije*, (2020). Službeni vojni list, broj 2/2020, Beograd, 40-41

¹⁸ Mijalković, S., Popović, M. (2016). *Uvod u studije bezbednosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 83

¹⁹ Ejodus, F. (2012). *Međunarodna bezbednost: teorija, sektori i nivoi*, Službeni glasnik RS i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 33

²⁰ *Ibid*, 36

²¹ Bajagić, M. (2007). *Osnovi bezbednosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 130

koji samostalno ili u interakciji mogu, ali i ne moraju dovesti do posledica ugrožavanja referentnog objekta bezbednosti. Rizik sadrži veći stepen opasnosti u odnosu na izazov, veću verovatnoću nanošenja neke štete, njegovo neblagovremeno uočavanje se vrlo brzo pretvara u jasnu pretnju.²² Ozbiljan rizik za bezbednost, pored lokalnih sukoba, terorizma i organizovanog kriminala danas predstavljaju i ekološki problem, klimatske promene, zarazne bolesti i slično. Evidentno je da će skup ovih promena u budućnosti, po svojim razmerama, verovatnoći nastanka i posledicama, svakako prevazići „klasične” bezbednosne rizike, koji su prevashodno vezani za izvesnost oružanih sukoba između država, mada ni oni nisu isključeni.²³

Pretnja je svesna namera uzrokovanja štete pojedincu, zajednici ili materijalnom i kulturnom dobru da bi prinudila objekat pretnje da ispuni nametnuto ponašanje. Bezbednosna pretnja predstavlja sinonim oblika ugrožavanja bezbednosti. Konkretnija je pojava čije je nastupanje najmanje neizvesno pri čemu su štetni efekti najveći i nesporni. U savremenim državama, početkom XXI veka, a shodno promena u globalnom bezbednosnom okruženju došlo je do porasta pretnji kao što su: međunarodni terorizam i organizovani kriminal, proliferacija oružja za masovno uništavanje, masovna imigracija, pranje novca, ilegalna trgovina ljudima i robom koja podleže kontroli i slično. Navedene pretnje donose i promene u pogledu funkcionisanja sistema nacionalne bezbednosti, a to, prirodno usložnjava mehanizme za njihovu kontrolu. U takvim okolnostima subjekti bezbednosno-obaveštajnih sistema trebaju da se prilagode novonastaloj situaciji i da unaprede svoju efikasnost. Sa druge strane, to neminovno dovodi do potencijalne pretnje ravnoteži između efikasnosti sistema nacionalne bezbednosti i njegove demokratske i civilne kontrole.²⁴

Izazovi, rizici i pretnje bezbednosti Republike Srbije definisani su Strategijom. Navedeni dokument predstavlja ishodište za donošenje ostalih strategijsko-doktrinarnih i legislativnih dokumenata koji uređuju oblast nacionalne bezbednosti Republike Srbije. Rusko-ukrajinskim sukobom koji zapravo predstavlja „proksi” sukob NATO saveza i Ruske Federacije, odnosno NR Kine i IR Irana, došlo je do promena koncepta bezbednosti na globalnom nivou. Dokaz ove činjenice su zaključci sa poslednjeg NATO samita, održanog u Viljnusu od 11. do 12.07.2023. godine. Sledstveno tome, postoji potreba da se izvrši analiza stavova u Strategiji koji se odnose na opasnosti po bezbednost Republike Srbije, odnosno da se proverí lista izazova, rizika i pretnji shodno promenama u strategijskom okruženju Republike Srbije²⁵ i definišu oni najznačajniji.

²² Mijalkovski, M., Đorđević, I. (2010). *Neuhvatljivost nacionalne moći*, Službeni glasnik RS, Beograd, 170

²³ Bajagić, M. (2007). *Op. cit.*, 130

²⁴ Lazić, R. (2014). *Kontrola službi bezbednosti u Srbiji*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 13.

²⁵ Kovačević, N., Komazec, N., Mak, A. (2023). Analysis of the Impact and Actuality of Challenges, Risks and Threats to the Security of the Republic of Serbia, *Kultura polisa*, 20 (3), 149

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživački metod koji je primenjen u radu je kombinacija više metoda, i to metode razgovora (tehnika anketiranja), i statistička metoda, s tim da je u proces istraživanja bilo neminovno implementirati metode ekspertskih ocena, analize i sinteze, i indukcije i dedukcije. Ceo proces istraživanja prepliće ovih pet metoda, a osnovno pitanje je potvrđivanje stava iz Strategije u vezi sa definisanjem organizovanog kriminala iz aspekta bezbednosne pretnje. Cilj primene metode razgovora i statističke metode je utvrđivanje dominantnih stavova iz predmeta istraživanja rada, kao i sumiranje postojećih informacija o predmetu istraživanja, a da se istovremeno izbegne diskrepanca u mišljenju eksperata. Istraživački pristup koji je primenjivan inkorporira tri faze: (1) planiranje istraživanja, (2) sprovođenje istraživanja i (3) analiza rezultata istraživanja. U nastavku rada elaborirane su navedene faze procesa istraživanja.

4.1. Planiranje istraživanja

Radi planiranja istraživanja definisan je istraživački protokol, koji sadrži sledeće elemente: cilj istraživanja; istraživačko pitanje; formiranje ekspertske grupe; definisanje istraživačkog alata – anketnog upitnika; ekstrahovanje podataka i sinteza ekstrahovanih podataka.

Cilj istraživanja je da se na nivou naučne deskripcije izvrši analiza mišljenja dobijenih od strane eksperata u vezi sa definisanjem organizovanog kriminala, odnosno potvrđivanja stava u Strategiji u vezi sa organizovanim kriminalom. Realizacija definisanog cilja istraživanja ostvaruje se odgovorom na istraživačko pitanje: „*Da li je organizovani kriminal jedna od najznačajnijih izazova, rizika ili pretnji bezbednosti Republike Srbije?*“

Formiranje ekspertske grupe je izvršeno kroz nekoliko faza: određivanje veličine ekspertske grupe, izbor i ocenjivanje kompetencije eksperata i definisanje saglasnosti ekspertskih ocena. Usled obimnosti postupka formiranje ekspertske grupe, ovde će biti prikazan sa kratak pregled realizacija prethodno navedenih faza. Za potrebe istraživanja kao eksperti²⁶ odabrani su: penzionisani i aktivni pripadnici vojnih i civilnih službi bezbednosti, kao i pripadnici akademske zajednice čija je sfera interesovanja organizovani kriminal. Budući da se radi o populaciji nepoznate veličine *određivanje veličine ekspertske grupe* je urađeno prema

²⁶ Ekspert (lat. expertus – stručnjak, znalac, veštak ili lat. experiri – iskusiti) je specijalista u konkretnoj predmetnoj oblasti ili oblasti upravljanja koji: ima neophodno znanje i iskustvo; u okviru svoje kompetencije može dati ocenu objekta ekspertize; poznaje tehnologije primenjene u svojoj predmetnoj oblasti; sposoban je da oceni mogućnost primene u konkretnoj upravljačkoj situaciji i da da odgovarajuće preporuke i zaključke; i odgovoran je za date preporuke i zaključke. Prema: Milićević, M. (2014). *Ekspertska ocenjivanje*, Medija centar „Odbrana“, Beograd, 2

ranije publikovanom modelu²⁷, prema navedenom modelu minimalna veličina ekspertske grupe je **16**. Izbor eksperata je izvršen primenom metode „snežne lavine”²⁸, primenom ove metode određena je potencijalna grupa od **34** eksperata. Ocenjivanje kompetencije eksperata je izvršeno pomoću metode Dobrova i ruske metode.²⁹ Primenom navedenih metoda od 34 potencijalna eksperata, ocenom kompetencije je za eksperte izabrano **18** lica.

Anketni upitnik je sastojao iz dva dela, u prvom delu su eksperti uneli svoje lične podatke koji su bili neophodni za ocenjivanje njihove kompetencije³⁰ prema metodama Dobrova i ruske metode; dok su u drugom delu bila formulisana pitanja vezana za izazove, rizike i pretnje bezbednosti Republike Srbije.

Ekstrahovanje podataka je vršeno na osnovu odgovora na pitanja iz anketnog upitnika, a *sinteza ekstrahovanih podataka* je vršena primenom statističke metode, konkretno pozicionih srednjih vrednosti, uz prethodnu obavljenju analizu saglasnosti ekspertskih ocena (mišljenja).

4.2. Sprovođenje istraživanja

Nakon definisanja ekspertske grupe (veličine i kompetencije) i izrade anketnog upitnika sprovedeno je anketiranje. Anketiranje je sprovedeno elektronski putem na taj način što su eksperti putem elektronske pošte dobili anketni upitnik, i isti popunjen vratili istraživaču. Nakon dobijanja ekspertskih ocena izvršena je analiza njihove saglasnosti primenom hi-kvadrat testa (χ^2). Ovde je bitno istaći da se pomoću hi-kvadrat testom ne meri veličina korelacije, već isključivo verovatnoća korelacije mišljenja eksperata, odnosno ako je hi-kvadrat test statistički značajan i korelacija je statistički značajna. Pošto je ustanovljeno da postoji korelacija ekspertskih ocena, izvršena je njihova analiza primenom pozicione srednje vrednosti-modusa, a potom je izveden zaključak.

4.3. Analiza rezultata istraživanja

Nakon dobijanja ekspertskih ocena izvršena je analiza njihove saglasnosti primenom hi-kvadrat testa (χ^2). Ovde je bitno istaći da se pomoću hi-kvadrat testom ne meri veličina korelacije, već isključivo verovatnoća korelacije mišljenja eksperata, odnosno ako je hi-kvadrat test statistički značajan i korelacija je statistički značajna. Pošto je ustanovljeno da postoji korelacija ekspertskih ocena, izvršena je njihova analiza primenom pozicione srednje vrednosti-modusa, a potom je

²⁷ Kovačević, N. (2021). *Model procene rizika upotrebe pontonirskih jedinica u vanrednim situacijama*, doktorska disertacija, Vojna akademija, Univerzitet odbrane u Beogradu, Beograd, 113-117

²⁸ Miličević, M. (2014). *Op. cit.*, 86-87

²⁹ Kovačević, N. (2021). *Op. cit.*, 119-121

³⁰ Opširnije u: Miličević, M. (2014). *Op. cit.*, 96-97

izveden zaključak – P od 1%).³¹ S obzirom na to da je proračunata vrednost hi-kvadrata manja od granične vrednosti, potvrđena je nulta hipoteza, odnosno da ne postoji statistički značajno odstupanje teoretskih od stvarnih frekvencija ocena eksperata. Navedeno predstavlja kvanitativnu obradu ekspertskih ocena.

Nakon kvantitativne analize urađena je kvalitativna analiza ekspertskih ocena. Sa stanovišta odgovora na istraživačko pitanje najznačajnija su bila dva pitanja u anketnom upitniku. Prvo „Kako definišete organizovani kriminal sa stanovišta uticaja na bezbednost Republike Srbije?” eksperti su imali mogućnost četiri odgovora: a) kao izazov, b) kao rizik, c) kao pretnju i d) bez uticaja. Primenom modusa ustanovljeno je da je organizovani kriminal kao pretnju prepoznalo 15, a kao rizik 3 eksperta. Drugo „Kako bi ste rangirali značajnost uticaja organizovanog kriminala (kao izazova, rizika ili pretnje-u zavisnosti od prethodnog odgovora) na bezbednost Republike Srbije?” eksperti su imali mogućnost pet odgovora: a) beznačajan, b) malo značajan, c) značajan, d) veoma značajan i e) najznačajniji. Primenom modusa ustanovljeno je da je organizovani kriminal sa aspekta značajnosti 16 eksperta prepoznala kao veoma značajan, a da je 2 eksperta organizovani kriminal ocenilo kao najznačajni rizik/pretnju bezbednosti Republike Srbije.

5. ZAKLJUČAK

Savremeni organizovani kriminal jeste konstantna pretnja po nacionalnu bezbednost. Kao odgovor na tu činjenicu trebaju biti: intenzivan kriminalističko-obaveštajni rad; kontinuirana i koordinirana saradnja bezbednosnih i obaveštajnih službi i aktivnosti ka daljem unapređenju te saradnje u cilju stvaranja efikasnijeg sistema zasnovanom na novim saznanjima i iskustvima, kako nacionalnih tako i stranih subjekata u borbi protiv organizovanog kriminala; i razmena informacija i unapređenje informacionih sistema između kojih ne postoji zadovoljavajuća koordinacija.³²

Na planu prevencije organizovanog kriminala veoma je važna saradnja između država. Tu, svakako, u procesu osujećivanja takvih „globalnih pojava” značajno mesto pripada nacionalnim službama bezbednosti. Pretnje bezbednosti država danas su se suštinski promenile. Iz tih razloga neophodno je da se menjaju i pokretačke sile, oblici procedure, dimenzije i mehanizmi operativnih procesa zaštite bezbednosti.

Razvijanje nacionalnih kapaciteta i potencijala Republike Srbije za delotvornu borbu protiv svih oblika organizovanog kriminala, sa posebnim naglaskom na

³¹ Tablične vrednosti za χ^2 su prikazane u Dodatku H – Granične vrednosti χ^2 , Petz, B. (1997). *Osnovi statističke metode za nematematičare*, 5. izdanje, Naklada Slap, Zagreb, 369

³² Bjelajac, Ž. (2013). *Op. cit.*, 400

suzbijanje korupcije i onemogućavanje povezivanja kriminalnih struktura sa strukturama državne vlasti, predstavlja ključni uslov za suprotstavljanje ovom negativnom fenomenu. Donošenjem i implementacijom Nacionalne strategije za borbu protiv organizovanog kriminala, Vlada Republike Srbije potvrdila je da organizovani kriminal predstavlja najopasniju i najkompleksniju vrstu kriminala. Navedena nacionalna strategija ima za cilj da se na osnovu opisa i analize legislativnog, institucionalnog i operativnog okvira borbe protiv organizovanog kriminala daju preporuke za unapređenje postojećeg sistema.

U radu su na prezentovane distinkcije i korelacije među pojmovima izazova, rizika i pretnji bezbednosti. Takođe prezentovan je organizovanog kriminala sa akademskog (definicije stranih i domaćih autora i ocene eksperata) i administrativnog stanovišta (Strategija), odnosno dokazane su sličnosti ili identičnosti sudova³³ navedenih stanovišta. Međutim, težište u radu je bilo na definisanju organizovanog kriminala kao opasnosti po bezbednost Republike Srbije, odnosno na osnovu težina posledica po bezbednost Republike Srbije kao izazova, rizika ili pretnje. Na osnovu rezultata sprovedenog istraživanja nedvosmisleno je dokazana identičnost u pogledu definisanja organizovanog kriminala kao jedne od najznačajnijih pretnji bezbednosti Republike Srbije. Sledstveno tome definisan je i uticaj organizovanog kriminala po bezbednost Republike Srbije, odnosno po bezbednost njenih konstituenata kao države.

Literatura

- Bajagić, M. (2007). *Osnovi bezbednosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
- Bjelajac, Ž. (2013). *Organizovani kriminalitet*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad
- Bošković, M. (1999). *Kriminološki leksikon*, Matica Srpska, Novi Sad
- Bošković, M. (2003). *Transnacionalni organizovani kriminalitet*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
- Ejodus, F. (2012). *Međunarodna bezbednost: teorija, sektori i nivoi*, Sl. glasnik RS i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd
- Eliot, M. (1962). *Kriminal u modernom društvu*, Svjetlost, Sarajevo
- Ignjatović, Đ, Škulić, M. (2012). *Organizovani kriminalitet*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet, Beograd
- Kokolj, M. (1996). *Organizovani kriminalitet i korupcija*, Zbornik radova sa naučnog skupa Srpskog udruženja za krivično pravo, Kopaonik

³³ „Sud je komunikabilna veza pojmova kojom se nešto tvrdi, i koja može biti istinita ili lažna.“ Mihajlo Marković; u: Milosavljević, S, Radosavljević, I. (2003). *Osnovi metodologije političkih nauka*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Sl. glasnik RS, Beograd, 158

- Kovačević, N. (2021). *Model procene rizika upotrebe pontonirskih jedinica u vanrednim situacijama*, doktorska disertacija, Vojna akademija, Univerzitet odbrane u Beogradu, Beograd
- Kovačević, N., Komazec, N., Mak, A. (2023). Analysis of the Impact and Actuality of Challenges, Risks and Threats to the Security of the Republic of Serbia, *Kultura polisa*, 20 (3), 146-161
- Lazić, R. (2014). *Kontrola službi bezbednosti u Srbiji*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
- Maltz, M. (1990). *Measuring the Effectiveness of Organized Crime Control Efforts*, The Office of International Criminal Justice, Chicago
- Masleša, R. (2001). *Teorije i sistemi sigurnosti*, Magistrat, Sarajevo
- Mijalković, S., Popović, M. (2016). *Uvod u studije bezbednosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
- Mijalkovski M., Đorđević, I. (2010). *Neuhvatljivost nacionalne moći*, Sl. glasnik RS, Beograd
- Milićević, M. (2014). *Ekspertsko ocenjivanje*, Medija centar „Odbrana“, Beograd
- Milosavljević, S, Radosavljević, I. (2003). *Osnovi metodologije političkih nauka*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Sl. glasnik RS, Beograd
- Petz, B. (1997). *Osnovi statističke metode za nematematičare*, 5. izdanje, Naklada Slap, Zagreb
- Stajić, Lj. (2013). *Osnovi sistema bezbednosti*, Pravni fakultet, Novi Sad
- Stojanović, Z. (1990). *Organizovane forme kriminaliteta*, Bezbednost i društvena samozaštita, Beograd
- *Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije*, (2020). Službeni vojni list, broj 2/2020, Beograd
- Šikman, M. (2009). *Kriminološki aspekti organizovanog kriminaliteta*, Defendologija, Beograd

ONE APPROACH TO DETERMINING THE INFLUENCE OF ORGANIZED CRIME ON THE SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: *Today, security is a key function in the development of any society. Seen from a scientific point of view, security should give us answers when it comes to challenges, risks and threats that affect the development of the modern world, primarily as a community. The conditions for preserving human existence are improving and becoming more complicated every day, and thus the fear of uncertainty and the impossibility of predicting the smooth functioning of all segments of society is increasing. Organized crime represents a complex security challenge, risk and threat, because it incorporates several measures, actions and activities that primarily violate legislation, and create long-term negative consequences for all spheres of society. The severity of consequences for the value of society determines organized crime as a challenge, risk or threat that is, its impact on the security of the Republic of Serbia. The starting point of the work is the conceptual-categorical distinction between security challenges, risks and threats. The paper provides a theoretical overview of organized crime as a kind of social phenomenon, through a comparison of administrative and academic definitions. The results of the work were obtained through research that was carried out with the aim of defining a management model for the development of defense system capabilities. Based on these results, the answer to the question: „Is organized crime one of the most significant challenges, risks or threats to the security of the Republic of Serbia?” was obtained.*

Key words: *organized crime, influence, security, threat.*

SOCIJALNO BODOVANJE KAO MODEL DRUŠTVENE KONTROLE

Sažetak: *U radu se bavim analizom modela socijalnog bodovanja u Kini i njegovog uticaja na oblikovanje osećaja samopoštovanja i samopouzdanja kao načinom društvene kontrole. Cilj rada jeste da se ukaže na to da je kodiranje ljudskog ponašanja podloga za kreiranje društva kojim je lako upravljati i da bi takav model proizveo slične efekte i u Srbiji. S obzirom na to da model socijalnog bodovanja u Kini nije teritorijalno izolovan fenomen, već oblik društvene kontrole koji može poprimiti globalne razmere, važno je razumeti razloge ovakvog načina kreiranja društva. Analiziraću na koji način ovakav način bodovanja pojedinaca ima za cilj da od individua napravi kodove koje gube svoju individualnost jer se njihov oblik ponašanja kontroliše sistemom nagrade i kazni što izuzetno otežava zadovoljenje viših egzistencijalnih potreba. Smatram da ukoliko na ovaj način pristupimo analizi društva kontrole, problematizujemo i područje etike i morala što je nedvosmisleno povezano sa osećajem samopoštovanja i samopouzdanja kod pojedinaca.*

Ključne reči: *socijalno bodovanje, samopoštovanje, samopouzdanje, kontrola, etika*

---

* Doktorand na odseku za umetnost i medije Univerziteta Singidunum, Beograd, Srbija.
E-mail: dobricitamara@gmail.com

1. UVOD

Vlada Narodne Republike Kine je 2014. godine donela odluku o uvođenju sveobuhvatnog modela socijalnog bodovanja. Namera je bila da se kreira društvo u kom će individue, preduzeća i vlada funkcionisati jedinstveno koristeći prednosti moderne tehnologije i na taj način održavati stabilnost ekonomskog i društvenog sistema. Cilj je da se napravi jedinstvena baza podataka svakog pojedinaca na području Kine, kako bi na osnovu tih podataka navodni krivci bili kažnjavani a primereni građani nagrađivani. Zapravo, kineski model socijalnog bodovanja predstavlja bodovanje građana na osnovu njihovog društvenog i finansijskog ponašanja.¹

Inače, jedinstveni model kineskog socijalnog bodovanja koji se pojavio 2014. godine predstavlja proširenu verziju modela iz 2007. godine. Ključna razlika između ova dva modela bodovanja (rangiranja) je ta što se prvi model odnosi na manji broj aktivnosti koje su isključivo povezane sa novcem i regulisane bankarskim sistemom Kine, dok model socijalnog bodovanja iz 2017. godine predstavlja proširenu verziju rangiranja i kontrole ponašanja i obuhvata različita socijalna ponašanja. Novi model socijalnog bodovanja je regulisan na jedan centralizovan način, sa tendencijom da se lokalne vlade utrkuju koja će osmisliti bolji način kodiranja svojih građana i to u različitim oblastima i u okviru različitih društvenih institucija, kako bi impresionirali centralnu Vladu Kine.² Model socijalnog bodovanja podrazumeva beleženje i vrednovanje ponašanja pojedinaca unutar društvene zajednice. U pojedinim oblastima u Kini već su napravljeni brojni eksperimenti, pilot programi, kako bi se videlo kako ovaj model funkcioniše.³ Ljudi se boduju na osnovu izjava na internetu ili medijima, na osnovu toga da li su posetili bolesnu baku ili deku, boduju se na osnovu svojih navika. Ovakav vid vrednovanja ljudskog ponašanja, može se odraziti negativno na pojedince, u smislu smanjenog osećaja adekvatnog samopoštovanja i samopouzdanja. Naime, rezultati psihološkog istraživanja „Parenting style and self esteem“⁴ ukazuju da je za razvoj adekvatnog samopoštovanja važan prihvatajući stil roditeljstva koji podrazumeva uključenost roditelja ali i autonomiju adolescenata u donošenju odluka. S tim u vezi, možemo da zaključimo da svaki vid oblikovanja ponašanja koji ne podrazumeva autonomiju u odlučivanju, već se zasniva na spoljašnjim kriterijumima, kao što je to slučaj sa modelom socijalnog bodovanja, može da utiče negativno na razvoj osećaja samopoštovanja. Samopouzdana osoba je osoba koja veruje u svoje mogućnosti, postavlja i ostvaruje svoje ciljeve, zadovoljna je u

¹ Chozempra, M., Triolo, P., Sacks, S., 18-14 China's Social Credit System: A Mark of Progress or a Threat to Privacy, Peterson Institute for International Economics, 2018.,1-2

² Fei Shen, K., Social Credit System in China, Panorama: Insights into Asian and European Affairs 2, 2019., 21-22

³ Ibid. 26-27

⁴ Zakeri, H., Karimpour, M., Parenting Styles and Self-esteem, Procidia Social and Behavioral Science, 2011., 758-761

vlastitoj koži. Osobu sa nedostatkom samopouzdanja karakteriše osećaj nestabilnosti, često su anksiozne, podložne promenama raspoloženja pa samim tim i sugestibilnije, što znači da je njima lakše upravljati. Takođe, ove osobe imaju veću potrebu da kontrolišu druge, jer postoji direktna povezanost između niskog samopouzdanja i potrebe za kontrolom.⁵ Na osnovu navedenih istraživanja možemo da zaključimo da je odnos samopouzdanja i potrebe za kontrolom dvosmeran, u smislu da manjak samopouzdanja utiče na veću potrebu za kontrolom ali i da kontrolisani oblik upravljanja ponašanjem može da dovede do neadekvatnog razvoja samopouzdanja.

2. TEHNOCENTRIČNI I HUMANISTIČKI TEORIJSKI PRISTUP

S obzirom na to da kineski model socijalnog bodovanja podrazumeva i postojanje crnih listi, koje služe kako bi se svi oni koji ne poštuju pravila sistema⁶ prikazali očima javnosti i na taj način kažnjavali, sa idejom da bi takva vrsta izloženosti uticala na promenu njihovog ponašanja⁷, kao i da ovaj model podrazumeva kreiranje ponašanja na osnovu nagradi i kazni, ja sam se opredelila za jedan humanistički teorijski pristup u analizi ovakvog načina tretiranja čoveka. Naime, sam model socijalnog bodovanja, koristi ljudsko iskustvo kao besplatnu sirovinu koje se može pretvoriti u podatke o ponašanju. Mnogi od tih podataka postaju “prognostički proizvodi” i služe za tržište “budućih ponašanja”⁸ Veliki broj velikih korporacija žele da znaju kako ćemo se ponašati, dok druge koriste podatke o našem ponašanju kako bi kreirale neka naša nova ponašanja, dok je sama interpretacija podataka koji se na taj način dobijaju i kreiraju značajno tehnološki uslovljena.

Ako se pozovemo na teorijske postavke Vendi Hui Kyong Čun i Leva Manoviča, videćemo da su navike umrežavanja među korisnicima interneta tehnološki uslovljene i da utiču na kvalitet interpretacije podataka. Za razliku od ovih teoretičara, Henri Dzenkinson uvodi pojam kultura konvergencije kako bi se napravio otklon od tehnocentričnog poimanja promena koje donosi kompjuterska mreža. Henri Dzenkins smatra da se glavna promena ne dešava u sferi tehnologije i poruka, već u načinima na koje se one upotrebljavaju. Naime, kvalitet interpretacije podataka na internetu, pa i podataka koji se dobijaju socijalnim bodovanjem, nije uslovljen tehnologijom, nego ljudskim faktorom. Dakle, Dzenkinson manje govori o tehnologiji a više o ljudima i načinima njihovog učešća u proizvodnji i distribuciji medijskih sadržaja.⁹

⁵ M. Burger, J., Need for control and self-esteem, Efficacy, Agency, and Self-Esteem, ed. Michel H. Kernis, Boston: Springer, Ma, 1995., 217-233.

⁶ Chorzempa, 11.

⁷ Fei Shen, 26.

⁸ Zubov, Š., Doba nadzornog kapitalizma, 2020., 18

⁹ Kleut, J., (2016): Kultura konvergenice, pojam i kritike, *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, Књига XLI-1

Ono što Dženkinson dalje navodi je da se glavne promene ne dešavaju u sferi tehnologije i poruka već u načinima na koje se one upotrebljavaju i za njega su podjednako važna tri pojma: kultura konvergencije, kultura participacije i kultura spoznaje. Pod konvergencijom podrazumeva “kretanje sadržaja kroz mnogobrojne medijske platforme, saradnju među različitim medijskim industrijama, migratno ponašanje medijskih publika kaja će otići bezmalo svuda u potrazi za zabavom”.¹⁰ Prva odlika kulture konvergencije jeste da se intenzivira saradnja među članovima publike, odnosno da se aktivni delovi publike, fanovi, okupljaju oko medijskog proizvoda, razgovaraju o njemu i kreativno deluju stvarajući raznovrsne amaterske sadržaje na potkama originalnih materijala. Razmena informacija među fanovima posmatra se kao vid kolektivne spoznaje, dok dostavljanje informacija uvek podleže kolektivnoj proceni, osporavanju ili potvrđivanju.

Za razliku od Dženkinsa, Vendi Hui Kyong Chun govori o posebnoj logici programiranja. Predlaže drugi pristup i kaže da su naši mediji najvažniji kada se čini da uopšte nisu bitni, odnosno kada su prešli sa “novih” na uobičajene. Npr, pametni telefoni više ne oduševljavaju ali sve više struktuiraju i prate naše živote. Kroz navike novi mediji bivaju ugrađeni u naše živote i mi postajemo naše mašine: strimujemo, ažuriramo, šerujemo, lajkujemo, čuvamo itd. Čun kaže da novi mediji napreduju u ciklusima zastarelosti i obnavljanja, dok je teorijsko ispitivanje pojave softvera vodeća metafora za naš neoliberalni svet. Čun tvrdi da su ovi ciklusi zastarelost obnavljanje delom rezultat načina na koji novi mediji inkapsuliraju logiku programiranja. Novi mediji umnožavaju “programirane vizije” koje nastoje da oblikuju i predvide čak i otelotvore budućnost zasnovanu na prošlosti. Čun tvrdi da bi jasnoća koju softver nudi kao metafora trebalo da nas natera da zastanemo, jer softver takodje izaziva dubok osećaj neznanja, jer ko zna šta se krije iza objekata na koje kliknemo i kojima manipulišemo. Kombinacija onoga što se može i ne može videti, poznatog i nepoznatog, odvajanje interfejsa od algoritma i softvera od hardvera čini ga dobrom metaforom za sve što verujemo da je nevidljivo ali generiše vidljivo od ideologije do kulture.¹¹

Pozivajući se na Leva Manovića, vidimo da je softver zamenio mnoge, ranije korišćene medije, dok kompjuter i softver ne predstavljaju samo “tehnologiju”, već novi medijum koji nije samo novo tehničko sredstvo.¹²

Ukoliko je softver novi medijum onda on svakako utiče na način interpretacije informacija i podataka u umreženim svetovima. Samo umrežavanje na društvenim mrežama se ne može objasniti bez poznavanja načina funkcionisanja mreža i softvera. Sama logika programiranja, kao sastavnog dela procesa

¹⁰ Ibid, 167.

¹¹ Chun, WHK., (2017): Updating to remain the same: Habitual new media, MIT Press, 11.8

¹² Manovich, L. (2013): Software Takes Command, Bloomsbury Academic

digitalizacije, faktor je koji značajno utiče na interpretaciju podataka korisnika interneta. Svako povezivanje na internetu reflektuje se kroz softver na tehnološkom i kulturološkom nivou. Složenost principa na kojima se zasnivaju novi mediji ukazuju na to da se povezivanje i razmena informacija na internetu drugačije konstituiše i da ne zavise isključivo od naše interpretacije podataka. Takođe, ako ispratimo evoluciju kompjutera kao medijuma, otkrićemo i treći pravac softverske metamedijumske evolucije a to je hibridizacija. Dakle, različite vrste medija počinju da deluju kao posebne vrste, u smislu da ne dele istu softversku sredinu, iza njih su različiti algoritmi koji počinju da stupaju u interakciju, mutiraju i stvaraju složene strukture koje utiču na način razmene informacija, koja usled veće složenosti ne zavisi isključivo od naša interpretacije podataka kako o tome govori Dženkins. Na ovaj način mi se susrećemo sa jednom hibridnom softverskom kulturom, čija složenost utiče na individualni faktor interpretacije podataka i informacija korisnika interneta.

Moja namera je da pokažem, polazeći od teorijske postavke Abrahama Maslova (Abraham Maslov), da je kodiranje ljudskog ponašanja, na način kako se sprovodi u Kini a po modelu socijalnog bodovanja, odlična podloga da se ne razvije adekvatno samopouzdanje i samopoštovanje kod ljudi a onda i da se kontroliše ljudsko ponašanje i društvo.

Teorijski pristup čoveku Abrahama Maslova specifičan je po tome što je orijentisan prema celoj psihologiji, kao i što otvara prostor za ono čemu nema mesta u postojećim teorijama i sistemima, a to su: ljubav, stvaralaštvo, kreativnost, zadovoljenje osnovnih potreba, samopoštovanje, samoaktuelizacija, više vrednosti, spontanost, autonomija, odgovornost.¹³ Maslov je utemeljio humanističku teoriju ličnosti, koja se na izvestan način razlikuje od bihejviorističkog ali i psihoanalitičkog poimanja čoveka. Dok bihejviorističke teorije u fokus svog proučavanja postavljaju objektivno merljivo ponašanje, Maslov nam daje jednu humanističku teoriju. Od posebnog značaj za ovaj rad je činjenica da je Maslov odbacio bihejvioralno učenje, koje poima čoveka kao mašinu koju je moguće programirati, i u prvi plan stavio specifična ljudska svojstva i pažnju usmerio na osobu koja doživljava, osobu koja ima specifično ljudske odlike, kao i vrednovanju čovekovog dostojanstva, valjanosti i razvoju inherentnih mogućnosti svake osobe.¹⁴

Osnovna teorijska postavka Maslovljeve teorije ličnosti je da put do samoaktuelizacije ličnosti vodi preko zadovoljenja određenih motiva, odnosno potreba. Svaki pojedinac ima ciljeve koje želi u životu postići. Samo ispunjavanje ciljeva deluje kao nagrada za ispunjenje istih i daje osećaj smisla života. Među ovim ciljevima vlada izvesna hijerarhija koja je predstavljena u obliku piramide. Naime, na

¹³ Maslov, A., *Motivacija i ličnost*, 1982., 29-30.

¹⁴ *Ibd*, 30

prvom mestu su osnovne fiziološke potrebe, zatim slede potrebe za sigurnošću, zatim potrebe za pripadanjem i ljubavlju, potrebe za samopoštovanjem, i na samom vrhu piramidalne lestvice su potrebe za samoaktualizacijom.

Potrebe iz viših nivoa u hijerarhiji mogu se pojaviti u svesti pojedinca tek onda kada su ispunjene potrebe iz nižih nivoa. Pa tako, ako fiziološke potrebe koje imaju vitalnu važnost za čovekov opstanak nisu zadovoljene, pojedinac neće težiti višim potrebama, kao što su potrebe za sigurnošću, ljubavlju, poštovanjem i slično. Tek onda kada su fiziološke potrebe zadovoljene, čovek teži ka ispunjenju narednih potreba, a to je potreba za sigurnošću. Međutim, ako se ona ne može ostvariti, dolazi do promena u ponašanju, kao što su neuroze i psihoze. Neostvarivanje potreba za pripadanjem i ljubavlju vode ka socijalnim neprilagođenostima i patološkim oblicima ponašanja, dok neuspelo zadovoljavanje potreba za poštovanjem vode ka osećaju nesposobnosti, neadekvatnosti, slabosti, neprilagođenosti, te osećaju inferiornosti i bespomoćnosti.¹⁵ Imajući u vidu Maslovljev pogled na ličnost i zaključak da osobe sa nedostatkom samopoštovanja mogu da se osećaju neadekvatno i inferiorno, nije daleko od istine da je takvim osobama veoma lako upravljati. Ljudi koji se osećaju neadekvatno i bespomoćno lakše će prihvatiti svaku sugestiju društva kao normu ispravnog ponašanja, takođe će im više biti potreban spoljašnji način usmeravanja i kontrole, s obzirom da se u svom unutrašnjem, psihološkom prostoru osećaju manjak intrinzičke motivacije. Intrinzička motivacija je sve ono što nas iznutra navodi na određenu vrstu aktivnosti. Ona se sastoji od potreba, koje mogu biti urođene i stečene, zatim interesovanja, kao i sposobnosti i na njima oblikovanim sklonostima, stavovima, vrednostima kao i očekivanjima. Intrinzična motivacija podrazumeva i radoznalost, potrebu za kompetencijom kao i potrebu za samoaktualizacijom. Na vrhuncu razvoja ličnosti nalazi se potreba za samoaktualizacijom koju može dosegnuti samo mali broj ljudi. Ono što je posebno karakteristično za ljude koji su zadovoljili potrebu za samoaktuelizacijom je činjenica da oni postaju nezavisni od kulture i okoline u kojoj žive, što negde podrazumeva da postaju nezavisni i od socijalnih normi. „Čovek mora da bude ono što može da bude, on mora da bude veran sopstvenoj prirodi“.¹⁶ S tim u vezi nije moguće zamisliti čoveka koji može da ostane veran svojoj prirodi ukoliko mu se život svede na to da sakuplja bodove i zadovoljava kriterijume društveno poželjnog ponašanja koje se očekuje ako govorimo o modelu socijalnog bodovanja.

Maslov pravi razliku između potreba deficita i metapotreba odnosno potrebe za samoaktualizacijom. Potrebe deficita su osnovne, primarne, fiziološke potrebe koje ako nisu zadovoljene otežavaju pojavljivanje viših potreba. Međutim, isticanje

---

¹⁵ Ibid, 92-127

¹⁶ Ibid, 101-102

prioriteta u zadovoljavanju fizioloških i drugih potreba pred samoaktualizacijom ne znači da su one za čoveka važnije, već samo da su preduslov za zadovoljenje viših egzistencijalnih potreba.¹⁷

Ono o čemu Maslov govori je i da je nemoguće postati potpuno zdrava osoba u jednom nesavršenom društvu, sa čim se apsolutno slažem, ali bih tome dodala da je veoma važno ne otežavati proces postajanja zdravom osobom i ne zanemarivati ljudsko dostojanstvo, uvođenjem crnih listi kao što je to slučaj u Kini.

3. KREIRANJE ČOVEKA ZAVISNOG OD SISTEMA

Kada sve navedeno imamo u vidu, zaista je važno da pokušamo da razumemo da model čoveka koji se stvara na ovaj način jeste čovek kojem je uskraćeno pravo da odlučuje o svom ponašanju, čovek kojem je uskraćeno pravo da bira, čovek koji je uokviren u poredak normi i čovek koji nema priliku da samostalno izgradi sopstveni vrednosni, moralni ali i etički sistem. Kreira se čovek zavistan od sistema, kojim je lako upravljati i kojeg je lako kontrolisati. Ono što je posebno zanimljivo je činjenica da su mnoge politike i prakse bliske modelu socijalnog bodovanja počele da se implementiraju mnogo ranije pre zvanične odluke Narodne Republike Kine. Primer za to je model elektronskog evidentiranja učenika u školskom sistemu, zatim lični dosjei građana koji se čuvaju u državnim fajlovima i predstavljaju tradicionalnu praksu prikupljanja važnih informacija o građanima, kao što su obrazovanje i istorija zaposlenja, nagrade, evidencija o kriminalu i nedoličnom ponašanju, kao i evaluacije različitih institucija. Svi ovi podaci se čuvaju u državnoj arhivi. Dakle, model socijalnog bodovanja u Kini ima svoju predistoriju, i način implementacije ovog modela je išao postepeno. Sem arhiviranja podataka, druga važna funkcija modela socijalnog bodovanja je i simboličko klasifikovanje ljudi u različite kategorije i dodeljivanje različitih društvenih oznaka i životnih mogućnosti. Takođe, od 1950. do 2004. godine, svakom građaninu Kine dodeljena je „klasa porekla“, koja konceptualizuje klasni status pojedinca koji je bio direktno povezan sa političkom ideologijom marksizma-lenjinizma i na osnovu koga se vrednovalo kome treba ili ne treba verovati. O „klasi porekla“ se odlučivalo na osnovu ekonomskog porodičnog statusa i političkim aktivnostima muških članova domaćinstva. Na ovaj način je država monopolizovala moć da svrstava ljude u različite klasne statute, pa su ljudi na osnovu toga imali različite životne šanse.¹⁸

¹⁷ Maslov, A. (2014): A theory of human motivation, *Psychological Review* 54, 4., 370-396.

¹⁸ Chunceng, L. (2019): Multiple Social Credit System in China, *Economic Sociology: The European Electronic Newsletter* 21,1., 28-29.

4. CRNE LISTE

Sa modelom kineskog socijalnog bodovanja, društvena kontrola postaje kontinuirana i neograničena, instrument kontrole je uvek prisutan. Jednim klikom se dolazi do baze podataka o socijalnom rangu svih građana. Te baze podataka već sada u Kini služe tome da se određena ponašanja okarakterišu kao društveno neprihvatljiva, a osobe koje se na taj način ponašaju stave na crne liste. Ukoliko se osvrnemo na teoriju Maslova, i pozovemo na hijerarhiju potreba, možemo zaključiti da ovaj model bodovanja najmanje vodi računa o potrebama pojedinca. S obzirom da je model socijalnog bodovanja spolja nametnut, možemo da kažemo i da građani Kine nisu imala prava da odlučuju o tome da li na ovaj način žele da budu vrednovani.

Takozvane crne liste, koje postaju najvažniji deo sistema socijalnog bodovanja¹⁹, služe da uz pritisak javnosti ljudi eventualno počnu da koriguju svoje ponašanje. Čovek počinje da oseća stid ukoliko je izložen proceni javnosti, posebno ukoliko je izložen u negativnom kontekstu, što je suprotno svim etičkim principima odnosa prema čoveku. Pod etičkim principima se u ovom kontekstu podrazumevam najviše ljudske vrednosti koji često bivaju izvan okvira nauke. Bilog Žak Moni (Jacque Monea) je doveo u pitanje etičke koncepte nauke, rekavši da je veliko pitanje poznaje li nauka etiku. „Nauka ne zna za vrednosti, koncepcija nauke koju ona nemeće ne sadrži nikakvu etiku“.²⁰ Ovom svojom izjavom ukazao je da etika u nauci nije samo pitanje znanja i neznanja, već otvara pitanja odnosa moći i nemoći. Takođe otvara pitanja ljubavi i slobode, dok Mono smatra da je takva etika u nauci odavno umrla. Ovaj vid društvene kontrole sa različitih nivoa utiče na ugrožavanje samopoštovanja i samopouzdanja pojedinaca i time kreira društvo kojim je lako upravljati. Ljudi koji nedovoljno cene sebe, skloni su da lakše i brže prepuštaju drugima da donose odluke umesto njih, posebno ako je taj drugi društveno uređenje koje propisuje određene norme ponašanja. Međutim, ono što možda nije prepoznato je činjenica da je nemoguće na ovaj način uticati na sve ljude i da ovakav pristup može da dovede do jedne aktivne društvene pobune. Autentično biće je skloni da se budi i buni kada mu je opseg delovanja ograničen, posebno ako je ograničen modelom kontrole koji mu se čini besmislenim. Ukoliko se setimo da čovek ima autentičnu potrebu da se razvija i da individuiira, onda je taj proces nemoguće zaustaviti na represivan način. Odnosno, možda je i moguće, međutim, ono što ostane u čoveku koji je podlegao društvima kontrole, može se u istom tom društvu ispoljiti na destruktivan način.

Naime, ono o čemu izveštavaju građani Kine u njihovim medijima ukazuje na to da Kinezi nisu kritički nastrojeni prema ovom modelu kontrole, u smislu da se ne bune i da smatraju da je poželjno ljude kontrolisati na ovaj način. Međutim,

¹⁹ Chorzempa, 14-18 Cnina s Social Credit Sustem: A Mark of Progress or a Threat of Privacy, 8.

²⁰ Fuko, M. (1971): 10

ostaje nejasno da li stanovnici Kine na ovaj način vrednuju ovaj model zato što su sistemski već adaptirani na to da budu poslušni ili zato što je to njihov autentični način poimanja stvarnosti.

5. ZAKLJUČAK

Dovodeći u vezu Kineski model socijalnog bodovanja sa višim, ljudskim, egzistencijalnim potrebama kakve su samopoštovanje i samopouzdanje, pokušala sam da objasnim da biti kod, broj nije isto što i biti čovek koji sebe adekvatno vrednuje, što dalje znači da je takvim čovekom lako upravljati. Smatram da je od izuzetnog značaja da sem bazičnih potreba, tzv „potreba deficita“ o kojima je pisao Abraham Maslov, ljudska vrsta treba da zadovolji i potrebe koje su više na hijerarhijskoj lestvici, zato što je to jedini način da čovek živi svoju autentičnu ličnost, odnosno da gradi odnose sa drugim ljudima. Ukoliko se kao ljudska vrsta svedemo na model socijalnog bodovanja, onda je zaista upitno kakvu mi to poruku ostavljamo onima koji su rešeni da ljude pretvore u šifre, odnosno kodove. Kreiranje ljudskog ponašanja po principu nagrade i kazne za ispoljena društvena ili finansijska ponašanja, nikako ne doprinosi stvaranju autentičnog i autonomnog sistema vrednosti, pa je teško ostvarljivo, da ljudi koji oblikuju svoje ponašanje na temeljima ovog principa, mogu da se osećaju kao ljudi koji dovoljno poštuju sebe ili imaju dovoljno samopouzdanja. Prevedeni u šifre, odnosno rangove i norme ali i izložene javnoj proceni, u vidu crnih listi, ljudi prestaju da budu osobe koje imaju pravo na grešku, ali i pravo na privatnost. Sve ovo je potrebno kako bi se društvo kontrolisalo, ali ostaje upitno da li je etički i moralno ispravno da se na ovaj način bilo koja jedinka kontroliše. Šta se u ovakvim situacijama dešava sa slobodom izbora? Da li će se ona svesti samo na dve mogućnosti: biram da poštujem ono što je društvo označilo kao poželjno ponašanje ili ne biram da poštujem zahteve sistema? I ko su ti koji odlučuju i određuju šta je društveno poželjno i na osnovu kojih kriterijuma?

Kineski model socijalnog bodovanja ne ostavlja mnogo mogućnosti za izbor, svaki korak se prati, nadgleda, vrednuje i kodira a onda u zavisnosti od ranga koji pojedinac dobije nešto mu se omogućava ili uskraćuje. Nekada ovakav način ophođenja prema ljudima podseća na dresuru životinja, a to zaista ne može pozitivno da utiče na izgradnju zdravog modela osobe koja može da stupa u zdrave interakcije. Ovakav način odnosa prema pojedincu stvara uslove za kontrolu tako što ne ostavlja prostor da se razviju dve najznačajnije potrebe za slobodno i autentično funkcionisanje svakog pojedinca, a to su samopoštovanje i samopouzdanje. Čini se da ovaj model socijalnog bodovanja može da postane i model širih društvenih razmera, s obzirom na to da su neki aspekti politike i prakse ovog modela već bili implementirani u Kini pre nego što je doneta zvanična odluka o implementaciji.

Ovakav način vrednovanja vodi ka otuđenju, gde prestajemo da budemo ljudi, već postajemo šifre, brojevi i rangovi. Možda će na ovaj način sistem funkcionisati brže i jednostavnije, ali ne i u najboljem interesu čoveka, koji, koliko god bilo važno da budemo deo modernih tehnologija, ne može da se svedu samo na broj. Čovek će, čini mi se, ipak tome da se opire, zato što će zauvek težiti da ostvari u potpunosti svoj ljudski potencijal, što je u direktnoj vezi sa onim o čemu govori Maslov, a to je nezaustavljiva težnja čoveka da se samoaktualizuje.

Literatura

- Burge, Jerry M., Michel H. K. (1995): "Need for control and self-esteem", in *Efficacy, Agency, and Self-Esteem*, Springer, Boston, Ma.
- Chozempra, M., Triolo, P., and Sacks, S. (2018): *18-14 China's Social Credit System: A Mark of Progress or a Threat to Privacy*, Peterson Institute for International Economics, 1-2.
- Chunceng, Lui. (2019): *Multiple Social Credit in China*, Economic Sociology: The European Electronic Newsletter 21, 28-29.
- Chun, WHK., (2017): *Updating to remain the same: Habitual new media*, MIT Press, 11.8
- Fei Shen, Chris. (2019): *Social Credit System in China*, Panorama: Insights into Asian and European Affairs 2, 21-22.
- Fuko, Misel. (1971): *Rijeci i stvari*. Nolit, Beograd.
- Fulgosi, Ante. (1997): *Psihologija ličnosti, teorije i istraživanja*, Školska knjiga, Zagreb.
- Maslov, A. (1982): *Motivacija i ličnost*, Nolit, Beograd.
- Manovich, L. (2013): *Software Takes Command*, Bloomsbury Academic, New York
- Zakeri, H., and Karimpour, M. (2011): *Parenting Styles and Self-esteem*, Procidia Social and Behavioral Scienc, 758-761.

SOCIAL SCORING AS MODEL OF SOCIAL CONTROL

Summary: *In my paper, I deal with the analysis of the social scoring model in China and its influence on shaping the sense of self-esteem and self-confidence as a way of social control. The goal of the paper is to point out that the coding of human behavior is the basis for creating a society that is easy to manage and that such a model would produce similar effects in Serbia. Given that the social scoring model in China is not a territorially isolated phenomenon, but a form of social control that can take on global proportions, it is important to understand the reasons for this way of creating society. I will analyze how this method of scoring individuals aims to force codes from individuals that lose their individuality because their form of behavior is controlled by a system of rewards and punishments, which makes it extremely difficult to satisfy higher existential needs. I think that if we approach the analysis of control societies in this way, we also problematize the area of ethics and morality, which is unequivocally connected to the feeling of self-respect and self-confidence of individuals.*

Keywords: *social scoring, self-esteem, self-confidence, control, ethics*

ODNOS SISTEMA NACIONALNE BEZBEDNOSTI REPUBLIKE SRBIJE PREMA SAVREMENIM HIBRIDNIM PRETNJAMA

Sažetak: *Konvencionalne metode sukoba i ratovanja polako se menjaju novim, neregularnim metodama, što sa sobom nosi potpuno drugačije rizike od ranije poznatih. Analizirajući savremene sukobe, došlo se do zaključka da oni nose brojne specifičnosti, kroz pojavu hibridnih i nevojnih pretnji i hibridnog ratovanja. Za adekvatan odgovor na hibridne pretnje i uspeh u hibridnom ratu od strane države, potrebna je izrada adekvatnog koncepta hibridnog ratovanja, kao i njegova realizacija, pridržavajući se pritom ključnih principa da je neophodno da svi subjekti bezbednosti i odbrane, možda čak i svi subjekti društva, učestvuju u ovom zajedničkom naporu. Osnovni razlog je jačanje odbrambenih sposobnosti države ili saveza država radi sprečavanja iznenađenja u bilo kojim oblicima sukoba, bilo da se radi o delovanju u sajber prostoru, psihološko-propagandnom delovanju ili primeni savremenog naoružanja i tehnike.*

U razumevanju hibridnog rata i proceni hibridnih i nevojnih pretnji koje mogu uticati na bezbednost, mora se napraviti promena u razumevanju samog pojma, u smislu da je koncept promenljiv i da bi ga trebalo posmatrati kao osnovnu zamisao za ostvarenje cilja koji obuhvata planska i sukcesivna delovanja, kao i dejstva u svim dimenzijama okruženja zahvaćenog hibridnim ratom.

U radu ćemo koristiti metode analize, sinteze, hipotetičko-deduktivnu metodu, analize sadržaja dokumenata i komparativnu metodu.

Ključne reči: *hibridne pretnje, sistem nacionalne bezbednosti, hibridni rat, država, politika*

---

* Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Union Nikola Tesla, Niš, Srbija.

E-mail: vladalovic@yahoo.com

* Pravni fakultet, Niš, Srbija.

E-mail: stojanovic.miljana1994@gmail.com

1. UVOD

Bezbednosno okruženje koje se menja, uključujući tehničko-tehnološki napredak, globalizaciju i nepredvidivost bezbednosnih pretnji, čini održavanje stabilnosti i bezbednosti sve izazovnijim. Iako su konvencionalne vojne pretnje nakon rusko-ukrajinskog sukoba izvesnije u svim potencijalnim žarištima sveta, hibridne pretnje su se pojavile i traju kao jedan od najefikasnijih i najopasnijih načina destabilizacije stanja bezbednosti, kako nacionalne tako i regionalne, a ne malo izvesno i globalne. Ove pretnje se mogu manifestovati kontinuirano, periodično, direktno ili indirektno, u svim sferama života, što ih čini teškim za otkrivanje i suprotstavljanje. Da bi se održalo stabilno stanje bezbednosti, ključno je pratiti indikatore bezbednosnih pretnji, pratiti sve bezbednosno interesantne događaje i preduzimati mere za zaštitu vitalnih vrednosti. Međutim, preveliki oprez i nepotrebne mere zaštite mogu da iscrpe, umore i dezorijentišu subjekte i resurse bez dostizanja konkretnog efekta, što je i cilj nepredvidivosti hibridnih pretnji.

Pored ekonomskih, socijalnih i nasleđenih problema iz prošlosti, izdvajaju se i odnosi koji vladaju u globalnom i regionalnom okruženju Republike Srbije. Odnosi u regionu, iako često ukazuju na političku, ekonomsku, kulturnu stabilnost i saradnju u oblasti bezbednosti, ustvari determinišu kompleksnost i nestabilnost u kojoj se bezbednosna situacija brzo i teško predvidivo menja, što se nedvosmisleno odražava na stanje bezbednosti Republike Srbije. Ovakva situacija stvara povoljne uslove za delovanje raznih činioca kojima je cilj destabilizacija Republike Srbije.

Mnoge zemlje su prepoznale hibridne pretnje kao oblik bezbednosne pretnje i preduzele su posebne mere da im se suprotstave. Uzimajući neposredna iskustva, kao i analizu događaja u okruženju, Republika Srbija tj. njen sistem nacionalne bezbednosti bi trebalo da obrati pažnju na ove pretnje i da razvije mehanizme i načine da im se suprotstavi.

U ovom radu razmatraju se osnovni pojmovi vezani za hibridne pretnje, hibridni rat i najefikasniji i najčešće manifestovani oblici hibridnih pretnji. Takođe se ocenjuje moguće ispoljavanje ovih pretnji potencijalnih sa aspekta ugrožavanja bezbednosti Republike Srbije i rad predlaže opšte i osnovne mere zaštite koje preduzimaju državni organi, institucije i građani uz percepciju unapređenja u zaključku.

2. KONCEPTUALIZACIJA HIBRIDNIH PRETNJI, POJAM I POJAVNI OBLICI

Koncept hibridnih pretnji se koristi decenijama, ali sa razvojem tehnologije, globalizacije i društvenih medija dobija novu dimenziju. Hibridne pretnje podrazumevaju kombinovanje nekoliko različitih metoda delovanja i mogu da prodru u sve društvene sfere protivnika, izazivajući kumulativne efekte.

Termin „hibridni rat“ je dobio značajnu pažnju poslednjih godina i skovan je na prelazu u 21. vek. Uprkos tome što se naučnici slažu da ne uvodi nikakve nove ideje u poređenju sa srodnim konceptima, jasna i univerzalno prihvaćena definicija ostaje neuhvatljiva. Karl fon Klauzevic je tvrdio da rat poprima različite oblike i uslove u svakoj eri, što zahteva razvoj specifičnih teorija rata za svaki period¹.

Termin „hibridni rat“ je prvi put uveden u osnovnom delu Vilijama Nemeta (William Nemeth) – „Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare“, 2002. godine². Ispitujući sukob u Čečeniji tokom 1990-ih, Nemet je tvrdio da će budući ratovi biti pretežno hibridni. u prirodi, oslanjajući se na čečenski način borbe i gerilsku taktiku kao uzor. Međutim, termin nije bio široko prihvaćen u to vreme i zahtevao je dalje ispitivanje.

Nakon terorističkog napada 11. septembra na Sjedinjene Američke Države, SAD i njeni saveznici iz NATO intervenisali su u Avganistanu i Iraku. Uprkos njihovoj vojnoj nadmoći, naišli su na izazove jer su njihovi protivnici pribegli gerilskoj taktici i raspršili se u manje grupe, što je otežavalo koalicionim snagama da ih zarobe. Ovi protivnici su takođe koristili savremeno naoružanje i složene komunikacione sisteme koje je bilo teško presresti. Kao rezultat toga, naučnici u SAD i Zapadnoj Evropi uveli su termin „hibridni rat“ da opišu evoluirajuću prirodu ratovanja u 21. veku i pretnje sa kojima se suočavaju američke oružane snage u ovim zemljama. Hibridne pretnje, koje suštinski čine segmente hibridnog načina ratovanja, su izazovne za angažovanje jer često menjaju taktiku i koriste pobunjenike, kriminalne grupe i sajber aktivnosti za stvaranje nestabilnosti. Oni takođe koriste globalne mreže da utiču na percepciju sukoba i oblikuju globalno mišljenje. Krajnji cilj hibridnog rata je postizanje strateške prednosti nad protivnikom prvenstveno nevojnim sredstvima, kao što su informativne operacije, sajber napadi, ekonomske sankcije i revolucije u boji. Manifestacija hibridnih pretnji se uglavnom odvija u tri faze: priprema, napad i stabilizacija.

Panarinov pristup definiše hibridni rat kao skup metoda vojnog, političkog, finansijskog i informacionog pritiska, kao i terorizam i ekstremizam, aktivnosti specijalnih službi, formiranje snaga za posebne namene i strukturu javne diplomatije. Cilj je dezintegracija države, promena njene unutrašnje ili spoljne politike, zamena njenog rukovodstva lojalnim režimima i uspostavljanje spoljne kontrole nad zemljom. Manifestacija hibridnih pretnji uključuje strateško planiranje, koordinaciju, blagovremenost, faktor iznenađenja i tajnost. Glavne oblasti u kojima se ove pretnje manifestuju su vojna, duhovna, kulturno-istorijska, politička, diplomatska, finansijsko-ekonomska i sfera informaciono-komunikacionih tehnologija. Primarni

¹ Cvetković, N., Kovač, M. (2019). Pojam hibridnog rata. *Vojno delo* 7/2019. Beograd: Medija centar odbrana, 323 (DOI: 10.5937/vojdela1907323C).

² Nemeth, W.J. (2002). Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare. Monterey, California: *Naval Postgraduate School*. Retrieved April 22, 2024. From https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf.

cilj je postizanje prednosti nad protivnikom nevojnim merama, uključujući informativne operacije, psihološke operacije, sajber napade, ekonomske sankcije, diplomatske pritiske, obojene revolucije i terorizam. Manifestacija hibridnih pretnji uglavnom obuhvata tri faze: fazu pripreme, fazu napada i fazu stabilizacije.

Hibridne pretnje obuhvataju sva raspoloživa sredstva za postizanje zajedničkih ciljeva i predstavljaju potencijalne složene višedimenzionalne opasnosti koje ugrožavaju nečiju bezbednost. Upotreba hibridnih pretnji u modernim vremenima nije nov koncept jer su slične metode i tehnike koristile države tokom Hladnog rata uz pomoć obaveštajnih službi. Međutim, razvoj tehnologije, globalizacija i široka upotreba društvenih mreža dali su hibridnim pretnjama novu dimenziju. Ove pretnje sada mogu da prate situacije u realnom vremenu i brzo donose odluke na osnovu raspoloživog znanja, omogućavajući brze povratne informacije. Hibridne pretnje podrazumevaju kombinovanje različitih metoda delovanja i prodiranje u sve društvene sfere protivnika da izazovu kumulativne efekte. Termin „hibridni rat“ i „hibridna pretnja“ stekli su popularnost, posebno nakon sukoba u Ukrajini i pripajanja Krima Rusiji. Teorija hibridne pretnje i rata, koju je uspostavio Frenk Hofman, uključuje kombinovanje konvencionalnih i neregularnih metoda ratovanja, uključujući terorističke aktivnosti, kriminal i gerilski rat³. Hibridne pretnje takođe koriste pobunjenici, kriminalne grupe i nosioci sajber aktivnosti da stvore nestabilnost i utiču na globalnu percepciju sukoba.

3. MOGUĆI NAČINI ISPOLJAVANJA NA SISTEM NACIONALNE BEZBEDNOSTI REPUBLIKE SRBIJE

Na odnos Republike Srbije prema aktuelnim i budućim hibridnim pretnjama utiče i razvoj odnosa najuticajnijih zemalja sveta, jer su generalno one i generator takvih pretnji prema delovima sveta koji su u njihovoj sferi interesa, teritorijama ili državama, od kojih je za Republiku Srbiju najbitniji razvoj dešavanja na relaciji Kina–SAD.

Odnosi između Sjedinjenih Država i Kine služe kao ubedljiva ilustracija nelinearne dinamike prisutne u aktuelnim međunarodnim odnosima. Tokom protekle dve godine primetna je eskalacija rivalstva između Vašingtona i Pekinga, koju karakteriše značajno povećanje međusobnih sankcija, ograničenja i zabrana. Ova povećana napetost prevazilazi nivo viđene prethodnih godina, pa čak i od završetka Hladnog rata. Kina je pokazala kapacitativnost da proširi uticaj, jačajući svoje odbrambene i industrijske kapacitete, dok dosledno napreduje svojom odabranom putanjom. Međutim, čini se da Kina aktivno izbegava direktno učešće u otvorenom scenariju hladnog rata. Kada se sagleda dinamika kinesko-američkih odnosa, postavlja se pitanje da li Sjedinjene Države ostaju globalni hegemon bez premca ili se u svetskoj

³ Mattis, J., Hoffman, F. (2005). *Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars*, Vašington: *Proceedings* 131, pg. 11.

politici dešava primetna tranzicija moći. Sugerije se da Kina, kao revizionistička sila, ne nastoji jednostavno da uravnoteži moć, već umesto toga teži hegemoniji. Dok je pomeranje Sjedinjenih Država sa hegemon na dominantnu silu sa uticajem na globalne događaje značajno, neizvesnost koja okružuje posledice ukrajinske krize izaziva zabrinutost u pogledu toga kako će američka vlada i uticajne organizacije upravljati svojom moći i mogućnostima. Na pravac u kome će SAD usmeriti svoj uticaj verovatno će uticati unutrašnji politički i bezbednosni izazovi, kao i ukupna stabilnost njenih institucija u narednom neizvesnom periodu⁴.

Republika Srbija je normativno prepoznala moguće izazove i pretnje koje, pored drugih proističu i iz navedenih odnosa svetskih super sila, mogu uticati na sistem nacionalne bezbednosti. Strategija nacionalne bezbednosti predstavlja sistem za postizanje nacionalne bezbednosti koji je regulisan regulatornim merama, strukturiran na odgovarajući način i koji funkcioniše na specifičan način kako bi omogućio zaštitu državnih interesa. Funkcionisanje ovog sistema je osmišljeno da olakša ostvarivanje bezbednosti na nacionalnom nivou⁵. Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije definiše ne samo pojam „sistema nacionalne bezbednosti“, već ukazuje i na spremnost države da upravlja i odgovori na potencijalne pretnje. Sistem je dizajniran za koordinaciju aktivnosti i postizanje postavljenih ciljeva. Međutim, domaćem pravnom sistemu nedostaje specifičnost u pogledu upravljanja, što zahteva dalja istraživanja. Danas se hibridne pretnje manifestuju na suptilnije načine sa ciljem da utiču na unutrašnju i spoljnu politiku Srbije. Ove pretnje predstavljaju i državni i nedržavni akteri, uključujući oružane snage, obaveštajne i bezbednosne službe, paravojne snage, pobunjenike, teroriste i kriminalne grupe. Njihov krajnji cilj je da destabilizuju Srbiju i oslabe njenu političku, ekonomsku i ideološku moć i da im olakšaju nametanje svoje volje. Srbija se kroz istoriju suočavala sa raznim pretnjama koje su ugrožavale njene nacionalne interese i vrednosti. Analiza pretnji iz prošlosti otkriva da su mnoge bile hibridne prirode, koje karakteriše kombinacija taktika. NATO agresija na Srbiju 1999. godine, na primer, koristila je politički pritisak, ekonomske sankcije, psihološku propagandu, vojnu silu i subverzivne akcije da bi destabilizovala zemlju pre nego što je započela oružani napad. Najveće pretnje bezbednosti Srbije u budućnosti će biti hibridne prirode. U zapadnoj literaturi se smatra da razumevanje hibridnih pretnji koje imaju za cilj da steknu stratešku prednost nad protivnikom nevojnim sredstvima zahteva razumevanje „sivih zona“ u kojima se te akcije dešavaju⁶. Razu-

⁴ Lović, V., Timotijević, G. (2023). Odnos nacionalnih moći svetskih sila i uticaj na Republiku Srbiju, *Megatrend revija* 1/2023, Beograd: Univerzitet Megatrend, str. 248 – 249.

⁵ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. (2019). *Službeni glasnik Republike Srbije broj 94 od 27. decembra 2019*, str. 29.

⁶ Radi se o esejima i priručnicima koje je publikovao SAD ili grupe naučnika uglavnom iz NATO zemalja, koji su učestvovali u radionicama u okviru nevladinih organizacija.

mevanje hibridnih pretnji podrazumeva više od samo identifikovanja određenih opasnosti; takođe uključuje razumevanje međusobne povezanosti i uticaja ovih pretnji, kao i mesta i vremena gde i kada se ispoljavaju. Sa tim u vezi preuzećemo termin siva zona. Termin „siva zona” se odnosi na domen u kojem se antagonističke ili konfliktne interakcije između suprotstavljenih entiteta dešavaju na nivou ispod tradicionalnog ratovanja, ali iznad mirnog suživota⁷.

Suparnička strana (u zapadnoj literaturi – revizionistička strana) nastoji da postigne svoje strategijske ciljeve bez pribegavanja konvencionalnom ratu i bez izazivanja međunarodne reakcije i međunarodnog mešanja. Označava se kao prostor između rata i mira. Ovaj prostor nije prazan već predstavlja predeo – prostor sa konstantnim i dinamičkim političkim, ekonomskim i bezbednosnim odnosima koji zahteva neprekidnu obazrivost.

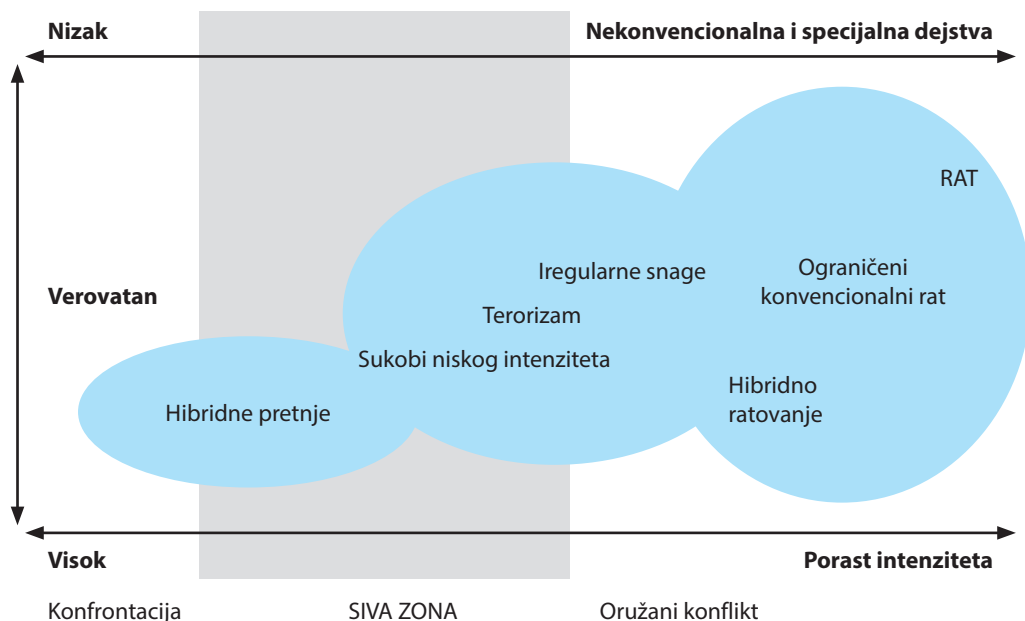
Siva zona se odnosi na skup nasilnih odnosa između nacija ili između nacije i nedržavnog entiteta, gde preduzete radnje krše, ignorišu ili minimiziraju pravila međunarodnog prava. Ovaj prostor koriste subverzivno-revizionističke snage da bi stekle prednost. Zemlja agresor može da koristi ovaj prostor da postepeno i suptilno poveća svoj uticaj dok umanjuje uticaj zemlje žrtve. U ovom okruženju, oni koji koriste hibridne pretnje imaju mogućnost da prate uticaj svojih akcija, prilagode svoju taktiku i prirodu pretnji i, ako se pojave negativni efekti ili otkriju njihove namere, negiraju umešanost i smanje nivo pretnji, dok ne nastupi drugi pogodan trenutak.

Nekoliko analiza predstavlja hibridne pretnje u sivoj zoni, kao noviji oblik sukoba. Ipak, može se klasifikovati kao tradicionalni oblik prinude. Da bi se suprotstavili ovim operacijama, stratezi moraju dati prioritet značaju odvrćanja, konceptu koji su neki smatrali irelevantnim nakon završetka Hladnog rata. Konvencionalno shvatanje odvrćanja mora se primeniti, što podrazumeva da protivnik mora da uoči, proceni ili bude uveren da će posledice i rizici njegovih akcija prevazići svaku korist⁸.

Obrazac delovanja u sivoj zoni jeste: - postepena eskalacija; - maksimalna mogućnost poricanja; - postizanje strategijskih efekata. Koriste se sve raspoložive snage (vojne, nevojne, „proxy“), sa ciljem stvaranja maksimalne nesigurnosti – nestabilnosti, uz što duže održavanje mogućnosti poricanja, pritisak – prisila se postepeno pojačava, aktiviraju se građanski nemiri, uz nastojanje da se ostane ispod praga otpočinjanja rata. Nastoji se ostvarivanje strategijskih ciljeva, postavljanja novih normi ili stvaranja povoljnog okruženja. Ukoliko se navedenim merama ne postigne cilj, zadnja mera je otpočinjanje oružanog sukoba.

⁷ Lieutenant General Dubik, J., Vincent, N. (2018). *America's Global Competitions: The Gray Zone in Context*, Washington: Institute for the Study of War., pg. 9.

⁸ Lieutenant General Dubik, J., Vincent, N. (2018). *America's Global Competitions: The Gray Zone in Context*, Washington: Institute for the Study of War., pg. 10.

Slika 1: *Hibridne pretnje i hibridni rat prikazani kao povezanost – neprekidnost konflikata⁹*

Propagandna delatnost je organizovana i smišljena aktivnost i tehnika sprovođenja širenja mišljenja, ideja i raspoloženja da bi ih ljudi usvojili i ubuduće postupali u skladu sa njima. Psihološka dejstva predstavljaju planirano, koordinirano i smišljeno korišćenje propagande i drugih oblika aktivnosti kojima se utiče u željenom pravcu na svest, mišljenje i moral naroda¹⁰.

Psihološko-propagandna kampanja usmerena na Republiku Srbiju podrazumeva širenje ideja, mišljenja i delovanja u različitim sektorima društva – političkom, ekonomskom, kulturnom, vojnom, verskom, itd. – sa ciljem da se građani usmere ka politikama i ciljevima koji u suprotnosti sa onima naše zemlje, što na kraju dovodi do destabilizacije i razaranja našeg ustavnog sistema. Takva kampanja može poprimiti hibridni oblik, zahtevajući uključivanje obaveštajnih službi kako bi se identifikovale ranjivosti u našem društvu. U planiranju, pripremi i izvođenju ove kampanje učestvuju stručnjaci iz različitih oblasti, uključujući politiku, ekonomiju, sociologiju, psihologiju, kao i one koji poznaju lokalne uslove i mentalitet.

⁹ MCDC Countering Hybrid Warfare Project. (2019). pg. 22, Retrieved April 22, 2024. from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/784299/concepts_mcdc_countering_hybrid_warfare.pdf.

¹⁰ Mijalković, S. (2009). *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 263.

Psihološko – propaganda dejstva se realizuju primenom širokog spektra metoda, gde su najefikasnije korišćenje:

- agenata od uticaja¹¹, gde spadaju političari, novinari, vojna lica, diplomate, poslovni ljudi, politički lideri u vlasti i opoziciji, razni stručnjaci, estradne i sportske zvezde i sl.
- plasiranje informacija i dezinformacija (najčešće preko uticajnih medijskih kuća i preko društvenih mreža gde se posebni algoritmi koriste za kreiranje primarnih sadržaja na teritoriji koja je meta generatora hibridnih pretnji) vrši se radi diskreditovanja nekog lica rukovodstva ili radi ojačavanje nečije pozicije. Ovo je jedan od češće primenjivanih metoda psihološko – propagandnih dejstava, a plasiranje željenih informacija (dezinformacija) vrši se putem medija – televizije, štampe, interneta (društenih mreža) i sl. Prilikom ove delatnosti mogu se plasirati poluistine, glasine ili laži, odnosno određeni podaci se modifikuju ili fabrikuju u željenom obliku.

Vršenje pritisaka na državu ima za cilj da obezbedi ustupke i promeni stavove njenih vlasti prema važnim pitanjima unutrašnjeg razvoja i društvenog uređenja, odnosno određenim spoljnopoličkim aktivnostima. Ovi pritisci mogu biti političke, ekonomske ili vojne prirode.

Politički pritisci uključuju zloupotrebu političke moći i mehanizama donošenja odluka kako bi se nametnule odluke i stavovi države u vezi sa kritičnim bezbednosnim problemima ili dobili politički ustupci, što često predstavlja hibridnu pretnju.

Ekonomske pritisci, s druge strane, podrazumevaju politiku ucena, iznuda i uslovljavanja koji državi i njenim privrednim subjektima otežavaju da sarađuju i učestvuju u međunarodnoj ekonomiji, dobijaju finansijske privilegije ili zajmove i izvršavaju ugovore. Ekonomske sankcije, kao što su embargo, bojkoti i ekonomske blokade, uobičajene su manifestacije takvih pritisaka.

Konačno, vojni pritisci mogu uključivati direktno i indirektno zastrašivanje upotrebom vojne sile, prekomernim naoružavanjem, mobilizacijom, vojnim vežbama i manevrima u blizini državnih granica i prijemom u vojne blokove i saveze susednih ili neprijateljskih zemalja.

„Obojene revolucije“ predstavljaju vrstu prevrata koji se realizuje uglavnom „nenasilnom“ vrstom otpora režimu, uz aktivno učešća masa kroz ulične demonstracije, ali i uz političku i finansijsku podršku spolja. Po svojim karakteristikama za „obojene revolucije“ se može reći da su neka vrsta „hibrida“ odnosno kombinacija državnog udara i klasične revolucije. Naime, kao i kod državnog udara, dolazi do promene nosilaca

¹¹ U literaturi se agenti od uticaja načelno definišu kao lica koja iz ideoloških pobuda ili verovanja da svojoj zemlji čine dobro, rade za stranu zemlju. Međutim prilikom odabira ovih lica, kao motiv za njihovo angažovanje ne isključuje se ni težnja za vlašću, novac i druge materijalne i nematerijalne koristi.

vrhovne državne vlasti, bez šire društvene promene (bez promene državnog uređenja i ekonomsko-političkog sistema), uz određenu ulogu nacionalne armije i drugih organa bezbednosti (više pasivnu), kao i uz podršku stranog faktora¹².

Kriminalne grupe se takođe mogu koristiti u takvim revolucijama da usmeravaju mase, podstiču sukob sa organima za sprovođenje zakona i stvaraju osećaj represije od strane države. Ove revolucije se često predstavljaju kao spontana okupljanja nezadovoljnih građana, pri čemu se prave, manipulativne namere, prikrivaju od javnosti. Internet se koristi za regrutovanje većeg broja učesnika, izazivanje straha među stanovništvom i informisanje sponzora o napretku ka željenim ciljevima. Platforme društvenih medija igraju značajnu ulogu u oblikovanju javnog mnjenja tokom političkih kriza, omogućavajući manipulaciju javnom svešću. Uspeh „obojenih revolucija“ u velikoj meri zavisi od sposobnosti ključnih aktera da predstave informacije na način koji je lako razumljiv i prihvaćen od strane širokog spektra građana. Da bi se to postiglo, koriste se psihološko-propagandne taktike, pri čemu se veštine propagande i odnosa sa javnošću koriste i podržavaju savremenim komunikacionim alatima kao što su internet i društveni mediji. Pojava informaciono-komunikacionih tehnologija dovela je do razvoja novih oblika društvenih aktivnosti koje imaju globalni uticaj. S obzirom na njihov značaj u današnjem svetu, nemoguće je isključiti ove tehnologije iz konteksta hibridnih pretnji, koje koriste različite alate i metode za postizanje svojih ciljeva, između ostalog i u sajber prostoru. Američko ministarstvo odbrane definiše sajber prostor kao „područje u informacionom okruženju koji se sastoji od nezavisnih mreža informacionih infrastruktura, uključujući internet, telekomunikacione mreže, računarske sisteme, ugrađene procesore i kontrolore, odnosno zamišljeno okruženje u kojem se digitalni podaci prenose pomoću računarskih mreža“¹³.

Korišćenje sajber prostora postalo je sastavni deo funkcionisanja državnog, poslovnog i svakodnevnog života građana. Međutim, on takođe predstavlja pretnju u vidu hibridnih napada. Ovi napadi uključuju timove koji rade pod lažnim identitetom sa ciljem propagande, formiranja mišljenja i subverzije. Takvi napadi mogu ciljati ključne objekte kao što su državne baze podataka, elektroprivreda, banke i telekomunikacioni sistemi, što rezultira neovlašćenim pristupom, kolapsom sistema ili preopterećenjem mreže. Hibridnim napadima je teško ući u trag i identifikovati ih, pružajući prednost počinioćima. Terorizam, sa svojom asimetričnom prirodom i promenljivim karakteristikama, takođe se može koristiti kao oblik hibridne akcije. Država u kojoj se teroristički akt dogodio može se boriti da utvrdi prave krivce iza napada, a države sponzori mogu poreći bilo kakvu umešanost. Izazov leži u definisanju terorizma i primeni doslednih standarda kako bi se on identifikovao kao pretnja bezbednosti.

¹² Milenković, M., Mitrović, M. (2019). Obojene revolucije u paradigmi hibridnog rata, *Vojno delo* 6/2019, Beograd: Medija centar odbrana, str. 254. (DOI: 10.5937/vojdela1906248M).

¹³ Vuletić, D. (2017). Upotreba sajber prostora u kontekstu hibridnog ratovanja, *Vojno delo* 7/2017, Beograd: Medija centar odbrana, str. 310. (DOI: 10.5937/vojdela1707308V).

U uslovima kada je povećano kretanje i komunikacija ljudi, dobara i kapitala i razvoj informacionih i elektronskih sistema komunikacije među ljudima (Internet), postala su jako značajna pitanja vezana za organizaciju i funkcionisanje svih oblika operativnih aktivnosti policije. Visok nivo koordinacije i subordinacije u funkcionisanju policije i njenih viših i nižih organizacionih jedinica (policijske uprave, stanice, sektori, odeljenja i dr.) je ključan za uspeh u borbi protiv svih vrsta zločina i rešavanja konkretnog krivičnog predmeta¹⁴.

U razmatranju terorizma kao koncepta hibridnog delovanja, koristićemo definiciju dr Radoslava Gaćinovića: „Terorizam je organizovana primena nasilja (ili pretnja nasiljem) od strane političkih motivisanih izvršilaca, koji su odlučili da kroz strah, zebnju, defetizam i paniku nameću svoju volju organima vlasti i građanima“¹⁵.

Zaključujemo da je terorizam nezakonita pretnja, ili primena ograničenog nasilja, prema pojedincima, ili kolektivitetima kojim teroristi izazivaju strah, a za cilj imaju izazivanje političkih promena u društvu, državi ili međunarodnoj zajednici. Tri osnovna subjekta terorizma su: teroristi, žrtva (neposredna i posredna) i posmatrač¹⁶. Sagledavanjem društvenog statusa onoga ko poseže za terorizmom, može se odrediti suština tog specifičnog oblika nasilja¹⁷.

U ispitivanju mogućnosti da terorizam predstavlja bezbednosni rizik za Republiku Srbiju, važno je priznati da terorizam predstavlja posebno grub oblik nevojnih hibridnih pretnji. Takve pretnje mogu da iskoriste pojedinci koji žele da potkopaju Republiku Srbiju izbegavajući da budu otkriveni. Verovatno bi ekstremistički nacionalni i verski pokreti koji deluju u Srbiji bili najizvodljivije sredstvo za izvođenje terorističkog akta. Krajnji cilj ovakvih napada bio bi pokretanje kontroverznih pitanja i vršenje pritiska na Vladu Srbije, potencijalno kompromitujući njen autoritet i stvarajući strah među stanovništvom.

Pored toga, ovi napadi bi verovatno bili dizajnirani da privuku pažnju medija i stvore osećaj spektakla. Oni koji propagiraju hibridne pretnje bi verovatno koristili niz taktika, uključujući propagandu i druge hibridne pretnje, kako bi postigli svoje ciljeve.

4. ZAŠTITA OD HIBRIDNIH PRETNJI

S obzirom na osnovno razumevanje hibridnih pretnji – njihove prirode, izgleda i uticaja – verovatno je da će se one sve više koristiti kao sredstvo za destabilizaciju protivnika i postizanje strateških ciljeva uz minimiziranje upotrebe konvencionalnih vojnih snaga. Izazov je odrediti odgovarajući odgovor na takve pretnje,

¹⁴ Mladenović, G., Radović T., Milovanović, I. (2022) Intelligence and criminal operative – line form of operational activity, *Horizonti menadžmenta*, I(1), 177-181.

¹⁵ Gaćinović, R. (2005). *Terorizam*. Beograd: Draslar partner, str. 60.

¹⁶ Mijalkovski, M. (2004). *Odgovor terorizmu*. Beograd: FCO, str. 6.

¹⁷ Mijalkovski, M. (2003). *Terorizam i protivteroristička borba*. Beograd: VIZ-VA, str. 7-8.

uključujući nivo intenziteta koji je potreban da bi se njima suprotstavilo, i da li da se uopšte reaguje. Na osnovu prethodnih istraživanja i razumevanja hibridnih pretnji, skup opštih direktiva se može koristiti kao okvir za razvoj sveobuhvatne strategije za suzbijanje svih oblika hibridne aktivnosti.¹⁸

U slučaju identifikovanja hibridne pretnje, ključno je odrediti odgovarajući pravac delovanja na osnovu specifičnih karakteristika pretnje. Pristup suočavanju sa hibridnom pretnjom nije rešenje za sve. Neophodna je procena prirode pretnje, stepena uticaja i stanja u zemlji (u smislu politike i ekonomije) i njene sposobnosti da joj se suprotstavi. Državni vrh ima tri opcije za suprotstavljavanje pretnjama: apsorpciju napada, odvrćanje ili odmazdu, u zavisnosti od agresivnosti hibridne pretnje. Izabrana opcija se može izmeniti na osnovu promene prirode pretnje.

Dakle državni vrh načelno bira između sledećih postavljenih ciljeva:

- Organizovanje, kontinuirano prilagođavanje promenama i ulaganje u kapacitete i sposobnosti državnog aparata za samostalno delovanje. Procenjuje se da li se može dozvoliti ispoljavanje pretnje, te da se zbog izgrađene izdržljivosti društva „primi udarac“, izdrži hibridna pretnja i izvrši oporavak, a da se ne naruši stanje kritičnih funkcija.
- Odvrćanje „agresora“ od njegovih namera, obuhvata preduzimanje mera kojima se nosilac pretnje primorava da odustane od daljeg delovanja (političkim ili napadom na kritične funkcije neprijatelja).
- Ometanje ili sprečavanje hibridnog delovanja, gde država sprovodi mere kojim utiče na volju ili sposobnost – kapacitete „agresora“ da nastavi sa pretnjama.

Drugi korak je određivanja praga osetljivosti - delovanja. Naime država ne može odgovarati na svaku pretnju, te je potrebno definisati koji nivo neprijateljstva može da se toleriše, a koji nivo zahteva delovanje protivmerama. Ovaj prag je potrebno odrediti prema ranjivostima u pet najvažnijih domena: - političkom; - vojnom; - ekonomskom; - društvenom; - infrastrukturnom; - informacionom.

Takođe, „agresor“ deluje ispod poznatog ili procenjenog praga osetljivosti kako bi izbegao odlučnu reakciju. Potrebno je obratiti posebnu pažnju u proceni odnosa intenziteta hibridne pretnje i praga osetljivosti. Ovo je izuzetno osetljivo pitanje i potrebno je znanja i mudrosti u povlačenju poteza koji bi trebalo da umanjí efekte i spreči dalje hibridno delovanje neprijateljski nastrojenih pojedinaca, grupa, države ili saveza.

---

¹⁸ MCDC Countering Hybrid Warfare Project. (2019). pg. 22, Retrieved April 22, 2024. from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/784299/concepts_mcdc_countering_hybrid_warfare.pdf.

4.1. Komponente borbe protiv hibridne pretnje

Svaki vid borbe protiv hibridnog delovanja se temelji na tri komponente:

- Detekcija hibridne pretnje;
- Odvrćanje nosioca pretnje;
- Odgovor na pretnju.

Detekcija hibridne pretnje – se vrši obaveštajnim ili kontraobaveštajnim aktivnostima kojima je identifikovan događaj koji ukazuje na neprijateljsko delovanje ili nameru. Bazira se na praćenju indikatora ugrožavanja bezbednosti i shodno uočenim indikatorima, preduzimanju adekvatnih mera iz svoje nadležnosti radi neutralisanja pretnje ili predlaganju potrebnih mera državnom rukovodstvu. Obzirom da pretnje nisu uvek jasno uočljive, detekcija se vrši na dva načina – praćenjem „poznatih nepoznanica“ i otkrivanjem „nepoznatih nepoznanica“. Praćenje „poznatih nepoznanica“ predstavlja proces traženja obrazaca poznatih hibridnih pretnji u okruženju naših kritičnih funkcija. Otkrivanje „nepoznatih nepoznanica“ predstavlja presretanje informacija, a potom njihovo pravilno interpretiranje i povezivanje sa mogućim pretnjama za koje nemamo obrazac delovanja, odnosno koje prethodno nismo videli. Za kvalitetnu detekciju hibridnih pretnji potrebno je ažuriranje liste indikatora ugrožavanja bezbednosti, ali i uvođenje novih metoda.

Odvrćanje nosioca pretnje – obzirom na karakter hibridnih pretnji, nije moguće primeniti klasične metode odvrćanja, već je potrebno prilagoditi ih modernim hibridnim pretnjama. Blaža varijanta odvrćanja podrazumeva niz mera kojim država „negira“ (podriva, umanjuje efekte) delovanje pretnje, odnosno povećava otpornost „mete napada“ - vladinih institucija i društva, štiti prethodno definisane ranjivosti svojih kritičnih funkcija čime umanjuje rezultate hibridnog delovanja. Mere se primenjuju shodno intezitetu hibridnog delovanja i postavljenog „praga osetljivosti“. Odvrćanje „kažnjavanjem“ podrazumeva odvrćanje strahom od odmazde ili vršenjem odmazde kako bi se sprečilo dalje delovanje neprijatelja. Primenuju se mere kojima se ciljaju ranjivosti neprijatelja. Naime, potrebno je analizirati pretnju po njenim sastavnim delovima, tražiti najslabiju kariku i usmeriti svoje delovanje ka njoj. Odvrćanje predstavlja sastavni deo odgovora na pretnju, a nije sam po sebi odgovor.

Odgovor na pretnju – inicijalna dilema se javlja u razmatranju da li uopšte odgovoriti na pretnju. Potrebno je razmotriti da li je odgovor neophodan, jer ukoliko nas pretnja značajno ne ugrožava, nakon odgovora, „isprovocirana“ druga strana može primeniti rigidnije mere sa kojima se možda nećemo moći izboriti. Ciljevi eventualnog odgovora su koncipirani prema stratezijskim ciljevima i definisanom pragu delovanja koji je potrebno da pretnja pređe, kako bi usledio odgovor. Svaki stratezijski cilj zahteva postavljanje praga ili kriterijuma koji propisuju da kada ga pretnja pređe, potrebno je preduzeti mere odgovora. Kada je odlučeno

da se odgovori na pretnju, sledeći korak je pronalaženje načina i sredstava koji će se koristiti. Oni se formiraju na osnovu naših principa delovanja, ključnih faktora (rizik delovanja, ranjivosti, nacionalna ili međunarodna reakcija, ograničenja i sl.) i poluge vlasti koje se koriste (vojna, politička, ekonomska, civilna, informaciona).

Kako bi se efikasno sprovodile navedene mere, potrebno je razviti državni institucionalni aparat (proces, mehanizmi, ljudi i veštine) koji će implementirati strategiju suprotstavljanja hibridnom delovanju¹⁹.

Za uspešno upravljanje srpskim sistemom nacionalne bezbednosti, u savremenim kompleksnim okolnostima i bezbednosnim uslovima primat u načinu funkcionisanja je koordinisanost između subjekata i usmerenost ka zajedničkom cilju – održivost bezbednog okruženja i stvaranje uslova za funkcionisanje državnog aparata.

U načinu organizacije funkcionisanja sistema nacionalne bezbednosti Republike Srbije ovu funkciju obavlja Savet za nacionalnu bezbednost i u bezbednosno obaveštajnom segmentu Biro za koordinaciju službi bezbednosti. Međutim, nejasnoća se javlja u načinu zajedničkog funkcionisanja koji nije definisan u strateškim dokumentima, već je data mogućnost da se podzakonskim aktima (uredbama, odlukama i sl.) formiraju privremena tela i štabovi za zajedničkim delovanjem i pritom se definišu nadležnosti i način funkcionisanja u okviru tih tela²⁰.

U navednim uslovima, može se osnovano tvrditi da stabilnost sistema nacionalne bezbednosti i njegova izloženost negativnim dejstvima, ponekad neumitno čestih promena, zavisi od toga koliko su njegovi bitni elementi utvrđeni u najopštijim pravnim aktima države. Dalji rad na planu osavremenjavanja sistema nacionalne bezbednosti prioritetno podrazumeva inovaciju u višim aktima (ustav, strategije, zakoni), budući da se ispostavljaju od osnovnog značaja za sistem nacionalne bezbednosti. Sa druge strane, treba imati u vidu da ništa nije moguće detaljno predvideti, te ima prostora za ostavljanje određenih nedorečenosti u opštim aktima, s obzirom da u današnjem turbulentnom periodu takva rešenja mogu ostaviti prostor i šansu za stvaranje trenutnih, situacionih tela koja će brzo, efikasno i delotvorno reagovati. Kada se govori o tome, značajno je sagledati činjenicu da je ovaj prostor ograničen, budući da složenost odnosa među pripadnicima raznih bezbednosnih struktura, koji uz konkurenciju obuhvata čak i animozitet i nespremnost na kompromis, mogu ovakve prilike pretvoriti u rizik sa negativnim posledicama. Ono što je ključno u uređenju sistema bezbednosti, a šta je potrebno precizno i jasno odrediti u aktima višeg nivoa su: nosioci, usklađivanje, odnosi između subjekata, informisanje, prava i kontrola.

¹⁹ MCDC Countering Hybrid Warfare Project. (2019). pg. 22, Retrieved April 22, 2024. from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/784299/concepts_mcdc_countering_hybrid_warfare.pdf.

²⁰ Lović, V. (2022a). doktorska disertacija „Izazovi pravnog uređenja sistema nacionalne bezbednosti“, Beograd: Univerzitet Megatrend Pravni fakultet, str. 188.

Iz navedenog sledi da je za stabilan sistem nacionalne bezbednosti neophodno takvo pravno uređenje kojim se obezbeđuju uslovi za kontinuiranu sistematičnu zaštitu interesa države i njenog funkcionisanja. Ovu tvrdnju podupire funkcionalna analiza sistema bezbednosti iz koje sledi da državni okvir nacionalne bezbednosti proističe iz uređenja same društvene zajednice, zbog čega je za pravno uređenje nužan element efikasnosti sistema nacionalne bezbednosti, sa ciljem ispoljavanja zaštite osnovnih vrednosti same zajednice. Iz navedenog nalaza, koji ukazuje da sistem nacionalne bezbednosti proističe iz potrebe ostvarivanja vrednosti koje štiti, ukazuje da taj sistem ne može biti okamenjena birokratska tvorevina, već da se mora stalno funkcionalno prilagođavati uslovima u unutrašnjem i spoljnom okruženju²¹.

5. ZAKLJUČAK

Na bezbednost Republike Srbije direktno utiču ciljevi i interesi velikih svet-skih sila. Bez obzira na unutrašnju i spoljnu politiku Srbije, uvek će postojati opo-zicija koja teži da utiče na promene u zemlji. Hibridne pretnje, vrsta ratovanja koja je osmišljena da postigne značajne efekte uz minimiziranje upotrebe resursa, posebno su efikasne u destabilizaciji zemalja poput Srbije. Kako tehnologija napre-duje, hibridne pretnje postaju sve teže za otkriti i odgovoriti na njih, zbog čega je od ključnog značaja razumevanje i uspostavljanje strateških ciljeva za njihovo suzbijanje. Ovo zahteva povećanje društvenog otpora hibridnim pretnjama i primenu metoda odvrćanja, kao i uspostavljanje institucionalnog tela za analizu i reago-vanje na pretnje koje se pojavljuju. Efikasne mere odvrćanja moraju biti prilago-đene specifičnim ranjivostima svake pretnje i treba da se fokusiraju na smanjenje njihovih efekata, a ne na odvrćanje cele pretnje. Srbija je preduzela početne korake ka proceni rizika i organizaciji odbrane, ali su neophodne sveobuhvatnije i koor-dinisane procene i pripreme za efikasno suprotstavljanje savremenim pretnjama.

U vezi sa predašnjim, osnova odgovarajuće funkcionalne uređenosti sistema nacionalne bezbednosti se zasniva i na praćenju hibridnih izazova, rizika i pretnji i njihovih uticaja na Republiku Srbiju. Zato je neophodan državni aparat koji može prepoznati, preventivno delovati, ukloniti i sanirati eventualne posledice savreme-nih hibridnih pretnji. U uzročno posledičnoj vezi su nove bezbednosne pojave sa prilagođenom pripremom i adekvatnim odgovorom na njih. Geopolitičke okol-nosti direktno utiču na definisanje spoljnopolitičkih prioriteta Republike Srbije i zato je bitno da se konstantno i sa najvišim kvalitativnim nivoom prate. Zadatak bezbednosno obaveštajnog dela sistema nacionalne bezbednosti i diplomatije je

²¹ Lović, V. (2022b). doktorska disertacija „Izazovi pravnog uređenja sistema nacionalne bez-bednosti“, Beograd: Univerzitet Megatrend Pravni fakultet, str. 220-222.

da na vreme alarmiraju državno rukovodstvo na nove pretnje i iskažu stručnost u predviđanju budućih događaja. Te okolnosti, pored mogućnosti za boljim pozicioniranjem u međunarodnim odnosima, donose i bezbednosne dileme na osnovu kojih se donose odluke o reagovanjima ili koriste za kreiranje stanja pogodnog nacionalnim interesima.

Imajući navedeno u vidu, nije potrebno razvijati nove institucije, već postojeće organizacijski i koordinacijom prilagoditi potrebama suprotstavljanja hibridnom delovanju. Suprotstavljanje hibridnom delovanju mora biti aktivnost cele vlade (po potrebi i nevladinih subjekta) i zahteva međunarodni pristup, reakciju i delovanje na spoljnopolitičkom planu. Shodno tome, potrebno je razmotriti funkcionalnost koordinacionih tela ili u složenom birokratskom aparatu koordinaciju aktivnosti između subjekata koji su organizovani, osposobljeni i namenjeni za kompleksan odgovor navedenom načinu ostvarivanja ciljeva neprijateljskih zemalja.

Literatura

1. Cvetković, N., Kovač, M. (2019). Pojam hibridnog rata. *Vojno delo* 7/2019. Beograd: Medija centar odbrana, 323 (DOI: 10.5937/vojdela1907323C).
2. Nemeth, W.J. (2002). *Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare*. Monterey, California: *Naval Postgraduate School*. Retrieved April 22, 2024. from https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf.
3. Mattis, J., Hoffman, F. (2005). *Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars*, Vašington: *Proceedings* 131, pg. 11.
4. Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. (2019). *Službeni glasnik Republike Srbije broj 94 od 27. decembra 2019*, str. 29.
5. Lieutenant General Dubik, J., Vincent, N. (2018). *America's Global Competitions: The Gray Zone in Context*, Washington: Institute for the Study of War., pg. 9.
6. Mijalković, S. (2009). *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 263.
7. Milenković, M., Mitrović, M. (2019). Obojene revolucije u paradigmi hibridnog rata, *Vojno delo* 6/2019, Beograd: Medija centar odbrana, str. 254. (DOI: 10.5937/vojdela1906248M).
8. Vuletić, D. (2017). Upotreba sajber prostora u kontekstu hibridnog ratovanja, *Vojno delo* 7/2017, Beograd: Medija centar odbrana. str. 310. (DOI: 10.5937/vojdela1707308V)
9. Mladenović, G., Radović T., Milovanović, I. (2022) Intelligence and criminal operative – line form of operational activity, *Horizonti menadžmenta*, I(1), 177-181.

10. Gaćinović, R. (2005). *Terorizam*. Beograd: Draslar partner, str. 60.
11. Mijalkovski, M. (2004). *Odgovor terorizmu*. Beograd: FCO, str. 6.
12. Mijalkovski, M. (2003). *Terorizam i protivteroristička borba*. Beograd: VIZ-VA, str. 7-8.
13. MCDC Countering Hybrid Warfare Project. (2019). pg. 22, Retrieved April 22, 2024. from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/784299/concepts_mcdc_countering_hybrid_warfare.pdf.
14. Lović, V. (2022a). Doktorska disertacija „Izazovi pravnog uređenja sistema nacionalne bezbednosti“, Beograd: Univerzitet Megatrend Pravni fakultet, str. 188, 220-222.
15. Lović, V., Timotijević, G. (2023). Odnos nacionalnih moći svetskih sila i uticaj na Republiku Srbiju, *Megatrend revija 1/2023*, Beograd: Univerzitet Megatrend, str. 248 – 249.

THE RELATION OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA TO MODERN HYBRID THREATS

Summary: *Conventional methods of conflict and warfare are slowly being replaced by new, irregular methods, which bring with them completely different risks than previously known. Analyzing today's modern conflicts, we came to the conclusion that they carry numerous specificities, through the appearance of hybrid and non-military threats and hybrid warfare. For an adequate response to hybrid threats and success in hybrid warfare by the state, it is necessary to develop an adequate concept of hybrid warfare, as well as its implementation, while adhering to the key principles that it is necessary that all subjects of security and defense, perhaps even all subjects of society, participate in this joint effort. The main reason is to strengthen the defense capabilities of a state or an alliance of states in order to prevent surprises in any form of conflict, whether it is action in cyberspace, psychological-propaganda action or the use of modern weapons and techniques.*

In the paper, we will use the methods of analysis, synthesis, hypothetical-deductive method, document content analysis and comparative method.

Keywords: *hybrid threats, national security system, hybrid war, state, politics.*

EVROPSKE INTEGRACIJE I REPUBLIKA SRBIJA U KONTEKSTU KOSOVSKOG PROBLEMA I SPOLJNE POLITIKE PREMA RUSIJI

Sažetak: Osnovni cilj nastanka i formiranja Evropske unije jeste integrisanje svih evropskih država u jedan jedinstveni ekonomsko-politički blok koji će funkcionisati po principu ravnopravnosti svih njegovih članica. Još od samog početka uspostavljanja demokratskih promena Srbija je započela put evropskih integracija koji podrazumeva, pre svega, proces harmonizacije unutrašnje i spoljne politike sa politikom Unije. Taj proces usklađivanja nije nimalo lak pogotovo zbog toga što se Srbija stalno nalazi pred novim uslovima i izazovima koje sa sobom nosi ovaj pregovarački sistem. U ovom radu ukazaće se na glavne probleme i izazove sa kojima se Srbija suočava na svom putu evropskih integracija. Biće predstavljen kratak tok dosadašnjih pregovora sa Unijom, kao i problemi sa kojima se Srbija trenutno suočava na svom evropskom putu, a koji se, pre svega, odnose na neusklađenost spoljne politike Republike Srbije sa spoljnom politikom Unije i na teritorijalni problem vezan za Kosovo i Metohiju.

Ključne reči: Evropske integracije, Republika Srbija, harmonizacija, Kosovo i Metohija, spoljna politika.

---

* Student doktorskih studija prava, AD „Elektroprivreda Srbije“, Beograd, Srbija.
E-mail: nemanjad444@gmail.com

1. UVOD

Razvijajući svoje evropske vrednosti posle petooktobarskih promena, Srbija je težila da se otvori prema Zapadu i zapadnoevropskim zemljama. Evropske integracije koje su u tom periodu bile u punom zamahu, predstavljale su odličnu priliku da se Srbija politički, ekonomski, privredno i kulturno poveže sa evropskim zemljama. Period mračnih 90-tih godina prošlog veka kada je Srbija bila zatvorena prema skoro svim državama sveta morao se na neki način apstrahovati kao tamna mrlja naše prošlosti. Pripreme za početak pregovora sa Evropskom unijom započete su praktično od sastavljanja nove vlade januara 2001. godine. Međutim, proces početka pregovora nije teкао tako lako i brzo. Srbija je tek u oktobru 2005. godine započela pregovore sa Evropskom unijom o zaključenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju koji je zvanično potpisan tek 29. aprila 2008. godine (stupio na snagu 1. septembra 2013. godine).

Od tog perioda do danas, Srbija je prešla dug i trnovit put koji je, pre svega, podrazumevao usklađivanje i harmonizaciju našeg nacionalnog zakonodavstva sa zakonodavstvom Evropske unije. Pristupni pregovori na političkom nivou između Srbije i Evropske unije započeti su na prvoj međuvladinoj konferenciji u Briselu 21. januara 2014. godine. Republiku Srbiju od punopravnog članstva u Evropskoj uniji deli ukupno 35 pregovaračkih poglavlja. Jedno od najkompleksnijih pitanja u tim pregovorima svakako jeste Poglavlje broj 23 koje se odnosi na pravosuđe i osnovna prava. Najaktuelnije pitanje koje se odnosi na ovo poglavlje jeste nedavna promena Ustava Srbije, odnosno njegovog dela koji se tiče pravosuđa i pravosudnog sistema (Akt o promeni Ustava RS 2022), što predstavlja značajan korak u harmonizaciji našeg zakonodavstva, ali istovremeno, pitanje statusa Kosova i Metohije ostaje nerešeno.

2. EKONOMSKO-POLITIČKA INTEGRACIJA NA TLU EVROPE

Ministar spoljnih poslova Francuske Aristid Brijan (Aristide Briand) izložio je petog septembra 1929. godine pred Generalnom skupštinom Društva naroda osnovu budućih evropskih integracija koja će počivati na stvaranju konfederalnih veza evropskih država. Već naredne godine na tom polju učinjen je prvi značajni korak kada je Vlada Republike Francuske usvojila Memorandum u kojem je ova ideja elaborirana. Međutim, Brijanova ideja vrlo brzo je iščezla - najpre njegovom smrću 1932. godine, a zatim dolaskom Hitlera na vlast januara 1933, koji je označio početak podela i uvod u rat koji će šest godina razarati Evropu.¹

Britanski premijer Winston Čerčil (Winston Churchill) u svoj obraćanju na Ciriškom univerzitetu 19. septembra 1946. godine obnovio je ideju stvaranja Ujedinjenih

---

¹ Janjević Milutin (2003): Treći stub Evropske unije, Službeni list SCG, Beograd, 9.

evropskih država za koju se zalagao Brijan.² Čerčil je predlagao formiranje zajednice evropskih država koja bi predstavljala treći stub zapadnog sveta pored SAD i Velike Britanije. Čerčilov govor inspirisao je stvaranje mnogih pokreta u Evropi³ koji su se zalagali za ujedinjenje svih evropskih država. Zajedničko delovanje dovelo je do ujedinjenja tih pokreta i osnivanja jedinstvenog Evropskog pokreta u Briselu 25. oktobra 1948. godine.⁴

Francuski ministar spoljnih poslova Robert Šuman (Robert Schuman), pod uticajem diplomate Žana Monea (Jean Monnet), napravio je revolucionarni korak u razvoju evropskih integracija predstavivši 1950. godine ideju o stvaranju Evropske zajednice za uglj i čelik koju bi u početku činile Nemačka i Francuska. Žan Mone je svojim delovanjem širio ideju o uključivanju i ostalih evropskih država u ovaj ekonomski savez. Nastankom Evropske zajednice za uglj i čelik bi se kontrolisao razvoj nemačke privrede koji je bio ubrzan nakon završetka Drugog svetskog rata. Ova Zajednica stvorila bi kontrolni mehanizam s obzirom na to da su uglj i čelik veoma važni resursi u razvoju industrije, a posebno vojne.⁵ Dalju etapu u razvoju evropskih integracija predstavlja osnivanje dve evropske zajednice formirane Ugovorima iz Rima od 25. marta 1957. godine, Evropske ekonomske zajednice (EEZ) i Evropske zajednice za atomsku energiju (EURATOM). Ova dva ugovora poznata su kao Rimski ugovori i predstavljaju Prvi stub evropskih integracija.

Razvoj evropskih integracija podrazumevao je i pristupanje ekonomsko manje razvijenih zemalja Evropskih zajednica, poput Grčke i Portugalije. U tu svrhu dolazi do osnivanja Evropskog fonda za regionalni razvoj 1975. godine kao i stalna nadgradnja regionalne politike. Sve ovo dovodi do kraja ove etape razvoja evropskih integracija i prve velike revizije Rimskih ugovora koja je učinjena Jedinstvenim evropskim aktom (Single European Act) 1986. godine. Sledeća etapa u razvoju evropskih integracija obuhvata period od Jedinstvenog evropskog akta pa do stupanja na snagu Ugovora o Evropskoj uniji 1993. godine.⁶

Dalje produbljivanje evropskih integracija učinjeno je potpisivanjem Ugovora iz Mastrihta (Ugovor o Evropskoj uniji) 7. februara 1992 godine (stupio na snagu 1. novembra 1993. godine). U prvobitnom nacrtu Ugovora pisalo je da „Ugovor označava novu etapu u procesu koji postupno vodi Unija zasnovana na federalnom načelu”. Ta odredba je ubrzo izmenjena odredbom koja je glasila: „Ugovor o

² Govor Vinstona Čerčila na Univerzitetu u Cirihi (https://www.churchill-in-zurich.ch/site/assets/files/1807/rede_winston_churchill_englisch.pdf, poseteeno: 23.05.2024)

³ Evropska unija federalista, Pokret za formiranje evropskih socijalističkih zemalja, Evropska parlamentarna unija i sl.

⁴ *Ibid.*

⁵ Džombić Ilija (2012): *Evropska unija - prošlost, sadašnjost, budućnost*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 28-29.

⁶ Bjeković Siniša (2008): *Evropske integracije - priručnik za polaganje stručnog ispita*, Uprava za kadrove Crne Gore, Podgorica, 22.

Evropskoj uniji se smatra novom etapom u procesu stvaranja sve čvršćeg jedinstva između naroda Evrope u kojoj se odluke donose što je moguće otvorenije i na nivou što je moguće bliže građanima⁷.

Kako bi se očuvao kapacitet Evropske unije i povećanje članica sa 15 na 27 ili više bilo je neophodno sprovesti određene reforme nedugo nakon Ugovora u Maastrichtu. Taj razvoj reformi ogledao se u donošenju Ugovora iz Amsterdama (stupio na snagu 1. maja 1999) i Nice (stupio na snagu 1. februara 2003). Glavnu materiju ova dva Ugovora činile su institucionalne reforme, a politička volja da se produbi evropska integracija bivala je sve slabija. Iz tog razloga Unija se našla u političkoj krizi. Kako bi se sprovele neophodne reforme u okviru Unije, započela je debata o budućnosti EU i reformi njene institucionalne organizacije. Plod ove debate bila je Deklaracija o budućnosti Evropske unije koja je usvojena 5. decembra 2001. godine u Lakenu (Belgija.) Prema ovoj deklaraciji, EU se obavezala da postane demokratskija, transparentnija i efikasnija, a samim tim da otvori put ka donošenju Ustava. Osnovana je Evropska konvencija kojom je predsedavao bivši predsednik Francuske Valéri Giscard d'Estaing (Valéry Giscard d'Estaing). Nacrt Ugovora o Ustavu za Evropu predat je predsedniku Evropskog saveta 18. jula 2003. godine. Uz određene amandmane, Ugovor je usvojen od strane šefova država i vlada 17. i 18. jula 2004. godine u Briselu.⁸

Nakon što je deset država 1. maja 2004. godine pristupilo EU, bilo je neophodno sprovesti nove reforme koje bi imale za cilj usvajanje jednostavnijeg i efikasnijeg metoda za donošenje zajedničkih odluka. Nove reforme u tom pogledu bile su predviđene u pomenutom Ugovoru o Ustavu za Evropu koji je potpisan u Rimu oktobra 2004. godine, a koji je trebalo da zameni postojeći Ugovor. Tekst Ustava, međutim, odbijen je na dva nacionalna referenduma⁹ tokom 2005. godine. Kako bi se prevazišle prepreke iz predloženog Ugovora, 13. decembra u Lisabonu potpisan je Ugovor koji je zamenio Ugovor o Ustavu za Evropu. Ugovor iz Lisabona stupio je na snagu 1. decembra 2009. godine.¹⁰

3. EVROPSKI PUT SRBIJE

Nakon promene režima u Srbiji 2000. godine tadašnja SRJ izrazila je želju da promeni svoju dotadašnju spoljnu politiku i da se opredeli za članstvo u Evropskoj

⁷ Čavoški Aleksandra (2006): *Pravni i politički poredak Evropske unije*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd, 43.

⁸ Bonhart Karl-Diter (2013): *Abeceda prava Evropske unije*, Kancelarija za publikacije Evropske unije, Beograd, 12.

⁹ Predlog Ustava EU na referendumu odbacile su Francuska (29. maja) i Holandija (1. juna)

¹⁰ Fonten Paskal (2015): *Objašnjena Evropska unija - Evropa u 12 lekcija*, EU info centar, Beograd, 7.

uniji. Već 8. oktobra 2000. godine SRJ je uzela učešće na samitu EU u Bijaricu, a dva meseca kasnije EU je ukinula carine na uvoz robe iz SRJ. Nakon raspada SRJ i stvaranja Državne zajednice Srbije i Crne Gore Evropska unija je aprila 2005. godine sačinila izveštaj o mogućnosti započinjanja pregovora o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Državnom zajednicom Srbijom i Crnom Gorom. Ovaj dokument poznat je kao Studija izvodljivosti i predviđao je da članice Državne zajednice, svaka za sebe, pristupe Uniji po sistemu dvostrukog koloseka. Takođe, ovaj dokument je ukazao i na određene nedostatke koje je naša tadašnja država morala da otkloni. U skladu sa tim vodili bi se pregovori koji su otvorili put ka zaključenju Ugovora o stabilizaciji i pridruživanju.¹¹ Nakon raspada Državne zajednice, Srbija je nastavila samostalno da vodi pregovore sa Evropskom unijom. Status kandidata za članstvo u Uniji Srbija dobija na osnovu odluke Evropskog saveta 1. marta 2012. godine. Zvanične pregovore¹² o pristupu u članstvo Srbija je započela krajem 2014. godine.

Nakon svih dešavanja iz oktobra 2000. godine tadašnje nove demokratske vlasti odlučile su da Republiku Srbiju preusmere ka Zapadu i zapadnoevropskim državama. Promene koje su usledile u tom pravcu nisu nimalo bile lake pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da je dotadašnja spoljna politika SRJ (Srbija i Crna Gora) bila usmerena u pravcu Rusije, Kine i drugih istočnih država. Promena spoljne politike donosila je sa sobom promene ne samo na političkom planu, već i na ekonomskom i privrednom planu. Okretanje Srbije prema Zapadu i Sjedinjenim Američkim Državama bilo je dodatno otežano usled događaja koji su bili vezani za bombardovanje SRJ od strane NATO-a 1999. godine.

Pristupanje Srbije Evropskoj uniji zvanično je započeto tek nekih 5-6 godina nakon dolaska takozvane „demokratske vlasti”. Proces evropskih integracija nije baš tekao po planu, tj. onako kako se to očekivalo. Na putu ka članstvu u EU pred Srbijom se našlo mnogo izazova i uslovljavanja i takav odnos još uvek postoji. Na putu ka ostvarenju konačnog cilja i punopravnog članstva naše države u Evropskoj uniji nalazi se ukupno 35 pregovaračkih poglavlja. Postupak njihovog otvaranja i zatvaranja teče veoma sporo iako je Srbija do sada učinila značajne korake u pogledu harmonizacije svoje spoljne i unutrašnje politike sa politikom Evropske unije. Ako analiziramo celokupan dosadašnji proces evropskih integracija Srbije možemo doći do zaključka da uprkos uslovljavanju Srbije obavezama u postupku pregovora, sama Evropska unija očigledno još uvek nije spremna da pokaže odlučnost i da ubrza sam proces evropskih integracija.

---

¹¹ Stefanović Zlatko (2016): *Pravo Evropske unije*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd, 339.

¹² Prva međuvladina konferencija Srbije i Evropske unije održana je 21. januara 2014. godine na kojoj je dato zeleno svetlo za otpočinjanje pregovora o prijemu Srbije u članstvo.

U Evropskoj uniji se pregovori za prijem u članstvo sa Srbijom tumače kao neiskreni što za posledicu ima nestabilnost međusobnog poverenja koja predstavlja osnovnu karakteristiku savremenih odnosa Srbije i Evropske unije. Takvo poverenje nastalo je kao rezultat konstantnih političkih uslovljavanja od strane Unije koji se u Srbiji doživljavaju kao ugrožavajući za naše vitalne, nacionalne i državne interese Srbije, a sa druge strane tu je i osećaj poniženosti od strane EU koja srpsko rukovodstvo doživljava kao nesposobno.¹³ Evropska unija pregovore sa Srbijom tumači kao neiskrene, pre svega, zbog srpske spoljne politike i privrženosti Rusiji. U tom pogledu, Mandić kaže „da od izbijanja Ukrajinske krize 2014. godine i uvođenja restriktivnih mera Rusiji od strane EU, Srbija istrajava u politici neugrožavanja ruskih nacionalnih interesa. EU putem politike uslovljavanja ne uspeva delotvorno da utiče na promenu spoljnopolitičkog kursa Srbije“.¹⁴

4. IZAZOVI, USLOVLJAVANJE I OPRAVDANOST EVROPSKIH INTEGRACIJA SRBIJE

U slučaju Srbije kriterijumi za prijem u članstvo EU, koji su utvrđeni u Kopenhagenu (1993) i Madridu (1995) ostali su u senci mnogobrojnih političkih uslova i ultimatumata od strane Unije. Od kada je Srbija posle demokratskih promena 2000. godine iskazala želju da postane članica EU, naša zemlja se stalno nalazi pred velikim preprekama, nepredviđenim i asimetričnim uslovima, političkim problemima i konfliktima.¹⁵

Na evropskih integracija pred Srbijom je ukupno 35 pregovaračkih poglavlja. Prva poglavlja Republika Srbija je otvorila 2015. godine i za ovih sedam godina pregovaranja od 18 otvorenih poglavlja zatvorena su samo dva. Kao što smo malo pre napomenuli, proces pregovora u proseku traje 5-7 godina a Srbija je za sedam godina zatvorila tek dva pregovaračka poglavlja. Uzrok svemu tome jeste činjenica da Evropska unija nije spremna u ovom trenutku da primi Srbiju u svoje članstvo pogotovo što Republika Srbija na svojoj teritoriji ima teritorijalni problem (Kosovo i Metohija), što na tom spornom prostoru ima sabirni centar ekstremističkih pokreta, organizovanog kriminala, mafije, tržište za trgovinu narkoticima itd. Pored toga, Republika Srbija nije do sada pokazala volju da se odrekne dobre saradnje sa Ruskom Federacijom i u određenim okolnostima ne usaglašava svoju spoljnu politiku sa politikom EU.

¹³ Bazić Jovan (2019): „Relations of Serbia and European Union: Socio-historical determinants and the contemporary political issues“, *Politeja*, 16 (3), 320.

¹⁴ Mandić Marko (2020): „Uticaj politike uslovljavanja Evropske unije na spoljnu politiku Republike Srbije“, *Politička revija*, 66 (4), 376.

¹⁵ Bazić Jovan, Kurek Eva, Obradović Žarko (2019): „Srbija i izazovi evropskih integracija“, *SPM*, 64 (2), 56.

Srbiji je važna podrška Ruske Federacije koja se u strateškom smislu sastoji od mnogobrojnih političkih i bezbednosnih veza. Pored toga, iako pregovara sa Evropskom unijom Srbija je i dalje zainteresovana za ekonomsku saradnju sa Rusijom. Srbija ima status posmatrača u CSTO¹⁶ i poseban status u trgovinskoj saradnji sa Ruskom Federacijom.¹⁷

Od 2012. godine do danas, napravljen je najveći pomak u procesu evrointegracija Srbije, a samim tim, najviše je učinjeno na tom putu. Ono što je možda jedan od mnogobrojnih kamena spoticanja u pogledu pristupanja Srbije Evropskoj uniji jeste njena spoljna politika koja se danas zasniva na principu balansiranja između Istoka i Zapada, odnosno takozvani princip „sedenja na dve stolice“, što je za Evropsku uniju očigledno neprihvatljiva opcija. Nedavna promena određenih članova Ustava koji se tiču pravosuđa ukazuju na posvećenost aktuelnog režima Evropskoj uniji (Akt o promeni Ustava RS 2022).

S druge strane, insistiranje na saradnji sa Haškim tribunalom, vršenje pritiska da se Crna Gora izdvoji iz SRJ baš kao što se sada traži da Srbija prizna nezavisnost takozvanog Kosova, jasno svedoče o tome da Unija ima ultimativan stav prema Srbiji u procesu pregovora za članstvo.¹⁸ Što se tiče spoljne politike i njenog balansiranja između Istoka i Zapada možemo slobodno reći da takav odnos nije održiv i to se upravo pokazalo u pogledu stava koji je Srbija zauzela prema Moskvi koja je izvršila agresiju na Ukrajinu u februaru 2022. godine. Republika Srbija jeste osudila taj akt nasilnog delovanja Rusije ali nije bila spremna da uvede sankcije Moskvi i tako je postala jedina država u Evropi (pored Belorusije) koja to nije učinila. Takav postupak će svakako imati posledice na dalje napredovanje u procesu pregovora, tj. odbijanja da se spoljna politika Srbije uskladi sa spoljnom politikom Evropske unije.

Naime, pristupni pregovori koji se vode za članstvo u EU, između ostalog, podrazumevaju i usklađivanje spoljne politike sa spoljnom politikom Unije. Rat koji je buknuo na istoku Ukrajine 2014. godine zahtevao je osudu celokupne međunarodne zajednice. Srbija je po ovom pitanju ostala neutralna želeći da održi dobre odnose i sa Rusijom i sa Ukrajinom. Međutim, sve će se to promeniti februara 2022. kada je Rusija izvršila oružanu agresiju na Ukrajinu. Jedan od glavnih zahteva koji se od tog momenta nameće Srbiji jeste da osudi ovaj akt ruske agresije i da ima oštrij stav u vezi sa delovanjem Rusije u Ukrajini. Srbija ima jasan stav po

¹⁶ U pitanju je međunarodna Organizacija Ugovora o kolektivnoj bezbednosti nastala 1992. godine na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza koja je zasnovana na vojno-bezbednosnoj saradnji.

¹⁷ Petrović Dragan (2020): „Russia and the Serbs (Serbia) from the Eastern question to contemporary relations“, *Russia and Serbia in the contemporary world: Bilateral relations, challenges and opportunities* (eds. Bogdan Stojanović & Elena Gergieva Ponomareva), 111.

¹⁸ Bazić Jovan, Kurek Eva, Obradović Žarko, 56.

tom pitanju prema kome podržava teritorijalni integritet Ukrajine, ali ne želi da prekine saradnju sa Ruskom Federacijom.¹⁹ Ne uvođenje sankcija Rusiji predstavlja direktno odbijanje, odnosno ignorisanje zahteva iz Brisela jer po svim pitanjima iz domena međunarodnih odnosa sve države članice Unije treba da imaju jedinstven stav i da zajedno deluju i primenjuju iste korake, a to se svakako odnosi i na države kandidate za članstvo u EU. Srbija nije uvela sankcije Ruskoj federaciji iz mnoštva razloga te tradicionalno dobrih odnosa između Rusije i Srbije, a pogotovo zbog svih onih delovanja koje je Rusija tokom poslednje decenije učinila u pogledu zaštite srpskog naroda i srpskih interesa. Usklađivanje spoljne politike Srbije u pogledu ruske invazije na Ukrajinu sa politikom Evropske unije ogleda se samo u uvođenju sankcija bivšem predsedniku Ukrajine Viktoru Janukoviču i osudi ruske agresije. Evropska unija je svesna položaja Srbije kao i njenih tradicionalno dobrih odnosa sa Ruskom Federacijom.

Bliski odnosi koje Beograd ima sa Ruskom Federacijom najpre se tiču rešavanja statusa Kosova i Metohije, ali se odnose i na veliki broj potpisanih međunarodnih sporazuma iz sektora energetike i bezbednosti. Od demokratskih promena 2000. godine odnosi Srbije sa Rusijom prošli su nekoliko faza, od korektnih do izrazito bliskih, a gradili su se na temeljima tradicionalnih srpsko-ruskih odnosa. Srbija se vremenom sve više približila Rusiji, pogotovo od 2006. godine kada se otepecila Crna Gora jer se u srpskoj javnosti usadila proklamovana politika da „Evropa nema alternativu“.²⁰

U Evropskoj uniji kao čvrstoj ekonomsko-političkoj integraciji nijedna zemlja kandidat nije ušla u članstvo sa proruskom politikom. Iz tog razloga saradnju Srbije i Rusije ne možemo gledati kao proces koji nije uslovljen procesom evropskih integracija.²¹ U procesu pretpristupnih pregovora Srbiji se svakodnevno nameću novi uslovi, novi izazovi i novi zahtevi. Iz takvog odnosa prema Srbiji jasno se može naslutiti neizvesna budućnost Srbije u procesu evropskih integracija. Budućnost evropskih integracija je danas ozbiljno dovedena u pitanje: spoljna politika balansiranja za Srbiju predstavlja jedan korak napred i tri koraka unazad u procesu pregovora sa Evropskom unijom.

Strateško partnerstvo, ekonomska, energetska, vojna saradnja, ali i istorijsko nasleđe i visok stepen uvažavanja koje Srbija ima prema Rusiji, doveli su do toga da odnosi Srbije i Rusije, oličeni u strateškom partnerstvu potpisanim 2013. godine, dobiju sve više na značaju baš kao što je to slučaj i sa procesom evropskih

¹⁹ Šimkevič Katerina (2023): *Zaboravljeno prijateljstvo: Srpsko-ukrajinski odnosi i proruski narativi*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 8.

²⁰ Marković Ksenija, Jovanović Marko, Zafirović Jovana (2021): „Spolja politika Srbije: između želje građana i odluka vlasti“, *Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije* (ur. Bojan Todosijević), 65.

²¹ *Ibid.*

integracija. Ovako bliski odnosi sa Rusijom posledica su ubeđenja srpske političke javnosti da Srbija može od Rusije dobiti sve ono što ne može od Evropske unije.²²

Pored bliskih odnosa sa Ruskom Federacijom jedan od glavnih kočničara na koloseku srpskih evropskih integracija svakako je pitanje Kosova i Metohije. Srbija još od okončanja ratnih sukoba 1999. nema jurisdikciju nad ovom teritorijom koja je pod upravom međunarodnih snaga bezbednosti kao međunarodni protektorat. Kosovo je još 2008. proglasilo nezavisnost od Srbije koju naša država nikada nije priznala i svakodnevno ulaže velika politička i diplomatska sredstva kako bi odbranila svoju južnu pokrajinu. S obzirom da EU ne želi da primi Srbiju u svoje članstvo kao državu koja ima teritorijalni problem, bilo je neophodno započeti proces pregovora između Beograda i Prištine u pogledu normalizacije odnosa a sve pod patronatom EU i SAD.²³

Ukoliko neka država kandidat za članstvo ima u svojim okvirima teritorijalni problem koji ne može da reši, to direktno postaje problem i na njenom putu ka EU. Srbija nije spremna da se odrekne svoje vekovne teritorije zarad članstva u Evropskoj uniji. Naravno, sam takav stav naše države predstavlja kamen spoticanja za proces evropskih integracija. Proces evropskih integracija Srbije se u ovom trenutku odvija usporeno upravo zbog odbijanja Srbije da prizna nezavisnost Kosova. Kako proces pregovora sve više teče stiče se utisak da će Srbija u ovom vrtlogu evropskih integracija doživeti sudbinu Turske koja je posle višedecenijskih pregovora odustala od članstva u Uniji.

Zloupotreba pitanja Kosova i Metohije u svrhu usporavanja evropskih integracija Srbije pokazala se kao jedan od najefikasnijih instrumenata da se Srbija prisili da prizna nezavisnost svoje južne pokrajine. S obzirom da se zagovornicima nezavisnosti Kosova žuri da okončaju ovaj konflikt jasno se može očekivati da će se u budućnosti Srbija suočavati sa velikim pritiscima da prizna Kosovo u njegovim trenutnim granicama što svakako predstavlja najkraći put ka međunarodnom priznanju Kosova i uključivanju u međunarodne organizacije.²⁴

Proces pregovora Srbije sa Evropskom unijom umnogome zavisi od koraka koje Srbija preduzima kako u unutrašnjoj tako i u spoljnoj politici. Zbog toga, stalni međunarodni i unutrašnji pritisci u vezi rešavanja pitanja Kosova i Metohije nužno zahtevaju od Srbije da razvije dobru strategiju kojom će zaštititi svoje nacionalne interese.²⁵

²² Mandić Marko (2021): „Spoljnopolitički prioriteti Republike Srbije - (Ne) održivo balansiranje“, *Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije* (ur. Bojan Todosijević), 116-117.

²³ Stanković Nevena (2014): „Srbija u odnosu sa EU“, *Evropska unija i Zapadni Balkan - izazovi i perspektive* (ur. Dragan Đukanović & Vladimir Trapara), 179.

²⁴ Trapara Vladimir (2012): „Ograničenja zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU: kome zapravo Srbija treba da se prilagodi“, *Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna i bezbednosna politika EU* (ur. Dragan Đukanović & Miloš Jončić), 49-50.

²⁵ Velov Branko, Debeljaković Stanko (2018): „Problem Kosova i Metohije i stavovi javnog mnjenja o načinu njegovog rešavanja“, *Diplomatija i bezbednost*, 1 (1), 172-173.

U tom pogledu, Stanković zaključuje da „na spoljnopolitičkom planu, Republiku Srbiju kao državu kandidata za članstvo u EU čekaju ozbiljna iskušenja, pre svega u pogledu usklađivanja sa spoljnom politikom EU, gde se kao jedno od gorućih pitanja, nameće pitanje nezavisnosti Kosova“.²⁶

Ovde možemo govoriti i o opravdanosti evropskih integracija po Republiku Srbiju. Postavlja se pitanje da li su svi naponi koji su do sada učinjeni u pogledu pristupanja ovoj regionalnoj međunarodnoj organizaciji opravdani ili ne. Ukoliko sagledamo sadašnje stanje, kao stav Evropske unije po pitanju pristupanja Srbije možemo reći da evropske integracije apsolutno nisu opravdane po Srbiju, možda čak i nametnute, a razlog tome jeste činjenica da Srbija nikada neće postati članica Evropske unije sve dok se ne odrekne Rusije, dok u potpunosti ne uskladi svoju spoljnu politiku sa politikom Unije i dok ne prizna nezavisnost Kosova i Metohije. Ono što je donekle paradoksalno jeste što ta ista Evropska unija Kosovo, kao međunarodno nepriznato državu, priprema za svoje članstvo u organizaciji. Za Evropsku uniju Kosovo je nezavisna država iako je nije priznalo čak pet država članica Unije. Evropska unija se prema Kosovu ophodi kao prema svakoj drugoj nezavisnoj i suverenoj državi, prima kosovske zvaničnike, pregovara sa njima o evropskoj budućnosti Kosova u Uniji, priprema Kosovo za harmonizaciju spoljne i unutrašnje politike itd. To je za Republiku Srbiju neprihvatljivo i ujedno predstavlja poruku Srbiji po pitanju budućnosti evropskih integracija. Iz tog razloga sam proces pregovora sa Srbijom teče sporo.

Na osnovu toga, Lopandić zaključuje „da je u periodu od januara 2014. do juna 2017. godine održano ukupno šest međuvladinih konferencija za pristupanje Srbije i otvoreno je ukupno 10 poglavlja u pregovorima u tom periodu, dok su dva najkraća poglavlja (25 - nauka i istraživanje i 26 – obrazovanje i kultura) odmah i zatvorena po otvaranju. Ovakva dinamika za dve i po godine je prilično usporena, što je posledica, kako uslovljavanja povezanih sa dijalogom Beograda i Prištine, tako i drugih okolnosti (uslovljavanje suseda Srbije, posebno Hrvatske i Bugarske povodom otvaranja poglavlja 23 i 24), poput „umora od proširenja“, kao i opšte krize u kojoj se našla EU“.²⁷

Pitanje konačnog rešavanja statusa Kosova i Metohije zavisiće od podrške saveznika koji imaju veliki uticaj u ključnim međunarodnim institucijama, a pre svega u Savetu bezbednosti UN. Pred Srbijom je nekoliko opcija za rešavanje ovog pitanja a odluke koje Srbija bude donosila zavisiće od odluka njenih saveznika.²⁸

²⁶ Stanković Nevena (2021): „Evropske integracije Republike Srbije - između politike proširenja i zajedničke spoljne i bezbednosne politike“, *Nacionalni interes*, 40 (3), 207.

²⁷ Lopandić Duško (2017): *Evropska unija i Srbija - novo vreme i novo okruženje*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 119.

²⁸ Aleksić Aleksandar (2018): „Kosovo i Metohija - srpske opcije“, *Diplomatija i bezbednost*, 1 (1), 65.

Pregovori između Srbije i Kosova koji se vode pod paravanom stabilizacije odnosa u stvari predstavljaju ništa drugo nego pregovore o priznanju kosovske nezavisnosti. Ovaj stav potkrepljuje i činjenica da se ti pregovori vode pod okriljem upravo one iste Evropske unije koja od nas zahteva priznanje Kosova kao nezavisne države. Drugim rečima, Republika Srbija sa Evropskom unijom vodi dve vrste pregovora. Prvi se odnose na proces evropskih integracija i članstva Srbije u Uniji, a drugi se odnose na priznanje Kosova kao nezavisne države.

Po pitanju Kosova i Metohije Orlić smatra „da na štetu Srbije, izgledi za očuvanje Kosova su veoma mali te će Srbija biti jedina država u Evropi koja je posle hladnoratovskih promena izgubila teritoriju“.²⁹ Pored toga, mora se zapaziti da Kosovo još uvek nije međunarodno priznata država čak ni od strane svih članica Evropske unije (Kipar, Grčka, Rumunija, Slovačka i Španija). Takođe, ni u unutrašnjoj politici Kosovo nije uspeo da normalizuje međusobne odnose između albanske i srpske manjine, a domaća stabilnost zavisi od međunarodnih snaga bezbednosti. Nasleđe prošlosti koje je prepuno ratnih sukoba predstavlja jednu od glavnih prepreka državama Zapadnog Balkana za integraciju sa EU.³⁰ S obzirom da Republika Srbija trenutno ima čvrst stav po pitanju priznanja nezavisnosti Kosova kao samostalne države i da taj stav neće promeniti čak ni pod velikim pritiscima sa Zapada, možemo reći da je budućnost Srbije u članstvu Evropske unije u potpunosti nedosanjan san.

Glavni uslovi koji se nameću Srbiji u pogledu pregovora sa EU jesu nastavak dijaloga sa Prištinom i harmonizacija spoljne i unutrašnje politike sa politikom Unije. Ono što treba naglasiti jeste činjenica da je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju koji je Srbija potpisala sa Unijom još 2008. stupio na snagu tek 2013. godine, odnosno nekoliko meseci posle potpisivanja takozvanog Briselskog sporazuma sa Kosovom.³¹ Stupanje na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju u tom momentu predstavljalo je neku vrstu „nagrade“ za Srbiju koja je potpisala Briselski sporazum. Međunarodne obaveze iz tog sporazuma još uvek nisu ispunjene od strane Kosova iako je prošlo deset godina od njegovog potpisivanja. Evropska unija i dalje sa Srbijom vodi pregovore jezikom ultimatumata i ucena, a svaki novi uslov se svodi na otvoreno traženje priznanja Kosova kao nezavisne države.

Pored toga, Evropska unija u svojim rezolucijama ima sve kritičniji i negativniji stav o Srbiji u pogledu procesa reformi i stava Srbije prema ratu u Ukrajini. Odnos Srbije prema ratu u Ukrajini i ruskoj agresiji tokom 2022. godine doveo je

²⁹ Orlić Dejan (2010): „Srbija i Evropske integracije - dug proces stabilizacije i prilagođavanja“, *Sociološki pregled*, 44 (4), 653.

³⁰ Dobrowski Marek, Myanchenkova Yana (2018): „The Western Balkans on the road to the European Union“, *Policy Contribution*, (4), 3.

³¹ Jelesijević Anila (2019): „Uslovljeno članstvo Srbije u Evropskoj uniji već zamorenoj od proširenja - koliko je daleko 2025“?, *Vojno delo*, 71 (7), 20.

do nove faze „usporavanja“ u pregovorima sa Evropskom unijom. Ova konstatacija se potkrepljuje činjenicom da u 2022. i 2023. godini nije organizovana nijedna međuvladina konferencija niti su Srbiji otvorena nova pregovaračka poglavlja.³²

5. ZAKLJUČAK

Analizirajući dosadašnji napredak Republike Srbije na putu ka punopravnom članstvu u Evropskoj uniji možemo zaključiti da Srbija još nije prešla ni pola tog puta. I pored izrazitog uslovljavanja ne možemo reći da je Evropska unija jedini krivac tog usporenog procesa pregovora. Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije u pogledu donošenja i usvajanja propisa praktično se dešava samo na papiru dok se oni u praksi ne primenjuju u meri u kojoj to zahteva i očekuje Unija. Aktuelna promena Ustava koju je Srbija učinila ka svom članstvu u EU neće doprineti ubrzavanju toka pregovora ka punopravnom članstvu. U dosadašnjim pregovorima Republika Srbija nimalo nije u zavidnom položaju jer se Srbiji nameću uslovi koji nisu traženi ni od jedne države kandidata za članstvo. Ono što je glavni problem Srbije ka članstvu u Uniji jeste njena spoljna politika i „kosovski čvor“. To su dva najveća kamena spoticanja da Srbija postane članica Evropske unije. Ne treba očekivati da će Srbija postati članica Evropske unije sve dok se ne odrekne istočnih saveznika i dok ne prizna Kosovo kao nezavisnu državu. Ako i zanemarimo spoljnu politiku Srbije i njene bliske veze sa Moskvom i Pekingom, EU neće u svoje punopravnom članstvo da primi državu poput Srbije koja ima teritorijalni problem, jer bi se taj problem onda prelio i na samu Evropsku uniju i tako praktično postao problem svih njenih članica.

Kao međunarodna organizacija, Evropska unija je nastala sa ciljem da objedini evropske države kako se više nikada ne bi ponovile strahote koje je sa sobom nosio vjor Drugog svetskog rata. Kada bi Unija u ovom trenutku primila Srbiju u svoje članstvo ona bi tako u svoje okvire uvukla i jedan teritorijalni problem koji bi svakako mogao da nagrize temelje njene stabilnosti, a to je protivno svim onim principima na kojima je Evropska unija nastala. Promena Ustava Republike Srbije je možda dobra samo za reformu njenog pravosuđa ali to neće doprineti bržem članstvu naše države ka Evropskoj uniji. Nažalost, pred Srbijom se postavljaju nemogući uslovi koje ona ne može da ispuni, a iza svih tih uslova krije se samo jedan problem, a to je „kosovski čvor“. Međutim, Republika Srbija i njeni građani nisu spremni da se odreknu dela svoje teritorije zarad članstva u Uniji. Iz tog razloga, Srbija će još dugo biti u vrtlogu evropskih integracija bez ikakve šanse da postane punopravna članica EU čak i onog trenutka kada zatvori svih 35

³² Lopandić Duško (2023): „Politika proširenja Evropske unije i odnosi Srbije i EU između prava i politike“, *Dve decenije razvoja pravne misli* (ur. Milan Počuča), 290.

pregovaračkih poglavlja. Harmonizacija sa evropskim zakonodavstvom teče na jednom veoma zavidnom nivou, a nedavne ustavne promene su samo dokaz toga. Međutim, sve će to i ovog puta biti zanemareno od strane institucija Evropske unije jer Srbija nije spremna da ispuni glavni uslov koji joj se nameće za punopravno članstvo, a to je priznanje nezavisnosti Kosova i Metohije.

Literatura

- Aleksić Aleksandar (2018): „Kosovo i Metohija - srpske opcije“, *Diplomatija i bezbednost*, 1 (1), 57-71.
- Bazić Jovan (2019): „Relations of Serbia and European Union: Socio-historical determinants and the contemporary political issues“, *Politeja*, 16 (3), 303-322.
- Bazić Jovan, Kurek Eva, Obradović Žarko (2019): „Srbija i izazovi evropskih integracija“, *SPM*, 64 (2), 49-72.
- Bjeković Siniša (2008): *Evropske integracije – priručnik za polaganje stručnog ispita*, Uprava za kadrove Crne Gore, Podgorica.
- Bonhart Karl-Diter (2013): *Abeceda prava Evropske unije*, Kancelarija za publikacije Evropske unije, Beograd.
- Čavoški Aleksandra (2006): *Pravni i politički poredak Evropske unije*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd.
- Dobrowski Marek, Myanchenkova Yana (2018): „The Western Balkans on the road to the European Union“, *Policy Contribution*, (4), 1-23.
- Džombić Ilija (2012): *Evropska unija – prošlost, sadašnjost, budućnost*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo.
- Fonten Paskal (2015): *Objašnjena Evropska unija - Evropa u 12 lekcija*, EU info centar, Beograd.
- Janjević Milutin (2003): *Treći stub Evropske unije*, Službeni list SCG, Beograd.
- Jelesijević Anila (2019): „Uslovljeno članstvo Srbije u Evropskoj uniji već zamo-reno od proširenja - koliko je daleko 2025. godina“?, *Vojno delo*, 71 (7), 9-27.
- Lopandić Duško (2017): *Evropska unija i Srbija – novo vreme i novo okruženje*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd.
- Lopandić Duško (2023): „Politika proširenja Evropske unije i odnosi Srbije i EU između prava i politike“, *Dve decenije razvoja pravne misli* (ur. Milan Počuča), 280-294.
- Mandić Marko (2021): „Spoljnopolitički prioriteti Republike Srbije - (Ne) održivo balansiranje“?, *Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije* (ur. Bojan Todosijević), 112-125.
- Mandić Marko (2020): „Uticaj politike uslovljavanja Evropske unije na spoljnu politiku Republike Srbije“, *Politička revija*, 66 (4), 363-382.

- Marković Ksenija, Jovanović Marko, Zafirović Jovana (2021): „Spoljna politika Srbije: Između želje građana i odluka vlasti“ *Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije* (ur. Bojan Todosijević), 58-73.
- Orlić Dejan (2010): „Srbija i Evropske integracije – dug proces stabilizacije i prilagođavanja“, *Sociološki pregled*, 44 (4), 639-656.
- Petrović Dragan (2020): „Russia and the Serbs (Serbia) from the Eastern question to contemporary relations“ *Russia and Serbia in the contemporary world: Bilateral relations challenges and opportunities* (eds. Bogdan Stojanović & Elena Gergieva Ponomareva), 98-114.
- Stanković Nevena (2021): „Evropske integracije Republike Srbije - između politike proširenja i zajedničke spoljne i bezbednosne politike“, *Politički interes*, 40 (3), 187-211.
- Stanković Nevena (2014): „Srbija u odnosu sa EU“, *Evropska unija i Zapadni Balkan - izazovi i perspektive* (ur. Dragan Đukanović & Vladimir Trapara), 174-189.
- Stefanović Zlatko (2016): *Pravo Evropske unije*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd.
- Trapara Vladimir (2012): „Ograničenja zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU: kome zapravo Srbija treba da se prilagodi“?, *Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna i bezbednosna politika EU* (ur. Dragan Đukanović & Miloš Jončić), 42-56.
- Šimkević Katerina (2023): *Zaboravljeno prijateljstvo: Srpsko-ukrajinski odnosi i proruski narativi*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd.
- Velov Branko, Debeljaković Stanko (2018): „Problem Kosova i Metohije i stavovi javnog mnjenja o načinu njegovog rešavanja“, *Diplomatija i bezbednost*, 1 (1), 167-192.

EUROPEAN INTEGRATION AND THE REPUBLIC OF SERBIA IN THE CONTEXT OF THE KOSOVO PROBLEM AND FOREIGN POLICY TOWARDS RUSSIA

Summary: *The basic objective of the creation and formation of the European Union is the integration of all European countries into a single economic and political block that will function according to the principle of equality of all of its members. From the very beginning of the establishment of democratic changes in Serbia, our country began the path of European integration, which implies, above all, the process of harmonizing internal and external policy with Union policy. This harmonization process is not at all easy, especially because Serbia is constantly faced with new conditions and challenges that this negotiation system brings with it. This paper will highlight the main problems and challenges that Serbia faces on its way to European integration. A short course of negotiations with the Union so far will be presented, and attention will be paid to the seriousness and commitment of our country to European integration. The problems that Serbia is currently facing on its European path are certainly the inconsistency of its foreign policy of Republic of Serbia with the foreign policy of the Union and the territorial problem related to Kosovo and Metohija.*

Key words: *European integration, Republic of Serbia, harmonization, Kosovo and Metohija, foreign policy.*

Borivoje Baltezarević*

<https://orcid.org/0000-0002-6798-6981>

Nataša M. Sarafova**

<https://orcid.org/0000-0002-6798-6981>

UDC: 342.738

316.774:004.774

DOI: 10.5937/MegRev2402169B

Review scientific paper

Received 19.10.2024.

Approved 20.11.2024.

HUMAN FREEDOM IN A TECHNOLOGICALLY MEDIATED WORLD***

Summary: *Human freedom has long served as one of the central inquiries across disciplines, interrogating the nature, limits, and possibilities of self-determination. In the modern era, as technology permeates nearly every sphere of life—from professional and personal realms to healthcare, education, communication, and leisure—the question of freedom assumes new dimensions and dilemmas. This paper offers a comprehensive, multidisciplinary exploration of human freedom, tracing its evolution from historical and philosophical conceptions to its present-day reinterpretations in a digital age. The introductory section reviews centuries of thought on freedom through philosophical, psychological, anthropological, social, and cultural lenses. The main body of the paper is divided into two focal areas. The first, “Promethean Price and Technologically Mediated Living,” examines how rapid technological evolution has reconfigured daily life, reshaping the structures and practices that define modern existence while influencing individual agency and collective social dynamics. The second, “Conceptual Golden Cage or Mind-forged Manacles,” draws on philosophical, social, psychological, and anthropological analyses—invoking the insights of Marshall McLuhan and the poetic imagery of William Blake—to explore how the integration of technology into every facet of human existence might simultaneously empower and constrain. By comparing the liberatory potential of technological advances with their capacity to condition thought, behavior, and even values, the paper highlights the dual-edged nature of modern innovation. The concluding section reflects on human freedom as an ultimate philosophical concern, proposing that without critical engagement and conscious control over technological integration, the very concept of freedom risks being undermined. In doing so, this paper contributes to ongoing debates about technology’s role in shaping human agency and the future of freedom.*

Keywords: *Human freedom, technology, digital society, privacy, technological conditioning*

* Associate professor, research associate, Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić, Serbia.

E-mail: baltezb@yahoo.co.uk

** Docent, Faculty of Philology “Goce Delčev”, Štip, North Macedonia.

E-mail: natasa.sarafova@ugd.edu.mk

*** The paper was written as part of the scientific research work of the NIO under the Contract concluded with the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, number 451-03-66/2024-03, dated 01.26.2024.

1. INTRODUCTION: TRACING THE EVOLUTION OF HUMAN FREEDOM

Throughout the history of human thought, freedom has occupied a pivotal position in philosophical, psychological, anthropological, social, and cultural discourse. From the classical antiquity of Socratic questioning to the Enlightenment ideals of individual autonomy, freedom has been variably interpreted as both an intrinsic human quality and a socially constructed ideal. As early modern thinkers such as Kant (1785/1998) and Rousseau (1762/2004) debated the nature of free will and the social contract, later developments in psychology, sociology, and anthropology have expanded the discussion to include the internal and external conditions that enable or restrict individual agency. In contemporary times, the pervasive presence of technology has further complicated this discourse, presenting both unprecedented opportunities for self-expression and significant challenges to the unbounded exercise of freedom. Historically, philosophical inquiries into freedom were dominated by debates on determinism versus free will. Early empiricists and rationalists laid the groundwork for understanding freedom as the capacity for rational choice, while later existentialist and phenomenological approaches—exemplified by Sartre (1943/2007) and Merleau-Ponty (1962/2013)—placed emphasis on lived experience and the existential weight of choice. Psychological theories of personality and motivation, from Freud's (1923/1991) deterministic structures of the unconscious to Bandura's (1977/1986) social learning theories, have also contributed nuanced perspectives regarding the interplay between internal drives and external constraints. Anthropological and sociocultural studies have enriched this debate by exploring how cultural narratives, rituals, and social institutions mediate expressions of freedom. For instance, Geertz (1973/2006) and Lévi-Strauss (1962/2008) underscored the role of symbolic systems in constituting individual identities, while contemporary studies have investigated how digital cultures redefine community and agency (van Dijck, 2013). In the realm of social theory, scholars such as Giddens (1991) and Bauman (2000) have critiqued modernity's promise of liberation by highlighting the uncertainties and anxieties that emerge in a rapidly changing world. As technology has become an inseparable element of modern society, it has introduced both novel avenues for freedom and new forms of constraint. The digital revolution has reconfigured traditional modes of communication, education, healthcare, and even leisure, creating an interconnected ecosystem in which information is both empowering and, paradoxically, potentially domineering. This paper endeavors to explore these dynamics by examining how technological mediation affects the human condition, particularly regarding freedom. The discussion is organized into two major sections. First, the interdisciplinary overview of technologically mediated living is presented, detailing

how rapid technological evolution has transformed our daily practices and social structures. Second, a critical analysis is offered on the costs of such integration, drawing on the metaphor of a “golden cage” or “mind-forged manacles” to illustrate the subtle yet pervasive forms of technological conditioning that may curtail authentic freedom. The final section synthesizes these insights, reaffirming that human freedom remains an ultimate philosophical and practical question in the age of digital saturation.

2. MAIN CONSIDERATIONS

2.1 Promethean Price and Technologically Mediated Living

The transformation of human life through technology is as pervasive as it is profound. The rapid evolution of digital devices, communication networks, and data-processing technologies has ushered in an era where every aspect of life is mediated by technological interfaces. This section presents an interdisciplinary analysis of the manifold ways in which technology has reshaped the professional, personal, healthcare, educational, communicational, and leisure spheres of life—and the consequent implications for human freedom.

In the professional arena, the integration of technology has redefined the nature of work. The digital revolution has led to the emergence of remote working, telecommuting, and flexible organizational structures, which have reconfigured traditional hierarchies and blurred the boundaries between personal and professional life. As Castells (2001) observes, the network society has enabled a “time-space compression” that transforms how labor is organized and experienced. With digital tools facilitating instantaneous communication and collaboration, the traditional constraints of time and geography are gradually being eroded (Castells, 2001; Floridi, 2014). However, this transformation comes at a cost. The blurring of work-life boundaries often results in what has been termed “always-on” culture, where the expectation of constant availability encroaches upon personal time and privacy (Turkle, 2011). The incessant connectivity, while fostering productivity and innovation, also imposes a form of digital discipline, subtly conditioning individuals to conform to new standards of efficiency and responsiveness. This phenomenon can be seen as a modern analogue to Foucault’s (1977) concept of disciplinary society, where surveillance and control are internalized by workers. The digital workplace, therefore, offers both enhanced opportunities for creativity and collaboration, while simultaneously subjecting workers to novel forms of control and self-regulation that impinge upon their freedom. In the context of personal life, technology has revolutionized the manner in which individuals

interact, form relationships, and construct their identities. Social media platforms such as Facebook, Twitter, and Instagram have redefined communication, offering unprecedented opportunities for self-expression and community building (van Dijck, 2013). Yet, these platforms also impose certain constraints. The curated nature of online interactions, along with algorithmic mediation, can lead to echo chambers and the reinforcement of existing biases (Boyd, 2014). In many ways, the digital realm presents a paradox: it expands the sphere of individual expression while simultaneously imposing new norms that shape behavior and attitudes. This dual nature of digital connectivity is evident in studies that reveal both the empowering and alienating aspects of social media. For instance, while these platforms contribute to democratic capacity in some aspects, like providing space for marginalized voices to be heard and foster global solidarity, at the same time they engender feelings of isolation, anxiety, and inadequacy as some less privileged users compare their everyday lives with the highly edited portrayals of others (Turkle, 2011; Papacharissi, 2010). The consequence is a dynamic where freedom of expression is both celebrated and curtailed by the invisible architectures of digital platforms that determine what is visible, valuable, or acceptable. In healthcare, the advent of telemedicine, electronic health records, and wearable health-monitoring devices has redefined patient care and medical research. Digital health technologies have democratized access to health information and services, enabling patients to monitor their well-being and participate more actively in their healthcare decisions (Floridi, 2014). However, the digitization of health data also raises significant concerns about privacy and autonomy. The aggregation and analysis of personal health data by large corporations and state agencies can lead to intrusive surveillance practices, thereby challenging the traditional notion of medical confidentiality and patient autonomy (Solove, 2007; Nissenbaum, 2010). Similarly, education has experienced a paradigm shift with the integration of technology. E-learning platforms, digital classrooms, and massive open online courses (MOOCs) have expanded access to knowledge, facilitating lifelong learning and bridging geographical divides (Castells, 2001). Yet, the mechanization and algorithmic personalization of education may inadvertently restrict critical thinking and creativity by channeling learners into pre-determined pathways, thus constraining the development of independent thought (Carr, 2010; Manovich, 2001). The digitization of education, while democratizing access to knowledge, also poses risks related to the standardization of learning and the reduction of the educational experience. Technology's impact extends to leisure and recreational activities. The rise of digital entertainment—encompassing video games, streaming services, and virtual reality experiences—has transformed traditional notions of leisure and social interaction. Digital entertainment offers immersive

experiences that can foster creativity and community among enthusiasts; however, it also raises questions about the commodification of attention and the passive consumption of content (Rheingold, 1993). As individuals increasingly spend time in digital environments, the experiential quality of leisure may be redefined by technological interfaces that both enable and constrain user agency. In the realm of communication, the proliferation of digital devices has fundamentally altered public discourse. The immediacy and ubiquity of information have empowered citizens to engage in political activism and social movements, as evidenced by digital mobilizations around global issues (van Dijck, 2013). Yet, this empowerment is counterbalanced by the risks of misinformation, digital manipulation, and the erosion of critical public debate. The interplay between digital communication and freedom is further complicated by the ways in which technological mediation shapes public opinion and political participation (Andrejevic, 2013).

The transformative influence of technology on daily life creates a paradoxical landscape where empowerment and constraint coexist. On the positive side, technology offers enhanced access to information, opportunities for self-expression, and a platform for the democratization of various spheres of life. However, the very same technology introduces novel forms of control, surveillance, and standardization that may impinge upon the very freedoms it purports to expand. As Floridi (2014) argues, the digital revolution has not only reshaped the infrastructure of society but has also reconfigured the symbolic and experiential dimensions of freedom. In many respects, the evolution of technologically mediated living invites us to revisit classical debates about autonomy and determinism. The digital age presents a scenario reminiscent of the Promethean myth, wherein the gift of technology carries an inherent price. While digital tools have unleashed unprecedented creative potential, they also demand a high degree of self-regulation and adaptation to rapidly changing environments. In the words of Castells (2001), the network society is characterized by both the liberation of information and the disciplining effects of digital infrastructures. The challenge, therefore, lies in harnessing the benefits of technological progress while mitigating its constraining effects on human freedom.

2.2 Conceptual Golden Cage or „Mind-forged Manacles“

In juxtaposition to the liberatory promises of technological advancement lies a more ominous prospect: the emergence of a “golden cage” or “mind-forged manacles” that subtly, yet profoundly, restrict human freedom. Drawing inspiration from William Blake’s evocative imagery and informed by the critical perspectives of Marshall McLuhan, authors aspire to address the philosophical, social, psychological, and anthropological dimensions of technology’s conditioning effects. The

metaphor of the “golden cage” finds its resonance in philosophical critiques of modernity. Early modern philosophers celebrated technology as a means to achieve progress and liberation; however, as technology became increasingly pervasive, its emancipatory potential was called into question. Marshall McLuhan’s (1964) seminal observation that “the medium is the message” suggests that technology not only transmits information but also shapes the cognitive and perceptual frameworks through which individuals engage with the world. In this context, technology acts as an omnipresent conditioning force that influences how reality is experienced and understood.

William Blake’s poetic imagery, particularly his reference to “mind-forged manacles,” underscores the paradoxical nature of progress. The allure of technological innovation, much like the mythical wings of Icarus, carries with it the risk of hubris and self-imposed confinement (Blake, 1794/1995). In other words, the very instruments that enable human advancement can also become the shackles that limit critical thinking, individual creativity, and the capacity for authentic self-determination. The philosophical challenge, then, is to recognize and resist the subtle coercion embedded within technological mediation—a challenge that requires a reinvigoration of the human capacity for reflection, critique, and self-governance. On a social level, the integration of technology into everyday life has led to profound changes in the dynamics of power and control. The mass collection of personal data, the ubiquity of surveillance, and the algorithmic governance of online behavior have raised urgent questions about privacy and autonomy. As Zuboff (2019) argues in her analysis of surveillance capitalism, the commodification of personal data transforms individuals into objects of manipulation, subjecting them to continuous forms of digital discipline. This transformation creates a social order in which the parameters of freedom are increasingly defined by technological infrastructures rather than by human values or democratic principles.

The erosion of privacy, in particular, stands as a stark example of how technological mediation can function as a “golden cage.” On one hand, the benefits of personalized services, targeted information, and enhanced connectivity are undeniable; on the other, these same services often come at the cost of deep incursions into individual privacy (Nissenbaum, 2010; Solove, 2007). The social contract, reconfigured in the digital age, appears to demand a silent consent to pervasive surveillance in exchange for convenience and connectivity. Yet, this trade-off undermines the very foundation of freedom, as individuals become increasingly conditioned to accept limitations on their autonomy as normative aspects of modern life.

Culturally, the integration of technology has precipitated shifts in values and social norms. The digital environment promotes certain forms of communication

and interaction—often characterized by brevity, immediacy, and superficial engagement—that may diminish the capacity for sustained reflection and deep critical thought (Carr, 2010). As social media platforms and digital interfaces increasingly structure everyday interactions, there is a growing risk that the qualitative dimensions of human freedom—such as the ability to engage in meaningful, reflective discourse—may be compromised by the quantitative imperatives of data analytics and algorithmic curation (Turkle, 2011).

2.2.1 Psychological Dimensions: Cognitive Conditioning and the Decline of Critical Thinking

The psychological ramifications of an all-pervasive technological environment are equally significant. A growing body of research indicates that digital media and constant connectivity can affect cognitive processes, including attention, memory, and critical thinking. Sparrow, Liu, and Wegner's (2011) study on the "Google effect" illustrates how the ready availability of information can lead to a form of cognitive offloading, where individuals are less inclined to retain information in memory. This reliance on external digital resources, while adaptive in many respects, may also diminish the capacity for deep, critical thought and introspection.

Similarly, the constant bombardment of notifications, updates, and digital stimuli has been linked to diminished attention spans and a fragmented mode of thinking (Carr, 2010). The psychological conditioning that results from continuous exposure to digital interfaces can be conceptualized as a form of "mind-forged manacles"—a condition in which the cognitive apparatus is trained to operate within the narrow confines dictated by technological imperatives rather than by independent critical judgment. This transformation has far-reaching implications for democratic engagement and individual empowerment, as the capacity for reflective, autonomous thought is essential for both personal freedom and active citizenship (Turkle, 2011; Manovich, 2001).

2.2.2 Anthropological Perspectives: Technology, Ritual, and the Transformation of Identity

From an anthropological standpoint, technology not only alters individual cognition and social relations but also reshapes cultural practices and identity formation. Traditional societies have long relied on ritual, myth, and communal practices to negotiate the boundaries of freedom and authority. In the digital age, analogous rituals are emerging in the form of online communities, digital festivals, and virtual spaces that serve as new arenas for the negotiation of identity and social belonging (van Dijck, 2013).

However, the integration of technology into cultural life also brings about a form of homogenization and standardization that can erode the diversity of cultural expressions. The algorithms that govern content curation on social media platforms, for instance, tend to favor popular and widely accepted narratives, thereby marginalizing dissenting voices and alternative forms of cultural expression (Andrejevic, 2013). This process contributes to what can be termed a “conceptual golden cage,” wherein individuals are subtly coerced into adopting standardized modes of thought and behavior that limit the scope of authentic self-expression. The anthropological implication is clear: as technology increasingly mediates cultural production and reproduction, the dynamic interplay between individual freedom and collective identity becomes ever more complex and fraught with tension.

2.2.3 The Icarus Analogy:

Wings of Technological Progress and the Risk of Hubris

The myth of Icarus—whose waxen wings melted as he soared too close to the sun—serves as a potent metaphor for the current state of technological integration. The ambition to transcend human limitations through technology is noble and, in many respects, has yielded remarkable achievements. Yet, as Icarus’s tragic fall reminds us, unchecked ambition without critical oversight can lead to self-destruction. In the context of human freedom, the wings of technological progress offer both the promise of liberation and the peril of profound loss. Without vigilant self-regulation and a critical examination of the ways in which technology conditions our thoughts and behaviors, the very tools that have expanded our capacities may ultimately undermine the fundamental freedom that underpins human dignity (Blake, 1794/1995; McLuhan, 1964).

The challenge is therefore twofold. First, society must harness the potential of technology to enhance human freedom—through measures that promote transparency, protect privacy, and encourage democratic participation. Second, there must be a conscious effort to resist the seductive allure of uncritical technological integration. This entails cultivating an educational and cultural environment that values reflective thought, creativity, and the capacity to question established norms. Only by synchronizing the emancipatory promise of technology with a critical awareness of its constraints, can we hope to avert the fate of Icarus and preserve the future of human freedom.

3. FINAL CONSIDERATIONS: FREEDOM AS THE ULTIMATE PHILOSOPHICAL IMPERATIVE

Human freedom has always been, and continues to be, one of the most profound and contested philosophical questions in human history. The evolution of freedom—from the early debates on determinism and the nature of the self to the contemporary struggles against digital surveillance and algorithmic governance—reveals a continuous tension between the desire for liberation and the forces that seek to contain or direct that liberation. In our technologically mediated world, this tension has assumed new urgency. The analysis presented in this paper highlights the dual character of technology as both an enabler and a constrainer of freedom. Technological advances that have transformed professional, personal, health-care, educational, communicational, and leisure domains offer opportunities for empowerment, connectivity, and democratization. However, we must also keep in mind that the pervasive nature of digital technology imposes subtle forms of control—what this paper has termed the “Promethean price” and the “conceptual golden cage”—which condition human thought, behavior, and cultural expression.

In reflection on the historical context of freedom as an evolving concept, philosophers such as Kant, Rousseau, and Sartre, as well as contemporary scholars like Giddens and Bauman, have all grappled with the paradox of freedom in an increasingly complex world. Their work underscores that freedom is not a static or monolithic entity but a dynamic process that must be continually negotiated and reimagined, and even more so in modern times, in the face of changing social, technological, and cultural conditions. The insights offered by Marshall McLuhan and the poetic warnings of William Blake remind us that the very media and technologies that enable our progress also have the potential to condition us. As we navigate the intricacies of a digital age marked by rapid innovation and pervasive connectivity, it is crucial that scholars, policymakers, and citizens alike foster a critical engagement with technology. This includes implementing robust safeguards for privacy, promoting digital literacy, and nurturing environments that encourage independent and reflective thought.

Ultimately, the struggle for human freedom in a technologically mediated world is an integral part of a broader quest for self-determination and meaning. The challenges posed by digital technologies are not insurmountable; rather, they call for a renewed commitment to the values of autonomy, creativity, and critical inquiry. As we are facing the complexities of modern life, we must resist the temptation to accept the constraints imposed by uncritical technological adoption. Instead, we should strive to cultivate a vision of freedom that is both adaptive and resilient—one that embraces the potential of technology while remaining ever-vigilant against its inherent and somewhat subversive limitations.

In conclusion, human freedom remains the ultimate philosophical imperative—a question that lies at the heart of our individual and collective existence. The interplay between technological innovation and human agency is not predetermined; it is a space of contestation and possibility. By recognizing the dualistic nature of technological progress and by cultivating the critical capacities necessary to question and reshape our digital environments, we can work towards a future in which freedom is not restricted by technological conditioning but is rather enriched by conscious and reflective engagement. Such a future, while not guaranteed, is essential for preserving the dignity, creativity, and autonomy that define the human spirit.

Literature

1. Andrejevic, M. (2013). Surveillance and Alienation in the Online Economy. *Surveillance & Society*, 11(3/4), 407–418.
2. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Polity Press.
3. Blake, W. (1794/1995). *The Marriage of Heaven and Hell*. Penguin Classics.
4. Boyd, D. (2014). *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. Yale University Press.
5. Carr, N. (2010). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. W. W. Norton.
6. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Blackwell.
7. Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford University Press.
8. Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vintage Books.
9. Floridi, L. (2014). *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. Oxford University Press.
10. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press.
11. Harari, Y. N. (2017). *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. Harper.
12. Kant, I. (1785/1998). *Groundwork for the Metaphysics of Morals* (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press.
13. Lévi-Strauss, C. (1962/2008). *The Savage Mind*. University of Chicago Press.
14. Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. MIT Press.
15. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. McGraw-Hill.
16. Nissenbaum, H. (2010). *Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life*. Stanford University Press.

17. Papacharissi, Z. (2010). *A Private Sphere: Democracy in a Digital Age*. Polity.
18. Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Addison-Wesley.
19. Solove, D. J. (2007). *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age*. New York University Press.
20. Sparrow, B., Liu, J., & Wegner, D. M. (2011). Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips. *Science*, 333(6043), 776–778.
21. Sennett, R. (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. W. W. Norton.
22. Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books.
23. van Dijck, J. (2013). *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford University Press.

LJUDSKA SLOBODA U TEHNOLOŠKI POSREDOVANOM SVETU

Sažetak: *Ljudska sloboda dugo je služila kao jedno od centralnih pitanja u svim disciplinama, preispitujući prirodu, granice i mogućnosti samoopredeljenja. U modernoj eri, pošto tehnologija prožima skoro svaku sferu života – od profesionalne i lične oblasti do zdravstvene zaštite, obrazovanja, komunikacije i slobodnog vremena – pitanje slobode poprima nove dimenzije i dileme. Ovaj rad nudi sveobuhvatno, multidisciplinarno istraživanje ljudske slobode, prateći njenu evoluciju od istorijskih i filozofskih koncepcija do njenih današnjih reinterpretacija u digitalnom dobu. Uvodni odeljak daje pregled vekova razmišljanja o slobodi kroz filozofske, psihološke, antropološke, društvene i kulturne perspektive. Glavni deo rada podeljen je na dve fokusne oblasti. Prvi, „Prometejska cena i tehnološki posredovani život“, ispituje kako je brza tehnološka evolucija rekonfigurisala svakodnevni život, preoblikujući strukture i prakse koje definišu moderno postojanje, istovremeno utičući na individualnu aktivnost i kolektivnu društvenu dinamiku. Drugi, „Konceptualni zlatni kavez ili okovi iskovani umom“, zasniva se na filozofskim, društvenim, psihološkim i antropološkim analizama – pozivajući se na uvide Maršala Mekluana i poetske slike Vilijama Blejka – da bi se istražilo kako bi integracija tehnologije u svaki aspekt ljudskog postojanja mogla istovremeno da deluje i trenira. Upoređujući oslobodilački potencijal tehnološkog napretka sa njihovom sposobnošću da uslovljavaju mišljenje, ponašanje, pa čak i vrednosti, ovaj rad naglašava dvostruku prirodu moderne inovacije. Završni odeljak razmatra ljudsku slobodu kao krajnju filozofsku brigu, predlažući da bez kritičkog angažovanja i svesne kontrole nad tehnološkom integracijom, rizikuje potkopavanje samog koncepta slobode. Na taj način, ovaj rad doprinosi tekućim debatama o ulozi tehnologije u oblikovanju ljudske aktivnosti i budućnosti slobode.*

Ključne reči: *ljudska sloboda, tehnologija, digitalno društvo, privatnost, tehnološka uslovljenost*

SPISAK RECENZENATA / LIST OF REVIEWERS

Prof. dr BALTEZAREVIĆ Vesna – Srbija
Prof. dr BALTEZAREVIĆ Radoslav – Srbija
Prof. dr BAZIĆ Miljojko – Srbija
Prof. dr BOGIĆEVIĆ Jasmina, vanredni profesor – Srbija
Doc. dr BRČIĆ Aleksandar - BiH
Prof. dr CVETKOVSKI Tatjana – Srbija
Prof. dr CVIJANOVIĆ Gorica – Srbija
Prof. dr CVIJANOVIĆ Drago – Srbija
Prof. dr DAVIDOV Vladimir – Rusija
Prof. dr DE MONSERAT LJAJRO Marija – Argentina
Prof. dr ĐURĐEVIĆ Dragan – Srbija
Prof. dr ILIĆ Radan – Srbija
Prof. dr JOVANOVIĆ Tomislav – Srbija
Doc. dr JOVIČIĆ Aleksandar – Srbija
Akademik KAMBOVSKI Vlado – Makedonija
Prof. dr KAPOR Nenad - Srbija
Prof. dr KOMARISOV Vladimir S. – Rusija
Dr LABOVIĆ Dragana, vanredni profesor – Srbija
Prof. dr LAĐEVAC Ivona – Srbija
Prof. dr LANGOVIĆ-MILIĆEVIĆ Ana – Srbija
Prof. dr LAZAREVIĆ Žarko – Slovenija
Prof. dr LENGHARTOVA Jana – Slovačka
Prof. dr LUTOVAC Jelena – Srbija
Prof. dr LESAKOVA Dagmar – Slovačka
Doc. dr MANDARIĆ Marija – Srbija
Prof. dr MILANOVIĆ R. Milan – Srbija
Prof. dr MILIVOJEVIĆ Tatjana – Srbija
Prof. dr NIKODIJEVIĆ Dragan – Srbija
Prof. dr NOVAKOVIĆ Ivan – Srbija
Akademik OČIĆ Časlav – Srbija
Prof. dr OZGERCIN Kevin V. – SAD
Prof. dr PAP Norbert – Mađarska
Prof. dr PARK Sung-Đo – Nemačka
Prof. dr PAVLOVIĆ Milivoje – Srbija
Prof. dr PERIŠIĆ Saša – Srbija
Prof. dr POPOVIĆ Borko – Srbija
Dr PREMOVIĆ Jelena, naučni saradnik
Prof. dr SALVATORE Dominik – Italija
Doc. dr SPASIĆ Dragoljub - Srbija

Prof. dr ŠANARON Žan Žak – Francuska
Prof. dr ŠARIĆ Branko – Srbija
Prof. dr ŠKULIĆ Milan – Srbija
Prof. dr TANČIĆ Dragan – Srbija
Prof. dr VESELINOVIĆ Petar – Srbija
Prof. dr VUJIČIĆ Milan – Srbija
Prof. dr ZENOVIĆ Ivona - Srbija
Dr ZIMONJIĆ Marijana – Srbija
Prof. dr ŽIVANOVIĆ Vladimir – Srbija

OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU I UPUTSTVO ZA AUTORE

I. OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU

1. Opšte. – „Megatrend revija“ je naučno glasilo Megatrend univerziteta (Megatrend University).

Časopis je, prema klasifikaciji CEON visoko pozicioniran kao vodeći nacionalni naučni časopis u Republici Srbiji (M51) i prema klasifikaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (M52).

„Megatrend revija“ izlazi od 2004. godine, na srpskom i engleskom jeziku. Otvorena je za sve kvalitetne radove i autore iz čitavog sveta. Ima međunarodnu redakciju i međunarodni izdavački savet. Putem razmene i na druge načine, stiže do čitalaca i van granica Srbije.

Časopis „Megatrend revija“ je interdisciplinarni časopis iz oblasti društvenih nauka, u kojem se objavljuju radovi iz sledećih tematskih oblasti:

- Ekonomija
- Pravo
- Politika i bezbednost
- Menadžment i marketing
- Međunarodni odnosi
- Javne politike
- Informaciono društvo
- Komunikacije i kultura
- Umetnost i dizajn
- Saobraćajno inženjerstvo

2. Recenzije. - Svaki rad se recenzira od strane dva recenzenta. Radovi su podložni proverbi na plagijat.

Rad koji dobije pozitivnu recenziju oba recenzenta objavljuje se u skladu sa standardnom kategorizacijom radova u naučnim časopisima kao: originalni naučni rad, pregledni naučni članak, stručni članak, saopštenje ili osvrt, prikaz knjige i prevod.

O kategorizaciji rada odlučuju recenzenti i glavni urednik, s tim da se u slučaju sumnje prihvata rešenje koje je povoljnije za autora (ako je jedan recenzent kategorisao rad na jedan, a drugi recenzent na drugi način, prihvatiće se viša kategorizacija).

U slučaju da jedan recenzent predloži da se rad objavi, a drugi da se ne objavi, rad se daje na recenziju trećem recenzentu i njegova odluka je konačna.

3. Anonimnost autora i recenzenata. - Redakcija se strogo drži pravila o međusobnoj anonimnosti autora i recenzenata. Drugim rečima, recenzenti ne znaju ko je i odakle je autor rada, kao što ni autor ne zna imena recenzenata. Pored ostalog, autor koji nije zadovoljan načinom na koji su recenzenti vrednovali njegov rad, ima pravo da dobije na uvid recenzije, ali bez imena recenzenata.

II. ORIGINALNOST RADA I BORBA PROTIV PLAGIJATA

Molimo autore da imaju u vidu sledeće.

1. Pisana potvrda o tome da je rad originalan. - Prilikom dostavljanja rukopisa autor je dužan da u pisanom obliku potvrdi da je njegov rad originalan, tj. da već nije negde drugde objavljen. Radovi koji budu poslani bez pisane potvrde autora o tome da je reč o originalnom delu, neće biti uzimani u obzir.

2. Rad koji je već negde prethodno objavljen. - Ako iz nekog razloga kandiduje rad koji je već negde objavljen (u inostranstvu, na stranom jeziku), autor je dužan da precizno navede gde je rad objavljen (u kom časopisu, kom broju, na kojim stranama) i da priloži pisanu saglasnost redakcije časopisa u kome je rad prvobitno objavljen. Ukoliko su ispunjeni ovi uslovi, a Redakcija „Megatrend revije“ (dalje: „Revija“) zaključi da je rad iz nekog razloga posebno interesantan i da ga treba objaviti, rad će biti objavljen, s tim što će biti naznačeno gde je prvi put objavljen i da se štampa uz odobrenje.

Ukoliko je, međutim, rad već negde objavljen, a predat je za objavljivanje u „Reviji“ bez informacije o tome, rad neće biti objavljen. Uz to, kao sankcija za nekorektan odnos, u prvom narednom broju „Revije“ u posebnoj rubrici biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor na nekorektan način pokušao da ponovo objavi isti rad. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u „Reviji“

3. Plagijat. - U slučaju da redakcija „Revije“ sama ili posredstvom recenzenta otkrije da je rad koji je predat za objavljivanje plagijat, u prvom narednom broju „Revije“ u posebnoj rubrici biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor predao rad koji je plagijat, i biće navedeno originalno delo iz kog je plagijat uzet. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u „Reviji“. Po potrebi, biće obavešteni autor čiji je rad prepisan odn. redakcija časopisa u kome je objavljen originalni rad.

III. UPUTSTVO ZA AUTORE

Radove treba pripremiti u skladu sa sledećim uputstvom:

1. Rukopis

Rukopis se predaje u elektronskom obliku (MS Word). Predviđeni format stranice je A4, font Times New Roman (veličina 12 pt za tekst, uključujući i apstrakt, bez proreda). Radovi na srpskom jeziku se dostavljaju u srpskoj latinici. Rad se šalje na e-mail adresu: megatrendrevija@megatrend.edu.rs

Uz rad se obavezno dostavlja i pisana izjava autora o tome da je rad originalno delo (potpisan i skenirana izjava), ORCID broj i godine rođenja za sve autore.

Uslov da rad uđe u proceduru recenziranja jeste da u potpunosti zadovoljava tehničke kriterijume koji su propisani ovim uputstvom. Rad mora biti lektorisan, tj. mora da zadovoljava jezičke i pravopisne standarde srpskog odnosno engleskog jezika.

2. Broj autora

Prednost imaju članci koje je napisao samo jedan autor (autor pojedinac), ali redakcija sprovodi aktuelne propise (*Pravilnik o postupku i načinu vrednovanja, i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, Službeni glasnik RS br. 24/2016 i 21/2017), po kojima se rad prihvata ako nema više od tri koautora.

3. Jezik

Tekst se predaje na srpskom ili engleskom jeziku. Ako bude prihvaćen, biće objavljen na jeziku na kome je predat.

Izuzetno, redakcija ima pravo da zbog posebno opravdanih razloga odluči da se tekst koji je predat na srpskom prevede i objavi na engleskom jeziku, ili obrnuto.

4. Obim

Članak treba da ima približno 30.000 slovnih znakova, računajući i beline (1 autorski tabak). On može da bude i nešto kraći odn. nešto duži, s tim da broj slovnih znakova sa belinama ne bude manji od 20.000 niti veći od 45.000.

Iz naročito opravdanih razloga (poseban društveni značaj teme, koautorstvo nekoliko međunarodno priznatih naučnika i sl.), redakcija izuzetno može dozvoliti i objavljivanje članka većeg obima, ali ne većeg od 2,5 autorska tabaka (75.000 slovnih znakova).

5. Tabele i formule

Tabele praviti isključivo alatom za tabele u programu MS Word. Tabele moraju da imaju naslove i biti numerisane arapskim ciframa.

Formule raditi uz pomoć editora formula u programu MS Word.

6. Grafički prilozi i fotografije

Grafički prilozi mogu se predati nacrtani na papiru ili u elektronskom obliku. Kada se crteži predaju u elektronskom obliku, to treba da je u nekom od sledećih formata: EPS, AI, CDR, TIF ili JPG. Ako autor ne zna ili koristi neki specifičan program, potrebno je da se dogovori o formatu zapisa sa tehničkim urednikom. **Ne treba crtati crteže u programu MS Word!**

Fotografije moraju biti jasne, kontrastne i neoštećene. Autoru se ne preporučuje da slike skenira sam, već da taj osetljivi posao prepusti redakciji.

Ako u verziju na papiru nisu uključeni crteži i fotografije, moraju se jasno obeležiti mesta gde treba da se nalaze. Oznake u tekstu moraju se poklapati sa onima na priloženim slikama (ili fajlovima).

Crteži i fotografije moraju da imaju potpise i da budu numerisani arapskim ciframa.

7. Organizacija rukopisa

Članak mora da sadrži sledeće elemente i to ovim redom:

1. Podatke o autoru. - Ime i prezime, zvanje (titula) autora, naziv institucije u kojoj je autor zaposlen (afilijacija); obavezno navesti e-mail adresu autora i ORCID broj.

2. Naslov rada. - Naslov treba da je jasan i precizan.

3. Sažetak (apstrakt). - To je kratak informativni prikaz sadržaja članka, koji sadrži cilj istraživanja, metode, rezultate i zaključak. Treba da je na istom jeziku na kome je napisan i sam rad. U pogledu obima, treba da ima od 100 do 250 reči odn. 4 do 8 rečenica ili od jedne trećine do polovine štampane strane i da stoji između naslova rada i ključnih reči, nakon kojih sledi tekst članka.

4. Ključne reči. - Predstavljaju termine ili fraze koji najbolje opisuju sadržaj članka. Dozvoljeno je navesti do pet reči odn. fraza.

5. Tekst članka. - Centralni deo predstavlja tekst članka u kojem autor uz upotrebu odgovarajuće aparature obrađuje određeni naučni problem.

6. Popis korišćene literature. - Posle teksta članka, daje se popis korišćene literature i to abecednim redom po prezimenima autora. Navodi se isključivo literatura koja je citirana u radu.

Popis se daje prema Uputstvu za citiranje, s tim da se godina izdanja stavlja odmah iza imena autora odn. urednika. Na kraju navođenja članka ili rada u zborniku navode se stranice na kojima se nalazi citirani rad.

Primeri:

- Knjiga: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London
 - Poglavlje u knjizi više autora: Buchanan Allen (2010): "The Legitimacy of International Law", 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford

- Članak: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502-521

Radovi istog autora navode se hronološkim redom, a ako se navodi više radova istog autora objavljenih u istoj godini, uz godinu izdanja dodaju slova "a", "b", "c" itd.

Primeri:

- Cassese Antonio (1999a): "Ex iniuria ius oritur. Are We Mowing towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, 1/1999, 23-30

- Cassese Antonio (1999b): "A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and Opinio Necessitatis", *European Journal of International Law*, 4/1999, 791-799

7. Rezime (Summary). - Na samom kraju daje se rezime tj. sažetak rada, koji može biti isti kao i sažetak (apstrakt), ali može biti i nešto većeg obima, ali ne više od 1 strane. Ako je rad pisan na srpskom jeziku, obavezno se dostavlja rezime na engleskom jeziku.

8. Nivoi naslova. - Zavisno od konkretnog teksta naslovi imaju različite nivoe, s tim da se koristi sledeći metod:

1. Prvi nivo naslova

(sredina, regular, bold, arapski brojevi)

1.1. Drugi nivo naslova

(sredina, italik, arapski brojevi)

1.1.1. Treći nivo naslova

(iznad početka pasusa, italik, arapski brojevi)

Za slučaj da ipak nešto nije jasno, autorima se savetuje da pogledaju prethodne brojeve „Megatrend revije“ ili da se obrate direktno sekretaru ili tehničkom uredniku časopisa.

Redakcija zadržava pravo da, u zavisnosti od specifičnosti teksta, a u cilju njegove bolje preglednosti, uredi naslove na nešto drugačiji način, ostajući u osnovnim okvirima izložene deobe naslova.

9. Citiranje. - Korišćenu literaturu citirati prema niže izloženom uputstvu za citiranje.

10. Adresa redakcije. - Radovi se šalju u elektronskoj formi na sledeću e-mail adresu: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

Redakcija „Megatrend revije / Megatrend Review“
Megatrend univerzitet
Bulevar Mihajla Pupina 117
11070 Beograd

IV. UPUTSTVO ZA CITIRANJE

1. Opšta pravila

1. Ime autora. - Navodi se prvo prezime, pa ime autora. Ako postoji srednje slovo, ono se navodi između prezimena i imena.

Primer: Shaw N. Malcolm

2. Više autora. - Ako postoji više autora rada, razdvajaju se zapetama.

Primer: Simma Bruno, Alston Philip

Ako je više od 3 autora rada, navodi se prezime i ime samo prvog autora i dodaje se kurzivom (italikom) et al. (od *et alia*).

Primer: Henkin Louis et. al. (1993): *International Law: cases and Materials*, St. Paul. Minn.

3. Strane. - Kada se navodi određena strana (knjige, članka), ona se navodi samo brojem bez ikakvih dodataka (s., str., p., pp., стр., S., i sl.).

Primer: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9.

4. Fusnote. - Kada se navodi fusnota, iza broja strane piše se skraćenica „fn“ i onda navodi broj citirane fusnote.

Primer: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9, fn 2.

5. Ponovno citiranje istog rada. - Kada se rad koji je već citiran ponovo navodi, to se vrši tako što se navodi prezime i ime autora, pa iza toga, razdvojeno zapetom, stranica koja se citira. Sve bez korišćenja op. cit., nav. delo i slično.

Primer: Akehurst Michael, 15.

Ako je navedeno nekoliko radova istog autora, navodi se prezime i ime autora, u zagradi godina u kojoj je odnosni rad objavljen i strana.

Primer: Akehurst Michael (1984), 15.

Ako je navedeno nekoliko radova istog autora objavljenih u istoj godini, radovi se u spisku korišćene literature (koji se obavezno daje na kraju rada) iza godine publikovanja dopunski obeležavaju latiničnim slovima „a“, „b“, „c“ itd. i tako navode kod citiranja u fusnotama.

Primer: Akehurst Michael (1984a), 15.

6. Ponovno citiranje prethodno citiranog rada. - Ako se citira podatak sa iste strane istog dela koje je citirano u prethodnoj fusnoti, koristi se samo latinična skraćenica Ibid. (od ibidem), bez navođenja bilo kakvih drugih podataka.

Primer: Ibid.

Ako se citira podatak iz dela koje je citirano u prethodnoj fusnoti, ali sa različite strane, navodi se Ibid, a zatim zapeta i broj strane.

Primer: Ibid, 54.

7. Strana imena. - U radovima koji se predaju na srpskom jeziku, strana imena se transkribuju na srpski jezik, kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo ime i prezime navode se u zagradi u izvornom obliku.

Primer: Tomas Hobs (Thomas Hobbes)

2. Knjige

1. Opšte. - Knjige se navode na sledeći način: 1) prezime autora, 2) njegovo ime, 3) godina izdanja (u zagradi), 4) dve tačke, 5) naziv knjige kurzivom (italikom), 6) mesto izdanja kurentom (obično), 7) strana (bez ikakvih dodataka), 8) fusnota koja se citira.

Ako se navodi i izdavač, piše se kurentom (obično) pre mesta izdanja.

Primer: Scott V. Shirley (2010): International Law in World Politics, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder – London, 71, fn 45.

2. Više izdanja. - Ako knjiga ima više izdanja može se (ne mora) navesti broj izdanja u superskriptu.

Primer: Scott V. Shirley (2010²): International Law in World Politics, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder - London (objašnjenje: 2010² - drugo izdanje, objavljeno 2010)

3. Urednici. - Ako knjiga ima jednog ili više urednika, prvo se navode prezimena i imena urednika, razdvojena zapetama, zatim naznaka „(ur.)“ odnosno „ed.“ ili (ako ih je više) „eds.“, pa godina izdanja u zagradi, dvotačka, naziv knjige kurzivom (italikom), i mesto.

Primer: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) (2010): The Philosophy of International Law, Oxford.

Ako je broj urednika veći od tri, navode se podaci samo za prvog urednika, zatim se posle zapete navodi „et al.“ i posle toga se navodi „ur.“.

Primer: Hamilton P. et al. (eds.) (1999): The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution, Kluwer International, The Hague-London-Boston.

4. Poglavlje u knjizi. - Poglavlje u knjizi koja ima urednika navodi se tako što se: 1) navode prezime i ime autora, 2) godina izdanja u zagradi, 3) dve tačke, 4) naziv poglavlja kurentom (pod navodnicama), 5) zapeta, 6) brojevi strana koje se citiraju, 7) „u“ odn. „in“, 8) prezime i ime urednika, 9) „(ur.)“ odn. „(eds.)“, 10) naziv knjige u kojoj je citirano delo, kurzivom (italikom) i 11) mesto izdanja.

Primer: Buchanan Allen (2010): “The Legitimacy of International Law”, 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): The Philosophy of International Law, Oxford.

3. Članci

1. Opšte. - Članci se navode na sledeći način: 1) prezime autora, 2) ime autora, 3) godina izdanja, 4) dve tačke, 5) naziv članka kurentom (obično) pod navodnicama, 6) naziv časopisa (zbornika i sl.) kurzivom (italikom), 7) broj i godište spojeni kosom crtom, 8) broj strane (bez ikakvih dodataka), 9) broj citirane fusnote.

Primer: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502, fn 1.

2. Skraćenica naziva časopisa. - Ako je naziv časopisa (zbornika i sl.) dug, prilikom prvog citiranja u zagradi sa navodi skraćenica pod kojom će se časopis (zbornik i sl.) nadalje pojavljivati.

Primer: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law (AJIL)* 3/1971, 502-521.

4. Propisi

1. Opšte. - Propisi se navode na sledeći način: 1) naziv propisa se navodi u kurentu (obično), 2) kurzivom (italikom) navodi se glasilo u kojem je propis objavljen, 3) na kraju se navodi broj i godina glasila u kojem je propis objavljen.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

2. Ponovno pominjanje propisa. - Ako se propis pominje kasnije, prilikom njegovog prvog pominjanja navodi se u zagradi njegov skraćeni naziv, s tim da se ispred skraćenog naziva stavlja objašnjenje „u daljem tekstu“.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o službama bezbednosti), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

3. Izmene i dopune. - Ako je propis naknadno menjan i dopunjavan, navode se jedan za drugim brojevi i godine glasila u kojima su objavljeni izvorni tekst odn. izmene i dopune.

Primer: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007, 72/2012.

4. Članovi, stavovi i tačke propisa. - Članovi, stavovi, tačke (alineje) itd. propisa navode se kroz kosu crtu, tako što se prvo navodi broj člana, zatim stava, pa alineje itd.

Primer: Konvencija UN o pravu mora (1982) čl. 1/1/5/a/i.

5. Tekstovi sa interneta

Citiranje tekstova sa interneta treba da sadrži: 1) ime autora citiranog teksta (ako je reč o autorskom tekstu), 2) naziv citiranog teksta pod navodnicima, 3) podatke o tome gde je tekst objavljen (ako je objavljen u papirnoj verziji), 4) internet stranicu, 5) datum pristupa stranici.

Primer: Bradley A. Curtis, Gulati Mitu: "Withdrawing from International Custom", *The Yale Law Journal* 2/2010, 233-241, <http://yalelawjournal.org/images/pdfs/912.pdf> (18.11.2012).

GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL AND THE INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

I. GENERAL INFORMATION ON THE JOURNAL

1. General. – “Megatrend Review” is the scientific journal published by Megatrend University (Megatrend univerzitet).

According to the classification of CEON the journal is highly ranked amongst the leading national scientific journals in Serbia (M51) and by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (M52).

“Megatrend Review” journal has been published since 2004 in Serbian and English language. It is open to all high-quality papers and authors from around the world. It has an international Editorial Board and international Publishing Council. Through international exchange it reaches readers beyond the borders of Serbia.

“Megatrend Review” journal is a multidisciplinary journal in the fields of social sciences. Papers on following scientific fields are published:

- Economics
- Law
- Politics and Security
- Management and Marketing
- International Relations
- Public Policies
- Information Society
- Communications and culture
- Art and design
- Traffic engineering

2. Reviews. – Each paper is reviewed by two reviewers. Paper that has received two positive reviews will be published according to standard categorization of the scientific journals: original scientific paper, review scientific article, expert article, preliminary report or overview, translation and book review.

The categorization of the paper is determined by the reviewers and Editor in chief. If there is any doubt regarding the categorisation, the given higher category will be applied.

In case that one of the reviewers suggests that the paper should be published and the other that it should not, the paper is going to be given to the third reviewer whose decision is final.

3. Anonymity of the authors and reviewers. – Editorial of the “Megatrend review” journal abides by the rule on mutual anonymity between authors and reviewers. Further, if the author is not satisfied with the reviews of the paper, he / she, has the right to receive the reviews.

II. PAPER ORIGINALITY AND FIGHTING AGAINST PLAGIARISM

We kindly ask the authors to take into consideration the following:

1. Written confirmation that the work is original. - When submitting a manuscript the author is required to confirm in writing that his/her paper is original and that it has not been published elsewhere. The paper that is sent without this written confirmation by the author, will not be accepted.

2. The paper that has previously been published elsewhere. - If for any reason the author submits the paper that has already been published elsewhere (abroad, in a foreign language), he/she is obliged to specify where the paper was published (the journal, issue and number, the number of pages) and enclose the written consent of the editorial board of the journal in which the paper was originally published. If these requirements are met, and editors conclude that the paper is for some reason of particular interest and should therefore be published, it will be published with indication where it was published first and that it is republished in "Megatrend Review" with permission.

However, if the paper has already been published elsewhere, and also submitted for publication in "Megatrend Review" with no information about previous publication, the paper will not be published. In addition, as a sanction for unfairness, in the next issue of "Megatrend Review" the information that a particular author has unfairly tried to re-publish the same paper will be published in a special section. Apart from that, the papers by the same author will not be published in "Megatrend Review" in the future.

3. Plagiarism. - Should the editors of "Megatrend Review" journal or through reviewers discover that the paper submitted for publication is plagiarism, in a special section of its next issue the information that a particular author has plagiarized a paper will be published, and the original paper from which the plagiarism is taken will be cited. In addition, the papers by the same author will not be published in "Megatrend Review" in the future. If necessary, the author whose paper has been copied or the editorial board of the journal that has published the original paper will be notified.

III. INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The papers are to be prepared in accordance with the following instructions:

1. The Manuscript

The manuscript is submitted in electronic form (MS Word). Page size: A4, font Times New Roman (size 12 pt for text including abstract, line spacing: single. The papers written in Serbian language are submitted in Serbian Latin script. The papers are submitted to the following e-mail address: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

A written statement by the author stating that the work is an original work (signed and scanned statement), ORCID number and year of birth for all authors must be submitted with the work.

Precondition for the paper to be accepted for the reviewing procedure is that it fully satisfies technical criteria according to the instructions given here. Also, the paper must meet the criteria regarding the language (Serbian and English) and spelling. The paper has to be proofread before submission

2. Number of authors

As a rule, papers written only by one author are preferable for publication (an author as an individual). However, if consider justified, according to current Rules of Procedure, the Method of Evaluation and Quantitative Expression of Scientific Research Results of the Researchers (*Pravilnik o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, Službeni glasnik RS no. 24/2016 and 21/2017), editors can decide to publish papers written by co-authors, but not more than three.

3. Language

The text is submitted in Serbian or English language. If accepted, it will be published in the language in which it was submitted.

Exceptionally, the editors will decide that the text submitted in Serbian language is to be translated and published in English, or vice versa.

4. Volume

The paper should approximately have 30.000 characters, including spaces (one author's sheet). Alternatively, it could be shorter or longer, the number of characters with spaces not being smaller than 20,000 nor bigger than 45,000.

Due to particularly justified reasons (the special social importance of the topic, the co-authorship of a number of internationally recognized scientists, etc.) the editorial board could exceptionally allow the publication of an article of a larger volume, but not larger than 2.5 author's sheets (75,000 characters).

5. Tables and Formulae

The tables should only be made by means of table tools in MS Word. The tables must have titles and be numbered in Arabic numerals.

The formulae should be written by means of the equation editor in MS Word.

6. Graphs, Figures and Photographs

Graphs and figures can be submitted drawn on paper or in electronic form. When the graphs and figures are submitted in electronic form, they should be in one of the following formats: EPS, AI, EPS, TIF or JPG. If the author uses these or uses a specific program, it is necessary to agree on the format with the technical editor. **Graphs and figures should not be made in MS Word!**

Photographs must be sharp, in good contrast and undamaged. The authors are not advised to scan the images themselves, but to leave this sensitive job to the editorial office.

If the version on the paper does not include graphs, figures and photographs, the spaces must be clearly marked where they should be inserted. The markings in the text must match the ones in the submitted photos (or files).

Graphs, figures and photographs must have the signatures and be numbered in Arabic numerals.

7. Organization of manuscript

The article must contain the following elements, in the following order:

1 Information about the author – Name and surname, title of the author, name of the institution where the author is employed (affiliation) and the author's e-mail address.

2. Title of the paper. – The title should be clear and precise.

3. Abstract. – This is a brief presentation of the article content, which contains the research goal, methods, results, and main conclusions. It should be in the same language in which the paper was written. In terms of volume, it should contain 100 to 250 words or 4 to 8 sentences, or a third to half of the printed page. It stands between the title and keywords, after which the text of the article follows.

4. Key words. – The terms or phrases which best describe the content of the article. It is allowed to write up to five words, i.e. phrases.

5. Text of the article. – The central part is the text of the article in which the author uses appropriate tools while processing the writing of a scientific paper.

6. List of used literature. – After the text of the article, the list of used literature is specified in alphabetical order by authors' last name.

The list is given according to the Citation instructions, with the year of publication coming right after the author's, i.e. editor's name. At the end of the information on an article or a paper in the collection of papers, the pages of the cited paper are given.

Examples:

- A book: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London

- A chapter in the book by several authors: Buchanan Allen (2010): "The Legitimacy of International Law", 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford

- A paper: Osakwe Chris (1971): "Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations", *American Journal of International Law* 3/1971, 502-521

The papers by the same author are specified in chronological order. If several papers have been written by the same author and published in the same year, the year of publication is accompanied by the letters "a", "b", "c" etc.

Examples:

- Cassese Antonio (1999a): "Ex iniuria ius oritur. Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, 1/1999, 23-30

- Cassese Antonio (1999b): "A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and *Opinio Necessitatis*", *European Journal of International Law*, 4/1999, 791-799

7. Summary. – Summary is written at the very end of the text i.e. It can be the same as the abstract, but could also be wider in extent, yet no longer than one page. If the paper is written in Serbian language, the summary in English language should also be submitted.

8. The levels of the titles. - Depending on the text, the titles can have different levels. Therefore the following method is used for marking different title levels:

1. The First Level Title

(centre align, regular, bold, Arabic numerals)

1.1 The second level title

(centre align, italic, Arabic numerals)

1.1.1. The third level title

(Above the beginning of the paragraph, italic, Arabic numerals.)

To achieve complete clarity about the title levels, authors are advised to refer to the past issues of "Megatrend Review" journal available in PDF forms, under Archive, or contact the Editorial secretary via e-mail.

Depending on the specific characteristics of the text, and with the aim of achieving clarity of the paper's structure, the editorial office reserves the right to edit the titles in a slightly different way, leaving the original heading divisions.

9. Citations. – The used literature is to be cited according to the instructions for citations given below.

10. The address of the Editorial Board. – The papers are submitted via e-mail to the following address: **megatrendrevija@megatrend.edu.rs**

Editorial Board
Megatrend Review
Megatrend University / Megatrend univerzitet
Bulevar Mihajla Pupina 117
11070 Belgrade, Serbia

IV. INSTRUCTIONS FOR CITATIONS

1. General rules

1. Name of the author. - In writing author's name, surname is written before the first name. If there is the middle name/letter, it is written between surname and the first name.

Example: Shaw N. Malcolm

2. Several authors. – Names of the several authors are separated by commas.

Example: Simma Bruno, Alston Philip

If there are more than three authors, only the first author's surname and first name are specified, followed by the italicized et al. words (et alia).

Example: Henkin Louis *et. al.* (1993): *International Law: Cases and Materials*, St. Paul. Minn.

3. Pages. – When a particular page is specified (of the book or the paper), its number is written without any additions (p., pg., p., page, etc.).

Example: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9.

4. Footnotes. – When a footnote is given, after the number of the page, the sign "fn" is written, followed by the number of the footnote.

Example: Akehurst Michael (1984): *A Modern Introduction to International Law*, London, 9, fn 2.

5. The repeated citation of the same article. – When an article that has been cited before is recited, the author's surname and first name are specified, followed by the cited page, separated by a comma, without using *op. cit.* etc.

Example: Akehurst Michael, 15.

If several papers by the same author are specified, the author's surname and first name are stated, followed by the brackets with the year when the paper has been published and followed by the number of the page.

Example: Akehurst Michael (1984), 15.

When specifying several papers written by the same author, published in the same year, papers are specified in the literature list (which is always given at the end of the paper) by adding Latin letters “a”, “b”, “c”, etc to each paper. They are also stated as such when cited in footnotes.

Example: Akehurst Michael (1984a), 15.

6. Recitation of the previously cited article. - If a piece of data from the same page of the same paper cited in the previous footnote is cited again, only the Latin abbreviation *Ibid.* (from *ibidem*) is used without giving any other data.

Example: Ibid.

If a piece of data cited in the previous footnote is cited again, but from a different page, the Latin abbreviation *Ibid.* is used, followed by a comma and the number of the page.

Example: Ibid, 54.

7. Foreign names. – In papers submitted in Serbian language, foreign names are transcribed, i.e. written as they are pronounced in Serbian, and when first mentioned in the text, the author’s surname and first name are given in their original form within the brackets.

Example: Tomas Hobs (Thomas Hobbes)

2. Books

1. General. – The books are cited in the following way:

1) author’s surname, 2) author’s first name, 3) the year of publication in brackets, 4) colon, 5) title of the book in italics, 6) place of the publication in lowercase (ordinary letters), 7) number of the page (without any additions), 8) footnote which is being cited.

If the information on the publisher is given as well, it is written in lowercase (ordinary letters) before the place of the publication.

Example: Scott V. Shirley (2010): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder – London, 71, fn 45.

2. Several editions. – If a book has several editions the number of the edition need/need not be specified in the superscript.

Example: Scott V. Shirley (2010²): *International Law in World Politics*, Lynne Rienner Publishers Inc., Boulder - London (explanation: 2010² - second edition, published 2010)

3. Editors. – If a book has one or more editors, the editors’ surnames and first names are given first, separated by commas, then the sign “ed”, or “eds” is written if there are more of them, followed by the title of the book in italics, and finally the place and year of publication.

Example: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.) (2010): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

If there are more than three editors, the data only for the first editor is given followed by a comma, then “et al.”, and finally “ed.”.

Example: Hamilton P. et al. (eds.) (1999): *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer International, The Hague-London-Boston.

4. Chapters in a book. – A chapter in a book with an editor is cited by giving the following: 1) authors surname and name, 2) year of publication in brackets, 3) colon, 4) title of the chapter in lowercase (under inverted commas), 5) comma 6) number of pages that are cited, 7) “in”, 8) editor’s surname and name, 9) “(eds.)”, 10) title of the book in which the cited text is in lowercase (in italics) and 11) place of publication.

Example: Buchanan Allen (2010): “The Legitimacy of International Law”, 79-96, in: Besson Samantha, Tasioulas John (eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford.

3. Articles

1. General. – The articles are cited in the following way: 1) author’s surname, 2) author’s name, 3) year of publication in brackets, 4) colon, 5) title of the article in lowercase in ordinary letters under inverted commas, 6) title of the journal (book of proceedings, etc.) in italics, 7) issue and year separated by a slash, 8) number of the page (without any additions), 9) number of the cited footnote.

Example: Osakwe Chris (1971): “Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations”, *American Journal of International Law* 3/1971, 502, fn 1.

2. The abbreviation of the journal title. – If the title of the journal (collection of papers etc.) is a long one, when cited for the first time its abbreviation is given in brackets, which is later used when the same journal (book of proceedings, etc.) is cited again.

Example: Osakwe Chris (1971): “Contemporary Soviet Doctrine on the Juridical Nature of Universal International Organizations”, *American Journal of International Law (AJIL)* 3/1971, 502-521.

4. Regulations

1. General. – Regulations are cited in the following way: 1) title of the regulation is given in lowercase (in general letters), 2) journal/magazine in which the regulation is published is given in italics, 3) number of the issue and the year in which the journal is published are given at the end.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

2. If the regulations are re-mentioned. – If a regulation is mentioned again later in the text, at the place where it appears for the first time its short title is given within the brackets, with the words “hereinafter referred to as” preceding it.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o službama bezbednosti), *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007.

3. Amendments. – If a regulation has been changed and amended, one by one, the numbers of issues and year of the journals are given in the original text, i.e. amendments were published.

Example: Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 116/2007, 72/2012.

4. Articles, paragraphs and items of regulations. – Articles, paragraphs and items of regulations are written separated by a slash, the number of the article comes first, followed by the number of the paragraph, and finally that of the item, etc.

Example: UN Convention on the Law of the Sea (1982) čl. 1/1/5/a/i.

5. The Internet texts

The citation of the text from the Internet should contain: 1) name of the author of the cited text (if it is the author's text), 2) title of the cited text under inverted commas, 3) data on where the text was published (if it is published in a printed version), 4) internet page, 5) date of the access to the page.

Example: Bradley A. Curtis, Gulati Mitu: “Withdrawing from International Custom”, *The Yale Law Journal* 2/2010, 233-241, <http://yalelawjournal.org/images/pdfs/912.pdf> (18.11.2012).

www.megatrend.edu.rs